ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:
Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Катан Людмила Ігорівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі
Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»
Павлова Галина Євгеніївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Пантелєєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»
Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет
Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет
Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: **Кучеренко Г. Б.**

Свідоцтво КВ № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792
Передплатний індекс: 21847
Засновники:
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"
Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Телефон: (044) 223-26-28, (044) 537-14-33
Телефон/факс: (044) 458-10-73
www.agrosvit.info
E-mail: economy_2008@ukr.net

АГРОСВІТ

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 20 жовтень 2019 р.

У НОМЕРІ:

Бойко В. В., Крупа В. Р.
Механізми та інструменти управління розвитком суб'єктів малого підприємництва АПК 3
Смага І. С.
Формування диференціальної земельної ренти II та рентного доходу II за нормативів економічних показників вирощування зернових культур 11
Ільченко Т. В.
Особливості маркетингу в агробізнесі 19
Опенько І. А.
Коефіцієнт Енгеля як інтегральний показник використання земель лісогосподарського призначення 24
Пілявський В. І.
Організація праці на робочому місці як засіб ефективного використання потенціалу підприємства 31
Гарбар В. А.
Аналіз інноваційної активності підприємств харчової промисловості України 38
Сергєєва О. Р.
Стандартизація в Україні: теоретичні основи та вплив на якість продукції 45
Назаренко І. М., Сема В. О.
Аудит розрахунків з бюджетом: організаційно-функціональні та методичні основи 50
Горлачук В. В., Клименко О. В.
Управління земельними ресурсами об'єднаних територіальних громад у контексті децентралізації 56
Ксьондз С. В., Підгірна В. С., Сеньовська Я. В.
Обгрунтування напрямів підвищення ефективності економічної діяльності лісових господарств 64
Салоид С. В., Лабзина А. А.
Управление процессами обеспечения конкурентоспособности предприятий табачной промышленности 71
Яременко Л. М., Пономаренко Я. А.
Організація і методологія бухгалтерського обліку та аудиту нематеріальних активів 76
Терещенко І. О., Білецька Д. І.
Конкурентні стратегії управління підприємством 82
Гурська І. С., Герасимів З. М.
Фактори розвитку туристичного бізнесу в умовах ринку ... 88
Соколовська В. В., Бабчинська О. І., Іванченко Г. В.
Методи оцінки персоналу: роль та значення в управлінні 93
Замора О. І.
Перспективи розвитку зеленого туризму в об'єднаних територіальних громадах 99

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»). Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:
Index Copernicus (IC); SIS; Google Scholar.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції. Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 31.10.2019 р.
Підписано до друку 31.10.19 р.
Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 15,2. Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний. Замовлення № 3110/1

© АгроСвіт, 2019

АГРОСВІТ

№ 20 / 2019

CONTENTS:

Boiko V., Krupa V.
MECHANISMS AND INSTRUMENTS OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT MANAGEMENT IN THE AGROINDUSTRIAL COMPLEX 3
Smaga I.
FORMATION OF DIFFERENTIAL LAND RENTAL RATES II AND RENT INCOME II BY NORMATIVE EKONOMIC INDICATORS IN THE CULTIVATION OF CEREALS 11
Ilchenko T.
FEATURES OF MARKETING IN AGRO BUSINESS 19
Openko I.
ENGEL COEFFICIENT AS AN INTEGRAL INDICATOR OF USE OF LAND FOREST PURPOSE 24
Piliavskyi V.
ORGANIZATION OF LABOR IN THE WORKPLACE AS A MEANS OF EFFECTIVE USE OF THE POTENTIAL OF THE ENTERPRISE 31
Harbar V.
ANALYSIS OF INNOVATION ACTIVITY OF FOOD INDUSTRY IN UKRAINE 38
Sergeeva O.
STANDARDIZATION IN UKRAINE: THEORETICAL BASIS AND IMPACT ON PRODUCT QUALITY 45
Nazarenko I., Sema V.
AUDIT OF THE SETTLEMENTS WITH BUDGET: ORGANIZATIONAL, FUNCTIONAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS 50
Gorlachuk V., Klymenko O.
LAND RESOURCES MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION AND STRENGTHENING OF THE AUTONOMY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES 56
Ksondz S., Pidhirna V., Seniovska Ya.
JUSTIFICATION OF DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF ECONOMIC ACTIVITY OF FORESTRY 64
Saloid S., Labzina A.
MANAGEMENT OF THE PROCESS OF PROTECTION OF COMPETITIVENESS OF TOBACCO ENTERPRISES 71
Yaremenko L., Ponomarenko Y.
ORGANIZATION AND METHODOLOGY OF ACCOUNTING AND AUDIT OF INTANGIBLE ASSETS 76
Tereshchenko I., Biletska D.
COMPETITIVE ENTERPRISE MANAGEMENT STRATEGIES 82
Hurska I., Gerasymiv Z.
FACTORS OF TOURIST BUSINESS DEVELOPMENT IN THE MARKET CONDITIONS 88
Sokolovska V., Babchinska O., Ivanchenko H.
METHODS OF EVALUATION OF PERSONNEL: THE ROLE AND SIGNIFICANCE IN MANAGEMENT 93
Zamora O.
PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF GREEN TOURISM IN THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES 99

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

— У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).

— Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).

— Назва статті (регистр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.

— Анотація мовою статті та англійською мовою.

— Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.

— Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обгрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури **(References) в романському алфавіті (harvard reference system),** повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

— Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

— Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файла з розширенням.doc або.rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі.doc або.rtf.

— Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

— Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

УДК 334.72:338.436

В. В. Бойко,
д. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту
імені проф. Є. Храпливого, Львівський національний аграрний університет, м. Львів
ORCID ID: 0000-0003-3968-1651
В. Р. Крупа,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Львівський національний аграрний університет, м. Львів
ORCID ID: 0000-0001-8658-7735

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.3

МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА АПК

V. Boiko,
Doctor of Economic Sciences, Associate professor, Head of the Department
of Management named after prof. Ye. Khraplyvyi, Lviv National Agrarian University, Lviv
V. Krupa,
PhD in Economics, Associate professor, Associate professor of the Department of Business,
Trade & Exchange activities, Lviv National Agrarian University, Lviv

MECHANISMS AND INSTRUMENTS OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT MANAGEMENT IN THE AGROINDUSTRIAL COMPLEX

Статтю присвячено обгрунтуванню управлінських механізмів та інструментів, необхідних для забезпечення ефективного розвитку суб'єктів малого підприємництва в аграрній сфері та зростання їх конкурентоспроможності. Визначено основні характеристики суб'єктів малого підприємництва в АПК, проблеми їх розвитку та переваги порівняно із великими підприємствами. Описано тенденції розвитку малих форм господарювання на селі, з'ясовано причини кількісних і структурних змін у їх сукупності. Проаналізовано економічний потенціал та основні результати діяльності суб'єктів малого підприємництва з виробництва і збуту сільськогосподарської продукції. Визначено умови та основні напрями успішного розвитку малого бізнесу на селі. За результатами досліджень розроблено комплекс пропозицій, практична реалізація яких дозволить підвищити ефективність управління розвитком суб'єктів аграрного підприємництва на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях.

It has been substantiated in the article the management mechanisms and tools, necessary to providing the effective development of small business in the agrarian sector and it competitiveness increasing. The significant structural imbalance in the existing model of agrarian entrepreneurship in Ukraine is noted by authors. The negative effects caused by the agroholdings activities increasing and the small business forms displacement from agriculture are indicated.

The economic essence of small business entities in agroindustrial complex, their main characteristics and development problems are defined. It has been established that small forms of business have the following advantages over large enterprises: rapid reaction to market changes, generation of innovative production ideas, close contact with consumers and effective motivation to achieve business goals.

The development tendencies of the small forms of economic activity in rural areas are described. It has been founded that quantitative and structural changes in their totality are caused by the legislation changes aimed at the stimulating agriculture development and by the effect of state programs for financial support certain areas of food production. The economic potential of small business entities and the main results in the production and sale food are analyzed. Authors noted the significant role of small businesses for supplying the agrarian market and providing the rural population employment. The conditions and main directions for successful development of small business in rural areas are defined. In particular, promising business trends for farmers are the development of low-prevalent livestock and crop production, as well as the certified organic production.

According to the results of the research, it has been developed a set of measures to improve the efficiency of development management of the agrarian business entities at the national, regional and local levels. Priorities are given to the managing mechanisms of the state financial support distribution for the agricultural producer's development; stimulating investment and innovation activity of economic entities through the leasing, franchising and preferential lending; managing of producer's integration and cooperation, expanding information and consulting support for the starting and developing business in agriculture.

Ключові слова: підприємництво, аграрний сектор, механізм управління, управління розвитком, малі форми господарювання, підприємницький потенціал.

Key words: entrepreneurship, agrarian sector, management mechanism, development management, small forms of economic activity, business potential.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

Аграрний сектор відіграє стратегічно важливу роль у функціонуванні національної економіки України. Тому не випадково подальший розвиток аграрного підприємництва, зміцнення його потенціалу та становлення ефективної інфраструктури агробізнесу набуває критично важливого значення в процесі формування еко-

Передплатний індекс 21847

номічної політики держави. Відзначимо, що модель аграрного підприємництва, яка сьогодні розвивається в Україні є структурно розбалансованою і характеризується домінуванням великих агропромислових корпорацій та значними деформаціями у сільськогосподарському виробництві. Така ситуація апріорі не забезпечує багатофункціональної місії сільського господарства і не узгоджується з концепцією сталого розвитку, що передбачає збалансування його економічного, соціального та екологічного аспектів.

Натомість інтенсивний монокультурний тип виробництва, орієнтований на максимальний економічний ефект, завдає непоправної шкоди довкіллю, спричиняє деградацію грунтів, забруднення водойм, погіршення якості продовольства. В соціальній площині наслідком діяльності агрохолдингів є зменшення зайнятості населення та його міграція, значні перешкоди для розвитку малого аграрного бізнесу. Потужні агрохолдингові структури не забезпечили для села створення достатньої кількості суспільних благ, розвитку соціальної інфраструктури, подолання бідності. З огляду на це, очевидною є необхідність переорієнтації аграрного підприємництва на багатофункціональну модель, притаманну розвинутим країнам світу. Ця модель не лише успішно поєднує різних за формами організації та розмірами виробників сільськогосподарської продукції, але й забезпечує створення незамінних суспільних благ (послуг) нетоварного характеру.

Вагома ніша в означеній моделі відводиться суб'єктам малого підприємництва на селі — приватним підприємствам, корпоративним та сімейним фермерським господарствам, особистим селянським господарствам товарного типу та їх об'єднанням, агротуристичним господарствам та ін. З розвитком цих структур пов'язується забезпечення населення якісними продуктами харчування, створення економічних умов для існування та відтворення сільського населення, підтримання екологічної рівноваги. Водночас розвиток суб'єктів малого підприємництва в АПК характеризується низкою деструктивних передумов, серед яким, зокрема: слабка матеріально-технічна база; низький рівень фахових компетенцій управлінців та працівників (недостатні або застарілі знання, низька культура ринкових відносин); нерозвиненість аграрного ринку та його інфраструктури, суперечності в сфері земельних відносин, пасивність підприємців щодо кооперування та самоорганізації; недостатня фінансово-кредитна та інформаційна підтримка з боку держави тощо. Відтак актуалізується доцільність пошуку якісно нових підходів щодо реалізації управлінської підтримки розвитку суб'єктів малого підприємництва АПК.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання, пов'язані із розвитком суб'єктів малого підприємництва на селі, належать до найбільш дискусійних у середовищі вітчизняної аграрної науки. Їх теоретичному обгрунтуванню та практичному вирішенню присвячені праці І. Баланюка, В. Борейка, Ю. Губені, В. Збарського, А. Збарської, В. Липчука, Ю. Лупенка, М. Маліка, В. Півторака, М. Пітюлича, А. Прощаликіної, П. Саблука, Г. Черевка, О. Шпикуляка, М. Шульського, В. Юрчишина, Т. Яворської та ін. Основні акценти дослідників спрямовані на визначення сутності малих форм господарювання, критеріїв їх ідентифікації та класифікації [1—3], оцінку підприємницького потенціалу сільських територій, аналіз ефективності діяльності фермерських та особистих селянських господарств [4], вивчення зарубіжного досвіду підтримки розвитку аграрного підприємництва [5; 6] тощо. Водночас складні економічні умови функціонування, низька конкурентоспроможність, інституційні зміни в сфері земельних відносин, а також визначальна роль суб'єктів малого аграрного підприємництва у забезпеченні сталого розвитку сільських територій зумовлюють необхідність обгрунтування оптимальної моделі розвитку та механізмів управління їх діяльністю.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті є обгрунтування ефективних механізмів та інструментів щодо покращення управління розвитком суб'єктів малого підприємництва АПК.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економічний потенціал сільських територій значною мірою реалізується через суб'єкти малого підприємництва. Фермерські господарства та інші форми малого аграрного підприємництва є повноправними учасниками аграрного ринку, займають значну нішу у виробництві сільськогосподарської продукції і гарантуванні продовольчої безпеки. Вони здатні швидко реагувати на потреби споживачів, диверсифікувати види діяльності, шукати найбільш оптимальні шляхи використання власних ресурсів, раціональні методи виробництва, підтримувати екологічний баланс територій тощо.

Передплатний індекс 21847

Для ідентифікації суб'єктів малого аграрного підприємництва вітчизняними науковцями часто застосовується термін "малі форми господарювання". Однак ця категорія не має законодавчого визначення, а трактування її змісту є досить неоднозначними.

Малі форми господарювання у науковій літературі загалом розглядаються як суб'єкти підприємництва, що поєднують в одній особі власника та управлінця і яким притаманні специфічні ознаки та цілі діяльності. Такий підхід, зокрема, має місце у визначеннях І. Ляшенка [7], А. Прощаликіної та О. Дудник [5]. Водночас, характеризуючи зміст цієї категорії відносно аграрної сфери, М.Г. Шульський вважає, що малими формами господарювання на селі є господарства населення, у тому числі особисті селянські господарства, а також класичні фермерські господарства, де присутня особиста участь членів цих господарств та їх родин у виробничому процесі [8]. Схожі визначення малих форм господарювання зустрічаємо у працях інших дослідників [1]. Однак таке розуміння дещо обмежене, оскільки не охоплює зареєстрованих у законодавчому порядку фізичних осіб-підприємців, сільськогосподарських кооперативів, малих підприємств з переробки продукції чи надання послуг та інших форм господарювання на селі.

Узагальнення теоретичних аспектів досліджуваної проблеми дає підстави стверджувати, що для суб'єктів малого підприємництва в АПК притаманними є такі характеристики: приватний капітал, єдність права власності та управління; локальна сфера діяльності, орієнтована на використання місцевих ресурсів сільських територій; концентрація на особистій праці власника та членів його сім'ї, має місце персоніфікований характер відносин між власником і працівниками; незначна частка ринку в своїй сфері галузевої спеціалізації; фінансування діяльності за рахунок власних коштів або невеликих банківських кредитів. За достатнього підприємницького потенціалу, малі форми господарювання на селі можуть трансформуватись у вищий рівень. Наприклад, особисте селянське господарство за досягнення більш високої результативності праці і залучення інших членів сім'ї може провести державну реєстрацію для отримання юридичного статусу сімейного фермерського господарства і вийти на комерційні засади роботи, окрім того, що й надалі зможе забезпечувати задоволення свої особистих потреб у продуктах сільського господарства.

Суб'єкти малого підприємництва аграрної сфери володіють рядом суттєвих переваг, поряд з більш потужними формами господарювання, а саме: швидко реагують на зміни на ринку; є основним джерелом інноваційних ідей у сфері виробництва; мають певні переваги у маркетингу та умовах реалізації завдяки особистому контакту зі споживачем; реалізують поєднання підприємця (власника), керівника і працівника в одній особі, що забезпечує найкраще узгодження інтересів та максимальну мотивацію у досягненні цілей діяльності.

Однак, як слушно зазначають М.Й. Малік та О.Г. Шпикуляк "...суперечливість інституційної бази підприємницької діяльності призводить до зменшення кількості підприємств — суб'єктів господарювання, непрозорої діяльності підприємницьких структур, відсторонення орендодавців від участі в діяльності підприємств" [9].

Дослідження умов функціонування та перспектив розвитку малих форм господарювання на селі нами проводилося на матеріалах Львівської області — регіону, який характеризується насиченим підприємницьким середовищем аграрного ринку, усталеними традиціями господарювання в сільському господарстві та територіальною наближеністю до країн-членів Європейського Союзу.

За підсумками 2017 року у сфері сільського, лісового та рибного господарства Львівської області функціонувало 1394 підприємства. Відзначимо, що згідно встановлених Господарським кодексом України критеріїв класифікації понад 95% сільськогосподарських підприємств відносяться до категорії малих. У 2017 р. їх чисельність зросла до 1340 одиниць, що на 22,5% більше ніж у попередньому році. Водночас у їх складі чисельність фермерських господарств порівняно з 2016 р. збільшилася на 31,7%. (табл. 1).

Таким тенденціям сприяли зміни законодавчих норм, орієнтовані на стимулювання розвитку сімейних фермерських господарств, зміна умов оподаткування, а також розширення програм державної підтримки розвитку підприємництва на селі. Відповідно, частина фізичних осіб-підприємців зареєстрували свій бізнес у формі юридичної особи. Чисельність особистих селянських господарств також має тенденцію до скорочення.

У таблиці 2 наведено частку фермерських господарств і господарств населення у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції Львівської області.

Як можемо спостерігати з даних таблиці 2, між фермерськими господарствами та господарствами населення Львівської області існують структурні диспропорції щодо частки виробництва сільськогосподарської продукції. Зокрема фермерські господарства відзнача-

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Динаміка чисельності малих суб'єктів господарювання у сфері сільського, лісового та рибного господарства Львівської області, одиниць*

Суб'єкти господарювання	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2010 р., %
Малі підприємства	**1534**	**1272**	**1277**	**1094**	**1340**	**87,4**
У т.ч. фермерські господарства	956	1028	1044	788	813	85,0
Приватні підприємства	177	133	128	119	114	64,4
Виробничі кооперативи	13	14	16	31	12	92,3
Частка мікропідприємств у складі малих підприємств, %	91,7	89,6	90,4	88,3	89,3	–2,4
Фізичні особи-підприємці	**909**	**999**	**1114**	**1039**	**790**	**90,8**
Загальна чисельність суб'єктів малого підприємництва	2443	2271	2391	2133	2130	87,2
Частка ФОП у складі суб'єктів малого підприємництва, %	37,2	44,0	46,6	48,7	37,1	-0,1
Особисті селянські господарства	**302,4**	**283,1**	**282,5**	**	**	–

Примітки: * Складено за матеріалами ГУСуЛО [10; 11].
** Інформація недоступна через зміни у формах державної статистичної звітності.

Таблиця 2. Частка фермерських господарств та господарств населення Львівської області у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції

Суб'єкти господарювання	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2010 р., %
Фермерські господарства						
Зерно	11,7	7,0	7,8	8,7	9,5	-2,2
Цукровий буряк	13,0	4,3	3,6	5,3	5,0	-8,0
Картопля	0,1	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6
Овочі	2,0	2,6	1,8	1,9	2,1	0,1
Молоко	0,6	0,8	0,8	1,0	1,2	0,6
М'ясо у живій вазі	20,4	19,2	18,6	18,7	17,7	-2,7
Яйця	4,1	3,7	3,5	3,5	2,7	-1,4
Господарства населення						
Зерно	48,0	31,3	33,3	32,0	32,4	-17,6
Картопля	96,1	96,6	97,1	97,2	97,2	1,1
Овочі	95,3	94,2	92,7	94,2	94,0	-1,3
Плоди і ягоди	99,1	96,0	90,5	89,2	84,1	-15,0
Молоко	96,5	95,9	95,5	95,2	94,7	-1,8
М'ясо у живій вазі	58,1	52,1	52,1	49,1	47,0	-11,1
Яйця	76,4	89,1	88,9	89,2	89,3	12,9
Мед	97,9	97,7	98,1	98,9	99,0	1,1

Джерело: складено за матеріалами ГУСуЛО [11].

ються вкрай низькою часткою виробництва сільськогосподарської продукції в загальній її структурі практично за всіма її видами, що є деструктивним аспектом.

Важливою складовою розвитку суб'єктів малого підприємництва АПК є стан матеріально-технічного забезпечення. У Львівській області в середньому на 1 фермерське господарство припадає майже 3 трактори, 2 вантажні чи вантажо-пасажирські автомобілі. Майже кожне господарство має необхідну техніку для обробітку грунту, сівби. На 100 господарств припадає в середньому 74 зернозбиральні комбайни та 54 машини для хімічного захисту посівів. Щоправда, значна частина наявної у фермерів техніки є застарілою і енергозатратною, її оновлення відбувається повільно. Особисті селянські господарства та фізичні особи-підприємці обробіток великих площ землі забезпечують за рахунок робочої худоби, мінітехніки (мотоблоки) або отримання відповідних послуг зі сторони. Загалом комбіновану форму обробітку грунту (вручну, кіньми і трактором) здійснюють 53,8% домогосподарств. Поєднують ручний і кінний обробіток — 37,4% господарств.

Загалом малі форми господарювання на селі забезпечують зайнятість понад 183 тис. осіб або 47,7% зайнятих сільських мешканців (табл. 3).

Водночас персонал малих підприємств становить 46,2% від загальної чисельності зайнятих у підприємницькому секторі аграрної сфери. Досить високою як для малих форм господарювання є частка найманої праці у фермерських господарствах — 55% (на постійній основі) та індивідуальних підприємців — 40,9%. Також найманих працівників залучають 4,3% господарств населення, переважно для виконання сезонних робіт.

Передплатний індекс 21847

Таблиця 3. Участь сільського населення Львівської області у забезпеченні діяльності малих форм господарювання*

Показники	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2010 р., %
Зайняті у малих підприємствах у сфері сільського, лісового та рибного господарства – всього	**7132**	**5751**	**5752**	**5363**	**5990**	**84,0**
З них найманих працівників	6194	4766	5038	4683	5120	82,7
Чисельність працівників фермерських господарств	**2392**	**2430**	**2340**	**1691**	…**	**…**
У тому числі						
Членів фермерського господарства	800	644	581	640	…	…
Найманих працівників	1123	1515	1483	1051	…	…
З них постійних	1037	1330	1296	931	…	…
Чисельність зайнятих у фізичних осіб-підприємців	**1555**	**1237**	**1187**	**1504**	**1194**	**76,8**
З них найманих працівників	650	596	426	469	488	75,1
Чисельність зайнятих в особистих селянських господарствах	**156,9**	**175,3**	**169,8**	**177,1**	**176,2**	**112,3**
У % до зайнятого сільського населення	34,7	46,5	45,7	46,4	45,8	+11,1

Примітки: *Розраховано за матеріалами ГУСуЛО [10; 11].
** Дані недоступні.

Розрахунково нами встановлено, що власниками малого аграрного бізнесу є лише 0,4—0,5% зайнятого сільського населення. Натомість 45—46% зайнятих припадає на особисті селянські господарства, яким притаманна дуже слабка ринкова орієнтація виробництва, погане ресурсне забезпечення, вкрай низька продуктивність праці, не працюють механізми соціального захисту населення. Але, як свідчить статистика, у міру зростання сільського безробіття селяни вдаються саме до цієї форми господарювання, а не до підприємництва.

Однією з причин цього є те, що фінансовий потенціал сільських мешканців здебільшого не дозволяє забезпечити потенційну підприємницьку діяльність стартовим капіталом. У 2017 р. сукупні ресурси сільських домогосподарств Львівської області становили в середньому 9633 грн/міс. у розрахунку на одне домогосподарство, або 3705 грн/міс. на 1 особу в місяць. Грошові доходи — 7950 грн/міс. на одне домогосподарство (3058 грн/міс. на одну особу). Від продажу сільськогосподарської продукції одне господарство в середньому отримало 376,6 грн/міс., від підприємницької діяльності та само зайнятості — 462,2 грн/міс. Сумарно це складає 10,6% від загальної суми доходів. Водночас понад 50% доходів використовується на харчування, заощаджується в активній і пасивній формі лише близько 3% грошових доходів. За такого стану справ власних коштів для організації підприємництва у селян немає, а доступ до банківських кредитів обмежений.

Низький рівень техніко-технологічного забезпечення аграрного виробництва у малих формах господарювання не забезпечує належної віддачі земельних ресурсів (табл. 4). Водночас належний догляд за тваринами дозволяє приватним господарям підтримувати конкурентний рівень їх продуктивності. Певною мірою це підкреслює перспективи розвитку підприємницьких ініціатив у тваринницькій галузі на рівні дрібних виробників. Однак високі затрати праці істотно погіршують конкурентоспроможність продукції.

Загалом малі підприємства забезпечують 38,3% ринку сільськогосподарської продукції, виробленої усіма суб'єктами підприємництва (табл. 5). Частка фізичних осіб підприємців складає лише 3,0%.

Продуктивність праці зайнятих індивідуальною підприємницькою діяльністю у 2,6 рази нижча ніж в організованих структурах малого бізнесу.

Проведений аналіз засвідчує, що загалом ефективна реалізація підприємницького потенціалу малих форм господарювання на селі обмежується низкою проблем організаційно-економічного, соціального та інституційного характеру і потребує прискіпливої уваги та допомоги (фінансової, організаційної, технічної) з боку державних органів. Об'єктивною є необхідність трансформації особистих селянських господарств у нові організаційні структури і набуття правового статусу сільськогосподарського товаровиробника. Адже в сучасних умовах організоване мале підприємництво має більші перспективи щодо розвитку і реалізації інтересів селян порівняно з особистими селянськими господарствами.

Для успішного ведення бізнесу в аграрній сфері необхідно насамперед сформувати сприятливе підприємницьке середовище, головними ознаками якого є стабільна правова, економічна та фінансова система; підтримка підприємництва державними структурами на всіх рівнях, гнучка та ефективна система пільг у сфері кредитування та опо-

Передплатний індекс 21847

Таблиця 4. Урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин у господарських формуваннях Львівської області, 2017 р.

Показник	Фермерські господарства	Господарства населення (в т.ч. ОСГ)	Сільськогосподарські підприємства загалом
Урожайність, ц/га			
Зернових	42,8	40,1	52,7
Цукрових буряків	501	375	517
Картоплі	205	177	265
Овочевих культур	250	199	214
Плодових та ягідних культур	–	80,3	101,3
Продуктивність тварин			
Річний надій молока на 1 корову, кг	2268	4334	4652

Джерело: розраховано за матеріалами ГУСуЛО [11].

Таблиця 5. Фінансові результати діяльності суб'єктів аграрного підприємництва у Львівській області

Показник	Малі підприємства	ФОП	Сільськогосподарські підприємства загалом
Чистий дохід (виручка) від реалізації с.-г. продукції, млн грн	4979,3	386,3	12201,9
У % до підсумку	38,3	3,0	93,9
Чистий дохід у розрахунку			
На 1 зайнятого, тис. грн	831,3	323,5	942,1
На 1 найманого працівника, тис. грн	972,5	791,6	1010,8
Прибуток (збиток) від реалізації продукції, млн грн	…	…	1157,9
Витрати на персонал у розрахунку на 1 працівника, тис. грн	58,5	…	88,2
Частка підприємств, які одержали чистий прибуток	…	…	83,2
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	…	…	16,2

Джерело: розраховано за матеріалами ГУСуЛО [10; 11].

даткування виробників сільськогосподарської продукції тощо.

З огляду на існуючу структуру сільськогосподарського виробництва перспективи розвитку малих форм аграрного підприємництва пов'язані із розвитком органічного виробництва, а також малопоширених видів діяльності. Сьогодні фермерські господарства та інші малі форми господарювання можуть успішно заповнити такі продовольчі ніші, як виробництво плодів і ягід, винограду, овочів, картоплі, горіхів, меду, сирів та багато інших.

Привабливість цих видів діяльності зумовлена відносно невеликими капіталовкладеннями, незначною потребую у земельних площах та інших ресурсах, високою дохідністю, незаповненістю ринку збуту (в т.ч й зовнішнього) та зростанням попиту на певні види продукції, відсутністю конкуренції з боку великих агрокомпаній, можливістю розвитку супутніх видів діяльності та формуванням виробничо-рекреаційних кластерів.

Наявність структурних проблем у функціонуванні суб'єктів малого підприємництва АПК потребує реалізації ефективних механізмів та інструментів управління їх розвитком, пріоритетними серед яких визначено такі:

— покращення управлінських підходів до реалізації програм стимулювання розвитку суб'єктів господарювання аграрної сфери на засадах узгодження цих програм на макро- та мезорівнях управління національною економікою, визначення чітких джерел та механізмів комплексного фінансування процесу поетапного досягнення програмних цілей, передбачення можливостей залучення коштів міжнародної грантової допомоги в сегмент активізації бізнес-середовища в сфері малого підприємництва, встановлення дієвих механізмів моніторингу і контролю реалізації прийнятих програмних засад стимулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва;

— активізація процесів інноваційної техніко-технологічної модернізації суб'єктів малого підприємництва в аграрній сфері, шляхом реалізації фінансових і лізингових програм, покращення доступності суб'єктів малого бізнесу до отримання дешевих кредитних ресурсів, передбачення можливості компенсації частки кредитних коштів за придбання сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва;

— реалізація комплексу заходів, спрямованих на покращення інвестиційного клімату в сільській місцевості, шляхом гарантування за-

Передплатний індекс 21847

хисту прав та інтересів інвестора, розробки регламентуючих нормативно-правових актів співпраці та відповідальності інвестора і місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та сільських громад, впровадження практики періодичного складання інвестиційного рейтингу сільських територій, формування психологічних стимулів та організаційно-економічних механізмів залучення коштів трудових мігрантів у сферу підприємницької діяльності АПК;

— побудова економічних стимулів для створення локальних інтегрованих виробничих систем, проведення горизонтальної та вертикальної кооперації суб'єктів малого підприємництва, шляхом формування та розробки бази типових бізнес-планів створення кооперативів, розвитку консультаційної школи бізнес-тренерів з питань організації та ведення кооперативної діяльності, до складу якої увійшли б представники науково-дослідних установ, дорадчих служб, органів державного управління та члени вже функціонуючих кооперативів, організація та проведення періодичних навчань для керівників малих підприємств і фермерських господарств стосовно ведення кооперативної діяльності (реєстрації, управління, ведення обліку, оподаткування тощо), популяризація та рекламування кооперативного руху серед сільського населення з метою формування у нього економічних стимулів до входження особистих селянських господарств у вертикальні виробничо-збутові господарські системи;

— формування соціально-психологічних стимулів у членів господарств населення щодо їх подальшої трансформації в товарні фермерські господарства на засадах чіткого роз'яснення юридичних переваг ведення зареєстрованої господарської діяльності, популяризації можливостей й перспектив розвитку фермерських господарств, представлення ризиків і загроз ведення незареєстрованої господарської діяльності;

— забезпечення інформаційно-консультаційної підтримки населення щодо започаткування власного бізнесу, покращення соціально-психологічного та організаційно-професійного середовища підприємницької діяльності через існуючу мережу обласних та районних центрів зайнятості, місцевого дорадництва, ініціювання створення нових агенцій регіонального розвитку, формування серед мешканців сільських територій мотивації щодо вкладення грошових коштів у ведення бізнесу, організація навчання для сільського населення, формування та розвиток школи лідерства на сільських територіях.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, розширення діяльності суб'єктів малого підприємництва АПК є однією з головних умов соціально-економічного розвитку сільських територій; збереження, відтворення і раціонального використання їх ресурсного потенціалу, а також імплементації положень концепції сталого розвитку. Водночас забезпечення належного рівня конкурентоспроможності малих господарських структур потребує застосування ефективних управлінських механізмів на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях. Попри чималий поступ у цьому напрямі, пов'язаний із реалізацією програм фінансової підтримки суб'єктів малого підприємництва в АПК, диверсифікацією видів їх діяльності, організацією надання консультаційно-дорадчих послуг та низки інших заходів, показники розвитку фермерських господарств та ФОПів не демонструють стійкої позитивної динаміки. Значною мірою це пов'язано із відсутністю системного підходу до проведення реформ у агросекторі і недооцінці потенціалу малих форм господарювання на селі.

Для виправлення існуючого стану справ головні акценти у сфері управління розвитком аграрного підприємництва необхідно змістити у напрямі:

формування прозорих правил розподілу коштів державної фінансової підтримки розвитку виробників сільськогосподарської продукції та дієвого механізму моніторингу їх використання; здійснення комплексного фінансування реалізації перспективних бізнес-проектів в аграрному секторі; забезпечення трансферу інноваційних технологій у сферу малого бізнесу в АПК, їх популяризацію та фінансову підтримку через програми лізингу, франчайзингу, пільгового кредитування; формування високого рівня інвестиційної привабливості сільських територій та галузей аграрного виробництва; створення локальних інтегрованих виробничих систем, агротуристичних та агроінноваційних кластерів, "продуктових ланцюгів", популяризації кооперативного руху у середовищі сільських територіальних громад, збільшення частки зареєстрованої господарської діяльності на товарних засадах; створення цілісної системи інформаційно-консультаційного супроводу започаткування і розвитку власного бізнесу на селі тощо.

Передплатний індекс 21847

Перспективним напрямом досліджень також є розробка управлінського інструментарію щодо врегулювання господарських відносин та подолання ризиків, пов'язаних із впровадженням вільного обігу земель сільськогосподарського призначення.

Література:

1. Батюк Г., Ціцька Н. Роль і теоретична сутність малих форм господарювання у виробництві сільськогосподарської продукції. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія "Економіка АПК". 2015. № 22 (1). С. 31—37.

2. Пітюлич М.М., Бондаренко В.М., Воронич К.М. Аналіз підходів до визначення малих форм господарювання. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2013. Вип. 6. С. 370—377.

3. Яворська Т. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: монографія. Київ, ННЦ ІАЕ, 2012, 405 с.

4. Липчук В.В., Липчук Н.В., Солтис О.Г. Підприємництво в розвитку інтегрованого сільського господарства і сільських територій: монографія. Львів, Сполом, 2013, 302 с.

5. Прощаликіна А.М., Дудник О.С. Зарубіжний досвід державної підтримки суб'єктів малого аграрного підприємництва та можливості його застосування в Україні. Агросвіт. № 24. 2017. С. 9—14.

6. Черевко Г., Черевко І., Черевко Д. Функціонування малих підприємств в аграрному секторі економіки: Українські реалії та досвід Японії. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія "Економіка АПК". 2015. № 22 (1). С. 13—19.

7. Ляшенко І.В. Розвиток малих форм господарювання та забезпечення їх ефективного функціонування в Криму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Київ, 2004. 22 с.

8. Шульський М. Г. Організаційно-економічні основи функціонування малих господарських формувань у сільському господарстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук.. Київ, 2006. 39 с.

9. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. Економіка АПК. 2017. № 5. С. 5—16.

10. Діяльність суб'єктів господарювання Львівської області: статистичний збірник. Львів: ГУСуЛО, 2018. 148 с.

11. Сільське господарство Львівської області: статистичний збірник. Львів: ГУСуЛО, 2018. 176 с.

References:

1. Batiuk, H. and Tsitska, N. (2015), "Role and theoretical essence of small forms of management in agricultural production", Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriia "Ekonomika APK", vol. 22 (1), pp. 31—37.

2. Pitiulych, M.M. Bondarenko, V.M. and Voronych K.M. (2013), "Analysis of approaches to the definition of small entity forms", Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy, vol. 6, pp. 370—377.

3. Yavorska, T. (2012), Malyi biznes u silskomu hospodarstvi: teoriia i praktyka [Small business in agriculture: theory and practice], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

4. Lypchuk, V. V. Lypchuk, N.V. and Soltys, O.H. (2013), Pidpryiemnytstvo v rozvytku intehrovanoho silskoho hospodarstva i silskykh terytorii [Entrepreneurship in the development of integrated agriculture and rural areas], Spolom, Lviv, Ukraine.

5. Proshchalykina, A.M. and Dudnyk, O.S. (2017), "Foreign experience of state support of small agricultural entrepreneurship and its applicability in Ukraine", Ahrosvit, vol. 24, pp. 9—14.

6. Cherevko, H. Cherevko, I. and Cherevko, D. (2015), "Small enterprises functioning in agrarian sector of economy: Ukrainian reality and Japanese experience". Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriia "Ekonomika APK", vol. 22 (1), pp. 13—19.

7. Liashenko I.V. (2004), "Development of small forms of managing and maintenance of their effective functioning in Crimea", Ph.D. Thesis, Economy, National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine.

8. Shulskyi M. H. (2006), "Organizational-economic bases of functioning of the small businesses in agriculture", Ph.D. Thesis, Economy of agriculture and AIC, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine.

9. Malik, M.I. and Shpykuliak, O.H. (2017), "Development of agrarian entrepreneurship in the context of institutional transformations", Ekonomika APK, vol. 5, pp. 5—16.

10. Main Statistical Office in Lviv region (2018), Diialnist subiektiv hospodariuvannia Lvivskoi oblasti. Statystychnyi zbirnyk [Activities of economic entities in Lviv region 2017. Statistical yearbook], HUSuLO, Lviv, Ukraine.

11. Main Statistical Office in Lviv region. (2018), Silske hospodarstvo Lvivskoi oblasti 2017. Statystychnyi zbirnyk [Agiculture in Lviv region 2017. Statistical yearbook], HUSuLO,Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 332.3

І. С. Смага,
д. б. н., професор, професор кафедри землевпорядкування та кадастру,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
ORCID ID: 000-0002-9000-3832

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.11

ФОРМУВАННЯ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕНТИ II ТА РЕНТНОГО ДОХОДУ II ЗА НОРМАТИВІВ ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ВИРОЩУВАННЯ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР

I. Smaga,
doctor of Biology, professor, professor of the department of land management
and cadastre Chernivtsi National University named after Yuriy Fedjkovych, Chernivtsi

FORMATION OF DIFFERENTIAL LAND RENTAL RATES II AND RENT INCOME II BY NORMATIVE EKONOMIC INDICATORS IN THE CULTIVATION OF CEREALS

У статті здійснено уточнення сутності, факторів утворення, основних відмінностей та співвідношення в сучасних умовах двох форм (I і II) диференціальної земельної ренти та диференціального рентного доходу на землях сільськогосподарського призначення. Таким економічним категоріям відводиться важлива роль у регулюванні земельних відносин та в оцінці ефективності аграрного землекористування. Розглянуто основні рентоутворюючі фактори, наведено методичні аспекти визначення та виокремлення диференціальної земельної ренти II та диференціального рентного доходу II.

Відсутність даних обліку фактичних економічних показників вирощування сільськогосподарських культур у сучасних аграрних підприємствах зумовлює необхідність використання нормативів та біржової ціни реалізації зерна на конкретний рік у разі визначення показників дохідності земель. Головний недолік у використанні нормативних показників — неможливість врахування реального агрохімічного стану оцінюваних грунтів.

Зіставлено приріст урожайності і прибутку під час вирощування зернових культур і додаткових витрат на різних за рівнем родючості грунтах. Запропоновано алгоритм розрахунку та встановлено параметри і закономірності формування диференціальної земельної ренти II та диференціального рентного доходу II на грунтах різного рівня родючості за показниками нормативної урожайності та нормативних виробничих витрат на вирощування зернових і зернобобових культур за потенційної родючості грунтів. Диференціальний рентний дохід II за досліджуваних умов утворюється тільки на грунтах з вищим рівнем родючості, а диференціальна рента II — на найменш родючих грунтах.

The article clarifies essence factors of formation, the main differences, ratio current conditions the two forms (I and II) of differential land rent and differential income of agricultural land. These economic categories are allotted important role of land relations regulation and the effectiveness of agricultural land use assessment. Differential land rent and

Передплатний індекс 21847

differential income it is necessary to install market value of agricultural land. The essence of differential land rent and differential income, as well as modern aspects of their determination have been analyzed.The main rent — forming factors considered, methodological aspects definition and separation of differential land rent II and differential income II are given. The processes of formation of differential land rent II and differentiated income II on the arable land at intensification of agriculture has been considered.

The lack of data on accounting of actual economic indicators of crop production in modern agrarian enterprises necessitates the use of standards and the stock market price of grain sales for a particular year in determining land yield indicators. The main drawback when using regulatory indicators is the inability to take into account the real agrochemical condition of the evaluated soils.

The increase of yield and profit in the cultivation of grain crops and additional costs on different soil fertility levels is compared. The calculation algorithm is proposed and the parameters and regularities of differential land rent II and differential rent income II on soils of different levels of fertility according to the normative yields and normative production costs for growing cereals and leguminous crops at the potential yield are set. The parameters and regularities of formation of differential land rent and differentiated income on the soils of different genetic nature have been established. The role of additional production costs in formation of differential rent II on the soils of the different fertility rate has been disclosed. The level of standards for additional production costs does not lead to formation of differential land rent II and differentiated income II on most soils.

Differential rent income II under the studied conditions is formed only on soils with higher fertility, and differential rent II — on the least fertile soils.

Standards of production costs and crop yields should be developed taking into account the agrochemical condition of soils in the context of individual natural and agricultural areas. It is advisable to install the yield and efficiency of use of arable land when growing cereals based on these metrics.

Ключові слова: диференціальний рентний дохід II, диференціальна земельна рента II, природна родючість грунту, потенційна родючість грунту, нормативи урожаю, нормативні витрати, зернові культури, грунт, грунтові відміни.

Key words: differential rent income II, differential land rent II, natural fertility of soils, potential fertility of soils, normative crop yield, normative costs, cereals, soil subtypes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Існування права власності та обмеженість земельних ресурсів кращої та середньої якості, залучених до землеробського використання зумовлює отримання додаткового продукту, який набуває форми земельної ренти. Недотримання основних законів землеробства в процесі господарської діяльності призводить до погіршення якості та зниження продуктивності грунтового покриву, а отже, й величини диференціальної земельної ренти. Отже, вона дає можливість визначити вплив якості земельних ресурсів на результати господарської діяльності товаровиробників, тобто є важливим критерієм ефективності господарювання в сучасних умовах. Розуміння природи та причин утворення цієї економічної категорії, розробка методів визначення окремих її видів є особливо важливими в контексті вдосконалення методології грошового оцінювання земель сільськогосподарського призначення, розробки способів регулювання ринку сільськогосподарських земель і науково-методичних підходів щодо вдосконалення та поглиблення рентних відносин на сучасному етапі ринкових перетворень в аграрному секторі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі зустрічається суперечливе трактування понять "диференціальний рентний дохід" і "диференціальна рента". Зокрема в Законі України "Про оцінку земель" та в національному стандарті № 2 "Оцінка нерухомого майна" зазначені економічні категорії розглядаються як аналогічні поняття [9; 13]. Одні науковці вважають диференціальний рен-

Передплатний індекс 21847

тний дохід (ДРД) матеріальною основою диференціальної ренти [20], а інші — диференціальну земельну ренту I (ДР I) та II (ДР II) розглядають в якості його складових [15]. Окремі дослідники стверджують про наявність лише загальноекономічного трактування земельної ренти без чіткого алгоритму її обчислення [8], зокрема, вказують на відсутність єдиної теоретичної моделі диференціальної ренти II та відсутність методики її вимірювання [7].

Під час проведення робіт з економічної оцінки земель в Україні за результатами господарської діяльності аграрних підприємств за різницею між валовим (ВП) і основним (ОП) продуктами визначався дохід, одержуваний з гектара оцінюваних земель, порівняно з доходом з відносно гірших земель, тобто додатковий продукт (ДП), або іншими словами — диференціальний рентний дохід (ДРД). Він включає додатковий продукт I (ДПІ) і додатковий продукт II (ДП II), або диференціальний рентний дохід I та диференціальний рентний дохід II. Їх розділення проводили з використанням показників виробничих витрат та окупності витрат [17]. Незважаючи на запропоновані методичні аспекти виокремлення ДР I і II [4], механізм їх формування на грунтах різного рівня родючості при використанні додаткових витрат на вирощування урожаю залишається не до кінця з'ясованим.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — встановлення закономірностей виникнення диференціального рентного доходу II та диференціальної ренти II на грунтах різної генетичної природи на основі нормативних показників урожайності та виробничих витрат на вирощування зернових культур.

Предмет досліджень — процеси утворення диференціальної земельної ренти та диференціального рентного доходу на орних землях при інтенсифікації землеробства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕНЬ

Існування земельної ренти зачіпає інтереси багатьох суб'єктів економічних відносин, що визначає необхідність її кількісного визначення та врахування в господарській діяльності. Можна стверджувати, що величина земельної ренти під час вирощування сільськогосподарських культур відображає стан земельних ресурсів. За кращого якісного стану земельної ділянки створюються кращі передумови для формування диференціальної земельної ренти [12]. На розмір земельної ренти можуть впливати як природно-історичні (рівень природної родючості грунтів, тепло- і вологозабезпеченість вегетаційного періоду, зручність місце розташування земельної ділянки), так і економічні (досягнутий рівень інтенсивності господарювання) фактори.

Під час визначення земельної ренти слід враховувати основні рентоутворюючі фактори. До них належать виробничі витрати, величина урожаю культур та ціна на продукцію. Варто зазначити, що однаковий рівень цін на сільськогосподарську продукцію з різних за якістю земельних ділянок є економічною умовою реалізації земельної ренти. Основними критеріями оцінки ренто утворюючих факторів на землях сільськогосподарського призначення виступають дохідність та продуктивність земель. Величина урожаю, а отже, й земельна рента будуть зростати у випадку поліпшення якості земель, зниження виробничих витрат на вирощування та підвищенням ціни реалізації продукції. Розмір і структура земельної ренти в значній мірі зумовлюються диспаритетом цін на сільськогосподарську продукцію і продукцію промислового походження, яка використовується для потреб аграрного виробництва.

Надлишок додаткової вартості відносно середнього прибутку являє собою диференціальну ренту I. Його утворення зумовлене тим, що в сільському господарстві ціна продукції рослинництва визначається затратами на земельних ділянках з гіршою якістю грунтів і гіршим місцеположенням. Таким чином, ціна продукції, отримуваної з середніх і кращих за якістю земельних ділянок стає штучно завищеною щодо її вартості (так званої базової ціни, найнижчої ціни цього продукту) [5]. Ті гірші землі, на яких за такої ціни зерна його виробництво є доцільним, називаються граничними землями. Земельна рента визначається як різниця між доходом від продажу продукції рослинництва, отриманої з земель, які не є граничними, та доходом з граничних земель [14]. Природа ренти, як різниці в доходах зумовлює існування її I та II форм [2].

Підприємницька діяльність із застосування факторів інтенсифікації: кращих технологій обробітку грунту та інших прогресивних заходів під час вирощування культурних рослин, нових сортів, стимуляторів росту рослин забезпечує регулярне отримання впродовж певного періоду часу стабільного надприбутку, який набуває форми ДР II. Вона може розглядатися в якості одного з основних показників ефективності використання земельних ресурсів, оскільки може виникати й на гірших землях у випадку здійснення додаткових капіталовкладень.

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Результативні показники за рахунок додаткових капіталовкладень на грунтах різної генетичної природи

№ п/п	Гранулометричний склад грунту	Додаткові витрати, грн/га	Приріст при застосуванні добрив,%		Зростання (+), зменшення (-) прибутку,%
			урожай	виробничі витрати	
Дерново-підзолисті грунти на піщаних відкладах					
1.	Піщані	2864,3	99,4	136,4	+20,7
2.	Глинисто-піщані	2670,0	79,1	115,9	+6,5
3.	Супіщані	2472,9	63,4	98,4	-1,4
4.	Легкосуглинкові	2275,2	52,4	83,6	-2,9
Темно-сірі опідзолені та слабореградовані грунти					
5.	Супіщані	2202,4	40,8	84,2	-33,5
6.	Легкосуглинкові	2029,3	32,2	69,2	-30,2
7.	Середньосуглинкові	1852,1	28,9	58,9	-19,7
8.	Важкосуглинкові та легкоглинисті	1437,2	21,1	40,3	-10,7
Чорноземи типові середньогумусні					
9.	Легкосуглинкові	1746,5	23,9	53,7	-23,8
10.	Середньосуглинкові	1438,4	19,6	40,3	-12,5
11.	Важкосуглинкові та легкоглинисті	1039,0	16,1	26,2	+0,001

Величини ДР II, зазвичай, пропорційні вкладенням капіталу [12] та збільшуються відносно швидшими темпами на кращих за якістю землях. Ця форма ренти реалізується завдяки різній окупності витрачених ресурсів на кращих і середніх за якістю земельних ділянках порівняно з гіршими. ДР II відрізняється від ДР I тим, що утворюється не за рахунок відмінностей у рівні природної родючості грунтів, а внаслідок штучного підвищення родючості грунтів окремих земельних ділянок за рахунок додаткових капіталовкладень, тобто вищого рівня інтенсивності землеробства.

З іншої сторони, деякі дослідники [6] вважають, що додаткові капіталовкладення в одну і ту ж саму земельну ділянку забезпечують зростання доданої вартості, а не створюють ДР II. На їх думку, незалежно від виду сільськогосподарського угіддя, при здійсненні господарської діяльності формується лише ДР I, а ДР II носить віртуальний характер.

Про складнощі методичного характеру при розділенні ДР I і ДР II зауважують багато дослідників [5; 19]. Вони пов'язані з тим, що у процесі формування диференціальної земельної ренти тісно переплітаються природні й економічні фактори. Процес інтенсифікації землеробства має безперервний характер, а природна родючість грунтів сільськогосподарських угідь тісно переплітається з штучною родючістю. Таким чином, виникнення обох форм ренти пов'язано з природною родючістю грунту. Природа створює можливість виникнення ренти, а економічні фактори забезпечують фактичну її реалізацію. Різні величини ДР II на земельних ділянках однакової якості можуть виникнути внаслідок нерівномірного розподілу між ними капіталовкладень. Фактично відмінності у величині додаткових витрат відіграють таку ж роль як і відмінності в рівні природної родючості грунтів. Такий сукупний вплив двох факторів ускладнює можливості розділення ДР I і ДР II.

Науково-обгрунтовані методи визначення земельної ренти повинні адекватно відображати відмінності в природних і економічних умовах ведення господарської діяльності в аграрному секторі. ДР I пропонується визначати як різницю між вартістю урожаю культури з 1 га та сумою повних і нормативних витрат на її вирощування. ДР II також може бути розрахована як різниця між валовою вартістю сільськогосподарських культур з 1 га та сумою повних затрат і нормативного прибутку. Фактично в такому випадку не буде різниці між економічними категоріями ДР і ДРД. Проведені в такому аспекті розрахунки в розрізі адміністративних областей України показали, що станом на 2009 рік ДР II значно перевищувала ДР I [3].

Під час проведення економічної оцінки земель сільськогосподарського призначення була спроба розділити ДР I і ДР II, яка базувалася на встановленні кадастрових цін на зерно, виходячи з собівартості зерна в гірших умовах виробництва та нормативного прибутку [17]. Показник ДРД, що використовувався в методиці нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [17] не дає змогу виокремити ДРД I і ДРД II, оскільки на момент проведення економічної чи норма-

Передплатний індекс 21847

тивної грошової оцінки земель, їх природна родючість зазнала істотної трансформації під впливом господарської діяльності людини. Встановлено, що величина диференціальної земельної ренти на орних землях сильно варіюється, набуваючи в окремі роки негативних значень навіть у Жашківському районі Черкаської області, де зосереджені одні з найбільш якісних в Україні грунтів [1]. Тому більш об'єктивні показники ДР II отримуються у випадку нівелювання впливу несприятливих кліматичних умов окремих років шляхом усереднення за 5—7 років щорічних виробничих витрат та обсягів продукції за основними видами.

За сучасних умов показники диференціального рентного доходу на різних грунтових відмінах для нормативної грошової оцінки земель пропонується визначати за нормативною (еталонною) урожайністю зернових культур, що була отримана в польових дослідах, проведених науково-дослідними установами в різних природно-кліматичних зонах [10] та технологічними витратами на їх вирощування згідно з технологічними картами [11; 16]. Використовуючи такі вихідні дані [15], нами зіставлено величину додаткових виробничих витрат і результативних показників.

Встановлено закономірність, що у разі внесення добрив, коли починає проявлятися потенційна родючість грунту відбувається зростання урожайності на 16—99% (табл. 1). Найбільший приріст відмічено на дерново-підзолистих грунтах — від 52 до 99% залежно від гранулометричного складу. На більш родючих темно-сірих опідзолених грунтах такий приріст складає 21—41%, а на найбільш родючих чорноземах типових він найнижчий — 16—24%. Такі неоднакові показники зумовлені різною величиною додаткових витрат. Нормативи витрат за потенціальної родючості грунтів порівняно з природною на дерново-підзолистих грунтах зросли на 84—136%, а на чорноземах — лише на 28—54%. Отже, чинні нормативи виробничих витрат на вирощування зернових культур (без кукурудзи) за природної родючості різні, а за потенціальної родючості — майже однакові для грунтів різної генетичної природи. Це знижує об'єктивність визначення ДР I, оскільки витрати не є рівновеликими та ДР II, оскільки не відбувається послідовного вкладення капіталу на одних і тих же грунтах.

За потенціальної родючості грунту порівняно з природною згідно з даними нормативами зростання прибутку відмічене тільки на найменш родючих відмінах (піщаних та супіщаних) дерново-підзолистих грунтів (на 20,7 та 6,5% відповідно) та чорноземах важкосуглинкових — на 0,001%. На інших грунтових різновидах його величина нижча на 1,4—33,5%, а тому немає підстав стверджувати про формування на них ДР II.

Встановлено, що умовний прибуток за природної родючості грунтів зростає з підвищенням її рівня, а в межах кожного з підтипів грунту — з поважчанням гранулометричного складу (табл. 2). Мінімальні його значення відмічені для дерново-підзолистих піщаних грунтів, а максимальні — для чорноземів типових (986,1 і 2481,1 грн/га відповідно). Однак недоречно стверджувати, що таке зростання відбулося тільки за рахунок різниці в природній родючості грунту. На більш важких за гранулометричним складом грунтах нормативні витрати теж зростають.

Встановлено, що окупність витрат (ОВ) за природної родючості знаходиться на близькому рівні незалежно від різновиду грунту: 0,79—0,84 — для дерново-підзолистих грунтів, 0,85—0,87 — для темно-сірих опідзолених і 0,87—0,88 ц/100 грн витрат — для чорноземів типових. Однак такі близькі величини ОВ отримані за різного їх рівня, передбаченого нормативами, що не дає змогу об'єктивно оцінити продуктивність землеробської праці на різних за родючістю грунтах.

Вартість виробництва додаткової продукції в більшості варіантів є вищою за ціну реалізації зерна у відповідному році (185,9 грн/ц). Винятком є лише дерново-підзолисті піщані і глинисто-піщані грунти та чорноземи типові важкосуглинкові, де вона становить 173,6, 180,4 та 185,5 грн/ц відповідно. Саме на цих варіантах утворюється ДР II у розмірі 204,1, 81,3 та 2,1 грн/га відповідно. Її можливо розрахувати виходячи з вартості виробництва додаткової продукції зерна і ціни його реалізації, або за різницею між умовним прибутком за потенціальною та природною родючістю грунту, що отримується за таких умов. В усіх випадках, за виключенням 3-х варіантів, як зазначено вище, вищий прибуток від вирощування зернових культур отримується за природної родючості, ніж за потенційної. Отже, за такого рівня додаткових виробничих витрат, передбачених чинними нормативами на вирощування зернових культур, ДР II на більшості грунтових різновидів не утворюється.

ДРД I, який характеризує величину ефективності використання земель з одночасним врахуванням їх якості та рівня інтенсивності землеробства за природної родючості утворюється на всіх грунтах. Закономірним є зрос-

Передплатний індекс 21847

Таблиця 2. Прибуток та диференціальна земельна рента II на грунтах різного генезису за нормативними показниками на вирощування зернових культур

Гранулометричний склад грунту	Умовний прибуток, грн/га		Собівартість додаткової продукції, грн/ц	ОВ, ц/100 грн витрат	ДРД, грн/га		ДР II
	1	2			1	2	
Дерново-підзолисті грунти на піщаних відкладах							
Піщані	986,1	1190,2	173,6	0,79	251,2	-546,8	204,1
Глинисто-піщані	1172,6	1253,9	180,4	0,81	366,3	-486,9	81,3
Супіщані	1355,3	1336,3	187,3	0,83	476,3	-408,2	-19,0
Легкосуглинкові	1534,5	1490,2	189,6	0,84	581,6	-259,0	-44,3
Темно-сірі опідзолені та слабореградовані грунти							
Супіщані	1528,8	1018,1	242,0	0,85	612,9	-668,6	-510,7
Легкосуглинкові	1732,3	1208,8	250,5	0,86	705,5	-528,3	-523,5
Середньосуглинкові	1929,4	1545,9	234,4	0,87	828,4	-209,9	-383,5
Важкосуглинкові та легкоглинисті	2155,9	1927,1	221,1	0,86	906,5	174,6	-228,8
Чорноземи типові середньогумусні							
Легкосуглинкові	2928,3	1545,9	256,8	0,87	890,3	-203,3	-482,4
Середньосуглинкові	2286,1	2000,2	232,0	0,88	1036,7	247,3	-285,9
Важкосуглинкові та легкоглинисті	2481,1	2483,2	185,5	0,87	1481,1	730,2	2,1

Примітка: 1 — за природної родючості грунту; 2 — за потенціальної родючості грунту.

тання його величини з поважчанням гранулометричного складу та підвищенням рівня природної родючості грунту. За таких умов він є більш об'єктивним показником, ніж ДР II, яку слід визначати при рівновеликих виробничих витратах на різних грунтових відмінах. Він розраховується як різниця між вартістю продукції з 1 га та виробничими витратами і нормативним прибутком, прийнятим на рівні 35% від виробничих витрат. ДРД II, який виникає у разі здійснення додаткових капіталовкладень, за таких нормативів на більшості грунтових відмін не створюється. Його значення на темно-сірому опідзоленому важкосуглинковому грунті, чорноземі типовому середньосуглинковому та чорноземі типовому важкосуглинковому (174,6, 247,3 і 730,2 грн/га відповідно) є значно нижчими порівняно з ДРД I. Він створюється на найбільш родючих грунтах за порівняно низьких додаткових виробничих витратах.

Нормативний ДРД отримується як різниця між вартістю нормативного урожаю на конкретній агровиробничій групі грунту і витратами на його вирощування та мінімальним рівнем рентабельності, необхідним для розширеного відтворення (35% від виробничих витрат).

Оцінювати дохідність земель за природної та ефективної родючості грунту за чинними нормативами доцільно в тому випадку, якщо вони не зазнали впливу деградаційних процесів, інакше величину нормативної урожайності слід відкоригувати згідно з реальним агрохімічним станом грунту. Диференціальний рентний дохід, визначений за показниками фактичної урожайності відображає господарську діяльність аграрного підприємства з вирощування зернових і зернобобових культур, а за показниками нормативної урожайності — природний потенціал землі без урахування здібностей землекористувача.

Динамічність погодно-кліматичних умов, коливання рівня виробничих затрат, цін на продукцію і засоби для її виробництва за роками та різний агрохімічний стан грунтів зумовлюють невідповідність фактичних результатів господарювання та нормативних показників, а отже, й величин диференціальної земельної ренти [8]. Тому постає проблема уточнення в конкретних природно-сільськогосподарських районах величини нормативного урожаю та нормативної (технологічної) собівартості продукції та встановлення на цій основі нормативних показників дохідності та ефективності використання орних земель.

ВИСНОВКИ

Проблема визначення диференціальної земельної ренти та виокремлення її форм залишається одним з найважливіших та дискусійних у сфері сучасного аграрного землекористування.

Реальним методом визначення диференціального рентного доходу та диференціальної земельної ренти на окремих грунтових відмінах за сучасних умов ведення аграрного виробництва є використання нормативів урожайності та виробничих витрат на вирощування зернових і зернобобових культур в конкретних природно-економічних умовах та біржової ціни реалізації зерна. Згідно з чинними нормативними показниками, за природної родючості нормативний диференціальний рентний дохід I формується на всіх досліджуваних грунтах, а величина його зростає з поважчанням гранулометричного складу грунту, а отже й підвищенням рівня його природної

Передплатний індекс 21847

родючості. Нормативний диференціальний рентний дохід за потенційної родючості грунту (ДРД II) формується лише на грунтах з вищим рівнем природної родючості — на темносірих опідзолених важкосуглинкосих та чорноземах типових середньосуглинкових та важкосуглинкових і легкоглинистих, однак величини його в кілька разів нижчі, ніж у випадку природної родючості грунту.

Згідно з чинними нормативами витрат на вирощування і урожайності зернових культур, на більшості грунтів не формується диференціальний рентний дохід та диференціальна рента II, оскільки зростання урожайності на більшості грунтів у цьому випадку не є адекватним зростанню виробничих витрат на вирощування.

Диференціальна земельна рента II, розрахована за нормативними показниками урожайності та виробничих витрат на вирощування зернових культур (без кукурудзи) утворюється тільки на найменш родючих грунтах — дерново-підзолистих піщаних і глинисто-піщаних, сформованих на піщаних відкладах.

Література:

1. Аврамчук Б.О. Побудова економіко-статистичної моделі залежності земельної ренти від природних властивостей грунту. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2018. №1. С. 103—116.

2. Боровик П.М. Напрями розвитку земельного оподаткування. Збірник наукових праць "Економічні науки". Серія "Облік і фінанси" Вип. 4 (10). Ч.1. Луцьк, Луцький ДТУ. 2007. С. 25—29.

3. Будзяк В.М., Будзяк О.С. Пріорітети розвитку рентної політики в сільському господарстві. Економіка АПК. 2009. № 4. С. 12—16.

4. Галущак М.М. Особливості механізму утворення земельної ренти I та II. Науковий вісник НЛТУ України. 2008. Вип. 18.2. С. 162—170.

5. Гудим К.М. Сучасні проблеми земельної ренти та ціноутворення земельних ресурсів у контексті світової інтеграції. Вісник Дніпропетровського університету. Сер. "Світове господарство і міжнародні економічні відносини". 2013.— Вип. 5 (10/2). С. 38—43.

6. Горлачук В.В., Белінська С.М. Сучасність і проблеми земельної ренти. Бізнес-навігатор. 2014. №2 (34). С. 231—240.

7. Григорків В.С., Буяк Л.М., Іщенко С.В. Моделювання економічної динаміки з урахуванням ринку землі сільськогосподарського призначення. Чернівці: ЧНУ, 2015. 264 с.

8. Гуторов О.І. Проблеми сталого землекористування у сільському господарстві: теорія, методологія, практика. Харків, 2010. 405 с.

9. Закон України "Про оцінку земель": за станом на 11 грудня 2003 р. № 1378— IУ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:// zakon. rada. gov. ua/cdi-bin /laws /main. cdi? Nreg=1378-15

10. Лісовий М.В., Комариста А.В., Солов'яненко Н.А. Продуктивність основних типів грунтів України. Вісник ХНАУ. 2008. № 2. Сер. Грунтознавство. С. 12—14.

11. Мессель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Нові методичні підходи щодо удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Економіка АПК. 2016. № 2. С. 22—29.

12. Пасемко Г.П. Проблема розподілу земельної ренти в сучасній економічній теорії. Вісник Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва. 2013. № 4. С. 46—56.

13. Постанова КМУ "Про затвердження національного стандарту №2 "Оцінка нерухомого майна": за станом на 28 жовтня 2004 р. № 1442 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.uvecon. in. ua/? mod=content&-page=nb-8

14. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. М.: Госполитиздат, 1995. Т. 1. 360 с.

15. Солов'яненко Н. Оцінка земель в Україні: історичні та методичні аспекти. Землевпорядний вісник. 2014. № 2. С. 36—39.

16. Солов'яненко Н. Земельна рента в сільському господарстві: методичні підходи до її визначення. Землевпорядний вісник. 2015. № 10. С. 40—43.

17. Теоретичні основи державного земельного кадастру: [навч. посібник]/ М.Г. Ступень, Р.Й. Гулько, О.Я. Микула та ін.; за заг. ред. М. Г. Ступеня. Львів, 2003. 341 с.

18. Федоров М.М. Нормативна грошова оцінка земель як складова механізму регуляторної політики держави. Економіка АПК. — 2009. — № 11.— С. 3—10.

19. Шульга О.А. Теоретичні засади рентних відносин в сільському господарстві. Економічний вісник університету. 2015. Вип. 26 (1). С. 161—165.

20. Ярова Б.М. Економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення державної власності в Україні. Автореф. дис..... канд. екон. наук: спец. 08.00.06 — економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. К., 2017. 28 с.

Передплатний індекс 21847

Reference:

1. Avramchuk, B.O. (2018), "Creating of the economic-statistical model of dependenc of land rent from natural properties of soil", Zemleustrij, kadastr i monitoryngh zemelj, vol. 1, pp. 103—116.

2. Borovyk, P.M. (2007), "Areas of development of land taxation", Zbirnyk naukovykh pracj "Ekonomichni nauky". Serija "Oblik i finansy", vol. 4 (10), Ch.1, Lucjkyj DTU, Lucjk. pp. 25—29.

3. Budzjak, V.M. and Budzjak, O.S. (2009), "The priorities of rent policy development in agriculture", Ekonomika APK, vol.4, pp. 12—16.

4. Ghalushhak, M.M. (2008),"The generosities of the mechanism of forming land rent I and II", Naukovyj visnyk NLTU Ukrajiny, vol. 18.2, pp. 162—170.

5. Ghudym, K.M. (2013), "Modern problems of land rent and pricing of land resources in the context of world integration", Visnyk Dnipropetrovsjkogho universytetu. Ser. "Svitove ghospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny", vol. 5 (10/2), pp. 38—43.

6. Ghorlachuk, V.V. and Belinsjka, S.M. (2014), "Modernity and problems of land rent", Biznesnavighator, vol. 2 (34), pp. 231—240.

7. Ghryghorkiv, V.S., Bujak, L.M. and Ishhenko, S.V. (2015), Modeljuvannja ekonomichnoji dynamiky z urakhuvannjam rynku zemli siljsjkoghospodarsjkogho pryznachennja [Modeling of economic dynamics taking into account the agricultural land market], ChNU, Chernivci, Ukraine.

8. Hutorov, O.I. (2010), Problemy stalogho zemlekorystuvannja u siljsjkomu ghospodarstvi: teorija, metodologhija, praktyka [Problems of sustainable land use in agriculture: theory, methodology, practice], Kharkiv, Ukraine.

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Land Valuation", available at: zakon.rada.gov.ua/cdi-bin/laws/main.sdi?Nreg=-1378-15 (Accessed 15 Sept 2019).

10. Lisovyi, M.V., Komarysta, A.V. and Solovianenko, N.A. (2008), "Productivity of the major types of soils of Ukraine", Visnyk KhNAU, vol. 2, pp. 12—14.

11. Messel-Veseliak, V.Ia. and Fedorov, M.M. (2002), "Improvement of the monetary valuation of agricultural land", Economyka APK, vol. 8, pp. 10—16.

12. Pasemko, Gh.P. (2013), "The problem of the distribution of land rents in modern economic theory", Visnyk Kharkivsjkogho nacionaljnogho aghrarnogho universytetu imeni V.V. Dokuchajeva, vol. 4, pp. 46—56.

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2004), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine " On the solidification of the national standard №. 2 "Real estate valuation"", available at: http://www.uvecon. in. ua/? mod=content&page=nb-8 (Accessed 15 Sept 2019).

14. Rikardo, D. (1995), Nachala politicheskoj ekonomii i nalogovogo oblozheniya [The beginnings of political economy and taxation], Gospolitizdat, Moscow, Russia.

15. Solovianenko, N. (2014), "Land valuation in Ukraine: historical and methodological aspects", Zemlevporyadniy visnik, vol. 2, pp. C. 36—39.

16. Solovianenko, N. (2015), "Land rent in agriculture: methodological approaches to its definition", Zemlevporyadniy visnik, vol. 10, pp. 40—43.

17. Stupenj, M.Gh. (2003), Teoretychni osnovy derzhavnogho zemeljnogho kadastru [Theoretical foundations of the state land cadastre], Ljviv, Ukraine.

18. Fedorov, M.M.(2009), "Normative monetary valuation of land as a component of the regulatory policy mechanism of the state", Economyka APK, vol. 11, pp. 3—10.

19. Shuljgha, O.A. (2015), "Theoretical principles of the rent relations are in agriculture", Ekonomichnyj visnyk universytetu, vol. 26 (1), pp. 161—165.

20. Yarova, B.M. (2017) "Economic efficiency of using agricultural lands of state ownership in Ukraine", Ph.D. Thesis, Economy, National University of Bioresources and Natural Resources of Ukraine, Kiev, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2019 р.

www. economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28
(044) 458-10-73

УДК 658.8:631.11

Т. В. Ільченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0003-1879-6310

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.19

ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГУ В АГРОБІЗНЕСІ

T. Ilchenko,
PhD in Economics, Associate Professor of Marketing Department, Dnipro State Agrarian and Economic University

FEATURES OF MARKETING IN AGRO BUSINESS

У статті розглянуто теоретичні підходи щодо визначення терміну "агромаркетингу". Підвищення ефективності та стабільності розвитку аграрного сектору є одним з найважливіших у розвитку економіки в цілому, оскільки це залежить від функціонування інших галузей. Висвітлено особливості маркетингової діяльності в аграрному секторі, а саме: залежністю результатів від природних умов, роллю і значенням товару, різноманітністю форм власності, неспівпаданням робочого періоду і періоду виробництва, сезонністю виробництва і отримання продуктів, різноманіттям організаційних форм господарювання і їх діалектикою, зовнішньоекономічними зв'язками, участю державних органів в розвитку АПК і його галузей. Природні і економічні процеси в аграрному бізнесі інтегруються і утворюють особливі умови для виробництва і організації маркетингу. Досліджено функцій агромаркетингу на макрорівні: інформаційно-аналітична, планова, організаційно-контрольна.

The article deals with theoretical approaches to the definition of the term "agro marketing". Improving the efficiency and stability of the agricultural sector is one of the most important in the development of the economy as a whole, as it depends on the functioning of other industries. The peculiarities of marketing activity in the agrarian sector, namely: dependence of results on natural conditions, role and value of goods, variety of ownership patterns, mismatch of working period and period of production, seasonality of production and production of products, variety of organizational forms of management and their dialectics, external economy the involvement of public authorities in the development of the agro-industrial complex and its industries. Natural and economic processes in the agricultural business integrate and create special conditions for the production and organization of marketing.

The functions of agro marketing at the macro level were investigated:

— information-analytical — definition of goals and directions of use of information flows of internal and external environment, gathering of information, studying of the market, consumers, competitors, commodity structure of the market, organization of constituent information arrays, situational analysis on the basis of organized information;

— planned — determination of the general and marketing goals of the company forecasting demand, behavior of competitors, etc., developing strategies for behavior in target markets and segments, developing a marketing plan for the formation of supply, the implementation of supply;

— organizational-control — organization (coordination) and regulation of marketing plans implementation processes, organization of marketing management structure, motivation of marketing activity, control of marketing indicators.

The author focuses on defining and substantiating the main features of marketing activities agricultural enterprises, due to the importance of this sector for the national economy.

Since the agro-industrial complex in its development has a number of features, the marketing complex, as a set of marketing means that ensure the achievement of the set goal and the solution of specific marketing tasks, has its specific elements and means of marketing marketing in agribusiness.

Ключові слова: агробізнес, агромаркетинг, маркетинг сільськогосподарські підприємства, особливості, функції.

Key words: agribusiness, agro marketing, marketing agricultural enterprises, features, functions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Після переходу України до ринкової економіки сільське господарство країни прийшло до занепаду. Більшість сільськогосподарських підприємств не змогло пристосуватись до нових економічних умов господарювання. Щоб адаптуватися до ринкових умов більшість сільськогосподарських підприємств вважало за необхідне змінити тільки організаційно-правову форму і назву підприємства. Але такі зміни суттєво не вплинули на ефективність фінансово-господарської діяльності агропідприємств. Тому першочерговим завданням була зміна виробничої структури підприємства, удосконалення структури управління, застосовування системи економічної зацікавленості працівників у результатах своєї праці, і найголовніше, впровадження концепції маркетингу як засобу ефективного розвитку підприємства.

В умовах ринкової економіки споживач сам вирішує, які товари і послуги він хоче придбати, а виробничі і обслуговуючі галузі реагують

Передплатний індекс 21847

на ці потреби шляхом виробництва продукції і надання послуг по доступній ціні.

В умовах децентралізованої економіки перед суб'єктами підприємницької діяльності стоїть одне з найважливіших проблем — що хоче споживач, коли він хоче і де він хоче придбати ті чи інші товари чи послуги на ринку. Існує безліч товарів і мільйони споживачів, і як поставити їм потрібні товари, за якою ціною, якої якості, через яку торгову мережу є основним завданням маркетингу. Особливо це актуально в галузі сільського господарств, яка постачає на ринок один із основних товарів — продукти харчування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями маркетингу, особливостями його розвитку в агробізнесі приділяється значна увага як зарубіжними науковцями, так і вітчизняними, а саме: Бренсон Р., Голдберг Р., Девіс Д., Дудар Т., Козуб Н., Колз Р., Норвел Д., Островський П., Писаренко В., Сорока Л., Фоменко Л., Юл Д. та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження визначення сутності та особливостей маркетингу в агробізнесі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Маркетинг — це система керування виробничо-збутовою діяльністю підприємства, яка спрямована на досягнення прибутку. Основною метою маркетингу є забезпечення рентабельності підприємства, тобто визначення прибутковості у встановлених часових межах. Маркетинг в агррбізнесі, реалізується за допомогою таких основних механізмів: аналіз зовнішнього середовища підприємства; аналіз середовища споживачів; вивчення існуючих товарів і планування майбутніх; забезпечення гнучкої цінової політики; управління маркетинговою діяльністю як єдиною системою.

Уся система агробізнесу функціонує шляхом поєднання процесу виробництва сільськогосподарської продукції, її перероблення, зберігання, транспортування і доведення до кінцевого споживача. Різноманітні організації, що сприяють такому поєднанню, утворюють комплекс економічних відносин, який і називають аграрним маркетингом [4].

Аграрний маркетинг є одним із видів маркетингу як науки і базується на його загальних наукових положеннях. Тобто має свій предмет, об'єкт, категоріальний апарат, закономірності розвитку, здійснюється за встановленими принципами, виконує ряд завдань та функцій.

Тобто агромаркетинг представляє собою процес організації та управління виробництвом сільгосппродукції з метою задоволення потреб споживачів. Основою маркетингової діяльності агропідприємств є дослідження, аналіз та прогноз середовища, яке створює умови для розвитку та реалізації сільгосппродукції та максимального задоволення платоспроможного попиту.

Щодо маркетингу в аграрній сфері, то у науковій літературі існує багато варіантів термінологічного визначення цього поняття.

У 50-тих роках XX ст. науковці Дж.Н. Девіс і Рой А. Голдберг ввели поняття "маркетинг агробізнесу", який включав маркетингові операції від виробника сільськогосподарської продукції до споживача кінцевого продукту за участю посередників [2].

Американські вчені Р.Л. Колз та Дж.Н. Юл агромаркетинг визначають як сукупність всіх видів діяльності, що входять до процесу просування харчових продуктів і послуг, починаючи з сільськогосподарського виробництва і до того моменту, коли вони опиняться в руках споживачів [8].

Маркетологи Р.Е. Бренсон і Д.Г. Норвел термінологічно розмежовують такі поняття як сільськогосподарський маркетинг і агромаркетинг та вважають, що сільськогосподарський маркетинг в основному визначає маркетинг від виробника до першого споживача, водночас агромаркетинг — це вся активність, пов'язана з сільськогосподарським виробництвом: з харчовими продуктами, насінням, збиранням врожаю, переробкою і доставкою кінцевому споживачу, з аналізом споживчих потреб, мотивації покупок та поведінки споживачів [1].

Островський П.І. трактує аграрний маркетинг як комплекс економічних відносин, які виникають під час взаємодії підприємницьких структур, що сприяють поєднанню процесів виробництва сільськогосподарської продукції (сировини), її перероблення, зберігання, транспортування і доведення до споживача [10].

Козуб Н. зазначає, що агромаркетинг — цілісне явище соціально-економічної природи, сучасний зміст якого відображає еволюцію ринку сільськогосподарської продукції й товарів її промислової переробки, послідовно поєднує процеси ринкових досліджень, аграрного виробництва та переробки його продукції, товарообіг, формування попиту і стимулювання збуту [7].

Л. Сорока зазначає, що аграрний маркетинг можна визначати як виконання всіх видів підприємницької діяльності, спрямованих на

Передплатний індекс 21847

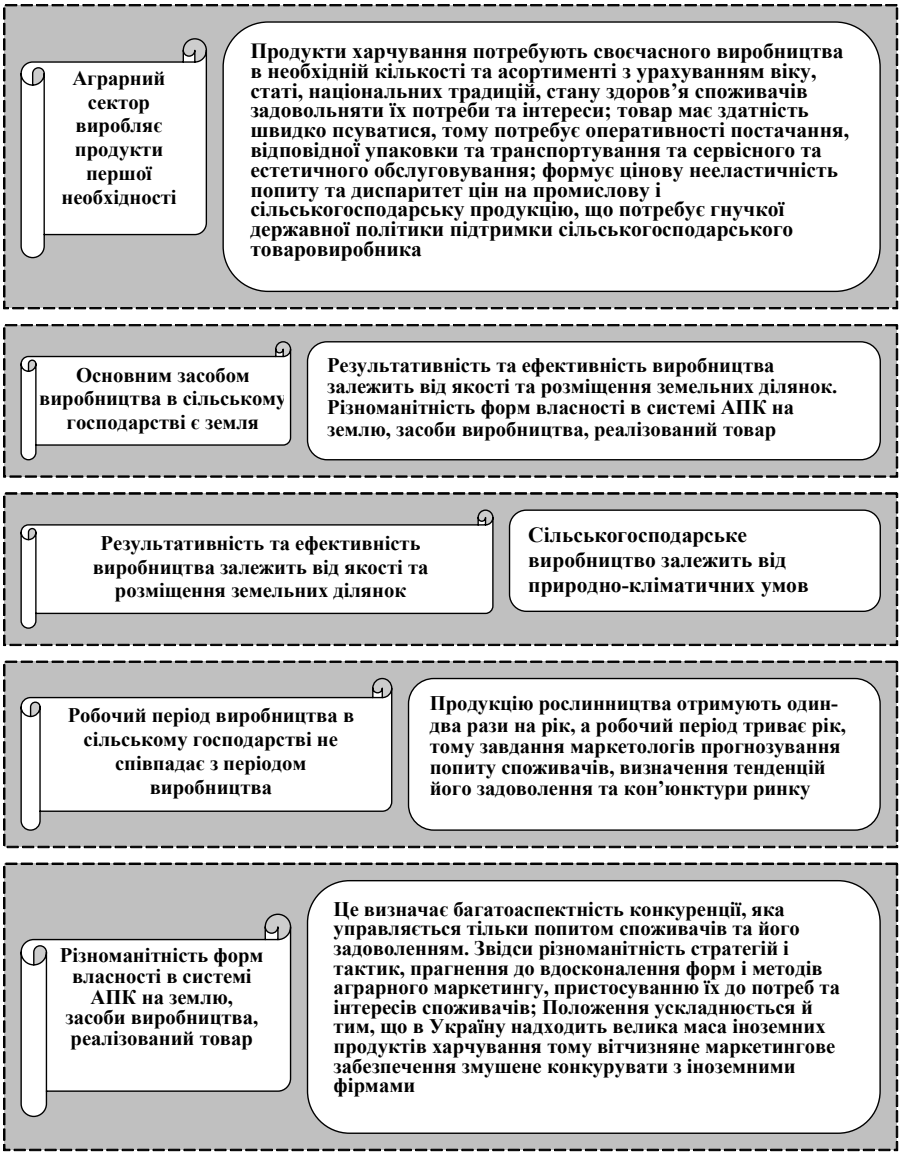

Рис. 1. Особливості маркетингу в агробізнесі

вільне просування сільськогосподарських товарів до споживача і виконання завдань фермерських господарств та інших підприємств на селі [12].

На думку В.В. Писаренка, агропромисловий маркетинг — це система організаційно-технічних, фінансових і комерційних функцій підприємств, спрямованих на якнайповніше і швидке задоволення попиту на сільськогосподарські продукти і продовольство [11].

Фоменко Л. визначає агромаркетинг як комплекс економічних відносин, який обслуговує процеси виробництва сільськогосподарської продукції, її переробку, зберігання, транспортування і доведення до споживачів на основі дослідження ринку і задоволення потреб споживачів у сільськогосподарській продукції з урахуванням особливостей аграрного виробництва та забезпечення ефективності і дохідності сільськогосподарських підприємств [13].

Дудар Т.Г. визначає аграрний маркетинг як систему сільськогосподарського виробництва розгалуженої мережі каналів розподілу, посередників та інших ринкових агентів, які здійснюють виробництво, розподіл і обмін з метою забезпечення національного споживання продовольства і вважає його філософією великого агробізнесу [6].

Балановська Т.І. приєднується до визначення аграрного маркетингу, яке дають Р. Коле і Дж.Н. Юл. Вони маркетинг аграрного сектору визначають як "сукупність всіх видів діяльності, яка входить до процесу товароруху продовольчих товарів та послуг, починаючи від сільськогосподарського виробництва до моменту, поки вони не перейдуть до споживчих груп" [3].

Аграрний маркетинг відрізняється від промислового, комерційного, банківського і інших видів маркетингу. Це визначається особливостями сільського господарства: залежністю результатів від природних умов, роллю і значенням товару, різноманітністю форм власності, неспівпаданням робочого періоду і періоду виробництва, сезонністю виробництва і отримання продуктів, різноманіттям організаційних форм господарювання та їх діалектикою, зовнішньоекономічними зв'язками, участю державних органів в розвитку АПК і його галузей. Природні і економічні процеси в аграрному бізнесі інтегруються і утворюють особливі умови для виробництва і організації маркетингу (рис. 1).

Значний відсоток цільової аудиторії в агропромисловій сфері — консерватори, які глибоко закріпили свій традиційний світогляд у надрах родючої землі. Багато з них досі не мають смартфонів чи стабільного інтернет-покриття. Для них набагато приємніше гортати паперову пресу, ніж читати статтю з екрана монітора. Вони залюбки приймають запрошення на спец-

Передплатний індекс 21847

іальний захід, де віч-на-віч можуть поспілкуватися із своїми однодумцями, замість того, аби чатитися у месенджері. Передусім назавжди відмовитися від традиційних каналів комунікації і повністю перейти в онлайн, не забувайте, що вагома частка таких консерваторів є і у вашому бізнесі. А що, коли ця частка генерує майже половину ваших продажів [9]?

Значення маркетингу в агробізнесі розкривається в його основних функціях. Вітчизняні науковці розглядають зміст функцій агромаркетингу на макрорівні, виокремлюючи загальні функції маркетингу: інформаційно-аналітична, планова, організаційно-контрольна.

Інші науковці виокремлюють такі функції агромаркетингу:

— аналітичну, що передбачає збір, обробку, систематизацію та вивчення інформації, аналіз зведених показників та виявлення можливих відхилень від планових;

— функцію прогнозування, що полягає у встановленні показників агромаркетингової діяльності на перспективу;

— функцію управління, що передбачає різні види діяльності за встановленням планомірності і пропорційності в діяльності підприємств.

— функцію обліку і контролю, яка забезпечує організацію контролю дій фахівців і своєчасне виявлення відхилень від встановлених планових показників [5].

Пропонуємо розширити зміст існуючих функцій такою як формування комплексу маркетингу (табл. 1).

Таблиця 1. Основні функції маркетингу в агробізнесі

Основні функції	Характеристика функції маркетингу
Інформаційно-аналітична	Визначення цілей і напрямків використання інформаційних потоків внутрішнього і зовнішнього середовища, збір інформації, вивчення ринку, споживачів, конкурентів, товарної структури ринку, організація складових інформаційних масивів, ситуаційний аналіз на підставі організованої інформації
Планова	Визначення загальних та маркетингових цілей підприємства прогнозування попиту, поведінки конкурентів та ін., розробка стратегій поведінки на цільових ринках і сегментах, розробка плану маркетингу формування пропозиції, реалізація пропозиції
Формування комплексу маркетингу	Розроблення товарної політики, ціноутворення, збут сільськогосподарської продукції, маркетинг-логістика, організація сервісу, просування сільськогосподарської продукції на ринок
Організаційно-контрольна	Організація (координація) та регулювання процесів реалізації планів маркетингу, організація структури управління маркетингом, мотивація маркетингової діяльності, контроль маркетингових показників

Оскільки агропромисловий комплекс у своєму розвитку має низку особливостей, то комплекс маркетингу, як сукупність маркетингових засобів, які забезпечують досягнення поставленої мети та вирішення конкретних маркетингових завдань, має свої специфічні елементи і засоби реалізації маркетингової політики в агробізнесі.

Перший елемент — це дослідження ринку і його сегментів з метою застосування результатів аналізу для успішної розробки бізнес-плану підприємств і виконання договірних зобов'язань на проміжних етапах.

Другий — це реклама, яка стимулює збут і формує попит споживачів за допомогою інформаційних повідомлень.

Третій — організація збутової діяльності, яка забезпечує швидке і якісне просування товарів від виробника до споживача.

Четвертий — управління і планування випуску нової продукції, розширення асортименту, які забезпечують підприємству високий рівень конкурентоспроможності.

П'ятий — це політика ціноутворення, яка дає можливість реалізувати вироблену продукцію.

Шостий — матеріально-технічне забезпечення підприємств, яке забезпечує впровадження нових високопродуктивних технологій виробництва продукції.

Сьомий — план маркетингу.

Восьмий — система контролю.

Всі ці елементи займають рівнозначні місця в комплексному підході до маркетингової політики підприємства. Відсутність хоча б одного із них негативно впливає на всю маркетингову політику агрофірм і призводить до нехтування маркетингом як засобом стимулювання виробництва і збуту на окремо взятому підприємстві, або в цілому в галузі.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, проаналізувавши особливості маркетингу агпробізнесі, можемо сказати, що успішними механізмами використання сучасних маркетингових засад і принципів є проведення певних заходів для забезпечення стабільного розвитку сільськогосподарських підприємств.

У сучасних умовах, умовах ринкової конкуренції, лідируюче положення отримує той виробник, який не лише максимально враховує всі природно-економічні та технологічні умови, але й орієнтується на існуючі та перспективні

Передплатний індекс 21847

потреби потенційних споживачів та гнучко реагує на зміни кон'юнктури ринку.

Подальші наукові дослідження будуть направлені на дослідження розвитку маркетингових комунікацій в аграрному бізнесі України.

Література:

1. Branson R.E., Norvell D.G. Agricultural Marketing. New York: McGraw-Hill, 1983. 521 p.

2. Davis J. H.A, Gilbert R.A. Concept of Agribusiness. Boston: Division of Research, Graduate School of Business Administration, Harvard University, 1957. 136 p.

3. Балановська Т.І. Маркетингові аспекти діяльності підприємств на агропродовольчому ринку. Науковий вісник Національного аграрного університету. 2007. Вип. 110. Ч. 2. С. 343—347.

4. Бондарєва Ю.Г. Роль агромаркетингу в підвищенні ефективності виробництва сільськогосподарських підприємств. Формування ринкової економіки. 2011. № 2. С. 29—35.

5. Данько Ю.І., Красноруцький О.О. Розвиток маркетингу на ринку агропродовольчої продукції України [монографія]. Харків: "Міськдрук", 2009. 262 с.

6. Дудар Т.Г. Організаційно-економічні засади формування і розвитку системи агромаркетингу. Економіка АПК. 2005. № 10. С. 89—96.

7. Козуб Н.М. Маркетингова діяльність сільськогосподарських підприємств Причорноморського регіону: автореф. дис. … канд. екон. наук: 08.06.01. Харків. 2004. 20 с.

8. Колз Р.Л., Юл Дж. Н. Маркетинг сельскохозяйственной продукции. М.: Колос, 2000. 512 с.

9. Корнійчук Д. Чому маркетологів вчить агробізнес URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2018/05/28/637160/ (дата звернення: 10.10.2019).

10. Островський П.І. Аграрний маркетинг. К: Центр навчальної літератури, 2006. 224 с.

11. Писаренко В.В. Маркетинг овочевої продукції (методичні та практичні аспекти): моногр. Полтава: ФОП Говоров С.П., 2008. 304 с.

12. Сорока Л. Внутрішні й зовнішні маркетингові системи та інституції в сільському господарстві. К.: Основа, 1995. 200 с.

13. Фоменко Л. Становлення теорії маркетингу як науки та особливості його використання малими сільськогосподарськими підприємствами. Вісник Львівського національного аграрного університету. 2013. № 20 (1) С. 380—388.

References:

1. Branson, R.E. and Norvell, D.G. (1983), Agricultural Marketing, McGraw-Hill, New York, USA.

2. Davis, J. H. A. and Gilbert, R. A. (1957), Concept of Agribusiness, Division of Research, Graduate School of Business Administration, Harvard University, Boston, USA.

3. Balanovs'ka, T.I. (2007), "Marketing aspects of activity of enterprises in the agro-food market", Naukovyj visnyk Natsional'noho ahrarnoho universytetu, vol. 110, no. 2, pp. 343—347.

4. Bondarieva, Yu.H. (2011), "The role of agromarketing in improving the efficiency of agricultural production", Formuvannia rynkovoi ekonomiky. vol. 2, pp. 29—35.

5. Dan'ko, Yu.I. and Krasnoruts'kyj, O.O. (2009), Rozvytok marketynhu na rynku ahroprodovol'choi produktsii Ukrainy [Development of marketing in the market of agricultural food products of Ukraine], Mis'kdruk, Kharkiv, Ukraine.

6. Dudar, T.H. (2005), "Organizational and economic principles of formation and development of agro-marketing system", Ekonomika APK, vol. 10, pp. 89—96.

7. Kozub, N.M. (2004), "Marketing activity of agricultural enterprises of the Black Sea region", PhD in Economics, Ekonomika, orhanizatsiia i upravlinnia pidpryiemstvamy, Odes'kyj derzhavnyj ahrarnyj universytett, Odesa, Ukraina.

8. Kolz, R.L. and Jul, Dzh. N. (2000), Marketing sel'skohozjajstvennoj produkcii [Agricultural Marketing], Kolos, Moscow, Russia.

9. Kornijchuk, D. (2018), "Why Marketers Learn Agribusiness", [Online], available at: https://www.epravda.com.ua/columns/2018/05/28/637160/ (Accessed 10 October 2019).

10. Ostrovs'kyj, P.I. (2006), Ahrarnyj marketynh [Agrarian Marketing], Tsentr navchal'noi literatury, Kiev, Ukraine.

11. Pysarenko, V.V. (2008), Marketynh ovochevoi produktsii (metodychni ta praktychni aspekty) [Marketing of vegetable products (methodical and practical aspects)], FOP Hovorov S.P., Poltava, Ukraine.

12. Soroka, L. (1995), Vnutrishni j zovnishni marketynhovi systemy ta instytutsii v sil's'komu hospodarstvi [Internal and external marketing systems and institutions in agriculture], Osnova, Kiev, Ukraine.

13. Fomenko, L. (2013), "Formation of marketing theory as a science and peculiarities of its use by small agricultural enterprises", Visnyk L'vivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu, vol. 20 (1), pp. 380—388.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 332.2:630

І. А. Опенько,
к. е. н., доцент кафедри геодезії та картографії,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0003-2810-0778

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.24

КОЕФІЦІЄНТ ЕНГЕЛЯ ЯК ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПОКАЗНИК ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

I. Openko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Geodesy
and Cartography, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ENGEL COEFFICIENT AS AN INTEGRAL INDICATOR OF USE OF LAND FOREST PURPOSE

Розвиток інституціонального забезпечення раціонального використання та охорони земель лісогосподарського призначення повинен враховувати соціальне значення цих природних ресурсів. На нашу думку, одним із основних критеріїв формування сучасних науково-методологічних принципів ефективного лісокористування є коефіцієнт Енгеля. Водночас цей коефіцієнт може бути застосований у лісогосподарській сфері, який за своїм змістом є універсальним показником, що об'єднує в собі показник лісистості та лісозабезпеченості населення, що дуже важливо зважаючи на рекреаційну особливість та екологічну значущість лісів. Динаміка значень характеризується найбільшими значеннями у Житомирській (0,54), Закарпатській (0,52), Рівненській (0,49), Волинській (0,45), Івано-Франківській (0,42), Чернігівській (0,37) областях. Найменший даний показник визначений у Херсонській (0,07), Одеській (0,07), Миколаївській (0,06), Донецькій (0,06), Запорізькій (0,05), Дніпропетровській (0,05) областях. У ході дослідження нами було запропоновано оптимальні показники коефіцієнта Енгеля для природно-кліматичних зон (Полісся — 0,32; Лісостеп — 0,24; Степ — 0,17; Карпати — 0,39; Крим — 0,25), розраховані на основі оптимальних значень лісистості території та лісозабезпеченості.

The development of institutional support for the rational use and protection of forest land should take into account the social importance of these natural resources. In our opinion, one of the main criteria for the formation of modern scientific and methodological principles of effective forest management is the Engel coefficient. At the same time, this factor can be applied in the forestry sector, which in its content is a universal indicator combining the value of forestry and forestry of the population, which is very important due to the recreational feature and ecological significance of forests. The Engel coefficient is calculated using the formula, which in turn allows to estimate the relationship between the following parameters: the area of forest land, the area of the administrative and territorial unit and the total population of the respective region. The purpose of this publication is to determine the Engel coefficient in terms of forest land use across Ukraine's regions, and to calculate its optimal value, taking into account forest and forest cover standards. Dynamics of values is characterized by the highest values in Zhytomyr (0,54), Transcarpathian (0,52), Rivne (0,49), Volyn (0,45), Ivano-Frankivsk (0,42), Chernihiv (0,37) regions. The smallest indicator is determined in Kherson (0,07), Odesa (0,07), Mykolaiv (0,06), Donetsk (0,06), Zaporizhzhya (0,05), Dnipropetrovsk (0,05) regions. This is the differentiation of values demonstrates the need to develop a national strategy for forestry development of regions in Ukraine, taking into account the ecological, economic, socio-economic and recreational potential of forest lands. Thus, appropriate organizational measures in the area of forest land use and protection should be based on the proposed indicators, which take into account the social importance of forest ecosystems in order to stabilize and ensure optimal, natural and recreational living conditions for the population, maintain employment in rural areas access to ecosystem services. In the course of the study, we proposed the optimal Engel coefficients for the climatic zones (Polissia — 0.32; Forest-steppe — 0.24; Steppe — 0.17; Carpathians — 0.39; Crimea — 0.25), calculated on the basis of optimal values of forested area and forestry.

Ключові слова: коефіцієнт Енгеля, землі лісогосподарського призначення, інтегральний показник, лісистість, лісозабезпеченість.

Key words: Engel coefficient, forest land, integral indicator, forest cover, forest supply.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток інституціонального забезпечення раціонального використання та охорони земель лісогосподарського призначення, повинен враховувати соціальне значення цих природних ресурсів. На нашу думку, одним із основних критеріїв формування сучасних науково-методологічних принципів ефектив-

Передплатний індекс 21847

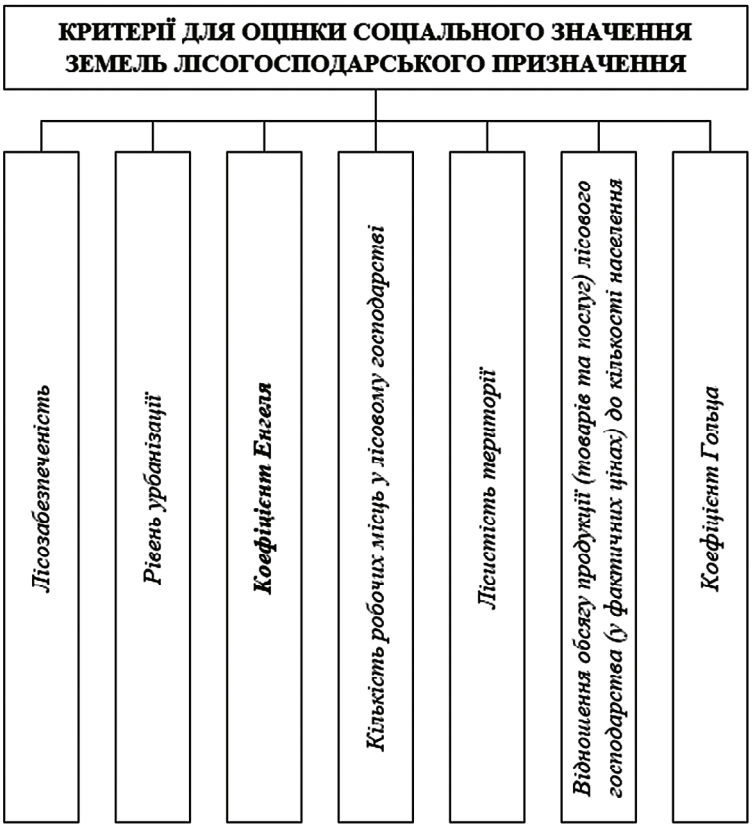

Рис. 1. Показники, які характеризують соціальний вплив земель лісогосподарського призначення

Джерело: створено автором за даними [2].

ного лісокористування є коефіцієнт Енгеля, який, як правило, застосовується у плануванні транспортної інфраструктури (доріг) [1].

Водночас цей коефіцієнт може бути застосовано у лісогосподарській сфері, який за своїм змістом є універсальним показником, що об'єднує в собі показник лісистості та лісозабезпеченості населення, що дуже важливо, зважаючи на рекреаційну особливість та екологічну значущість лісів (рис. 1).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Застосування коефіцієнта Енгеля для дослідження стану інфраструктурного забезпечення регіонів, розглядались у працях таких вчених: А.А. Чернишов [1], Л.Л. Сотниченко [3], Ю.Ю. Сільченко, Л.Л. Семенюк, А.В. Зарубіна [4] та інших.

Водночас умови застосування цього коефіцієнта у сфері лісового господартсва описані у дисертаційному дослідженні О.І. Дребот [5], проте оптимальні показники Енгеля, в межах природно-кліматичних зон, на жаль, не було визначено.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначити коефіцієнт Енгеля в умовах використання земель лісогосподарського призначення в розрізі областей України, та розрахувати оптимальне його значення враховуючи норми лісозабезпеченості населення та лісистості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розрахунок коефіцієнта Енгеля здійснюється за формулою 1, яка у свою чергу дозволяє оцінити зв'язок між наступними параметрами: площею земель лісогосподарського призначення, площею адміністративно-територіальної одиниці та загальною кількість населення відповідного регіону [1; 5].

$$К_{Енгеля} = \frac{S_{з.л.п.}}{\sqrt{S_{обл.} \times H}} \quad (1),$$

де $К_{Енгеля}$ — коефіцієнт Енгеля;

$S_{з.л.п.}$ — площа земель лісогосподарського призначення (з них лісовкриті земельні ділянки), га;

$S_{обл.}$ — площа адміністративно-територіальної одиниці (області, району, сільської ради), га;

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Розрахунок коефіцієнта Енгеля в розрізі областей України

№	Назва області	Загальна площа адміністративно-територіального утворення, тис. га	Загальна площа земель лісогосподарського призначення (з них землі вкриті лісовою рослинністю), тис. га	Загальна кількість населення, тис. осіб	Лісистість території		Лісозабезпеченість, га/осіб	*Коефіцієнт Енгеля*
					(відносна величина), га/га	%		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Вінницька	2649,20	356,80	1556,21	0,13	13,47	0,23	0,18
2	Волинська	2014,40	646,50	1034,31	0,32	32,09	0,63	0,45
3	Дніпропетровська	3192,30	163,70	3198,58	0,05	5,13	0,05	0,05
4	Донецька	2651,70	189,60	4157,58	0,07	7,15	0,05	0,06
5	Житомирська	2982,70	1024,00	1217,17	0,34	34,33	0,84	0,54
6	Закарпатська	1275,30	657,80	1255,68	0,52	51,58	0,52	0,52
7	Запорізька	2718,30	110,30	1701,12	0,04	4,06	0,06	0,05
8	Івано-Франківська	1392,70	587,10	1371,45	0,42	42,16	0,43	0,42
9	Київська	2812,10	592,80	1770,43	0,21	21,08	0,33	0,27
10	Кіровоградська	2458,80	166,80	942,50	0,07	6,78	0,18	0,11
11	Луганська	2668,30	308,70	2148,06	0,12	11,57	0,14	0,13
12	Львівська	2183,10	629,10	2518,39	0,29	28,82	0,25	0,27
13	Миколаївська	2458,50	101,30	1128,11	0,04	4,12	0,09	0,06
14	Одеська	3331,40	199,80	2378,56	0,06	6,00	0,08	0,07
15	Полтавська	2875,00	255,30	1397,31	0,09	8,88	0,18	0,13
16	Рівненська	2005,10	744,10	1156,17	0,37	37,11	0,64	0,49
17	Сумська	2383,20	428,70	1078,06	0,18	17,99	0,40	0,27
18	Тернопільська	1382,40	188,60	1043,87	0,14	13,64	0,18	0,16
19	Харківська	3141,80	378,00	2670,89	0,12	12,03	0,14	0,13
20	Херсонська	2846,10	125,90	1035,13	0,04	4,42	0,12	0,07
21	Хмельницька	2062,90	268,70	1262,30	0,13	13,03	0,21	0,17
22	Черкаська	2091,60	322,40	1202,72	0,15	15,41	0,27	0,20
23	Чернівецька	809,60	242,80	903,18	0,30	29,99	0,27	0,28
24	Чернігівська	3190,30	663,20	1002,11	0,21	20,79	0,66	0,37
	Україна	**60354,90**	**9698,90**	**42081,63**	**0,16**	**16,07**	**0,23**	**0,19**

Джерело: розраховано автором за даними статистичної звітності Держгеокадастру форми 6-зем (станом на 2016 рік) та Державної служби статистики [8].

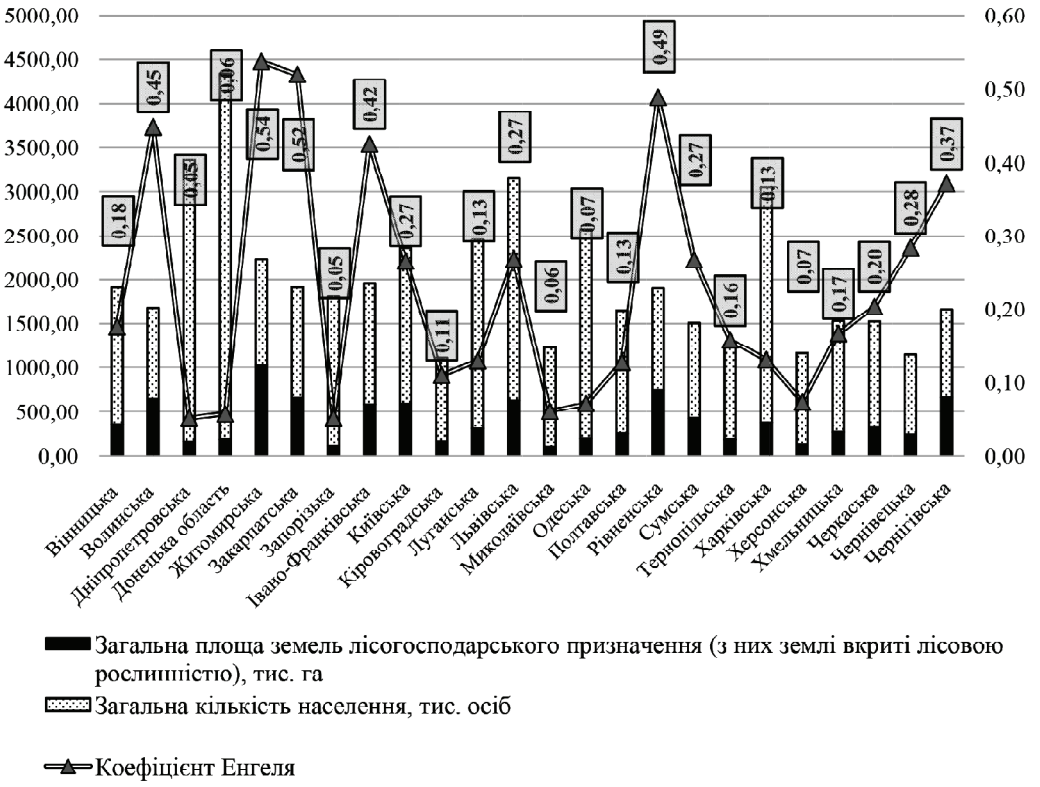

Рис. 2. Діаграма коефіцієнта Енгеля в розрізі областей України

Джерело: розраховано автором.

Передплатний індекс 21847

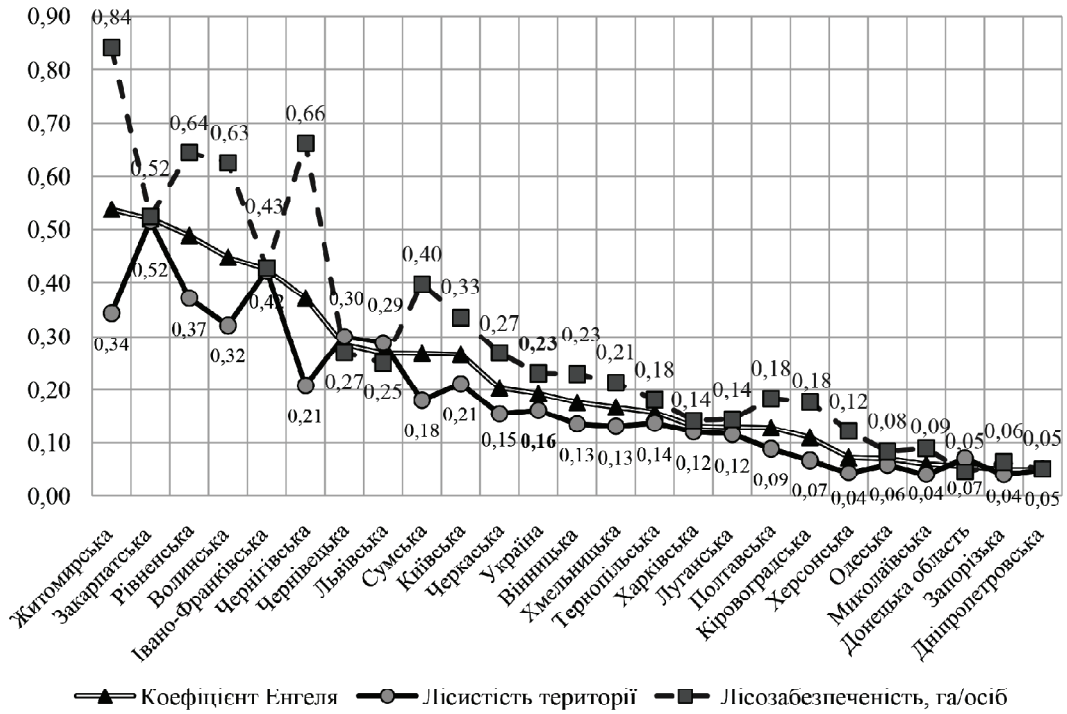

Рис. 3. Порівняльна діаграма показників використання земель лісогосподарського призначення в розрізі областей України

Джерело: розраховано автором.

H — загальна кількість населення, осіб.

Розрахунок коефіцієнта Енгеля нами здійснювався в розрізі областей України, результати якого представлено у таблиці 1 та на рисунку 2.

Згідно з проведеними розрахунками нами було встановлено, що величина запропонованого коефіцієнта Енгеля наближена за абсолютним значенням до середнього арифметичного значення між показниками лісистості та лісозабезпеченістю населення у відповідній адміністративно-територіальній одиниці (рис. 3).

Динаміка значень $К_{Енгеля}$ характеризується найбільшими значеннями у Житомирській (0,54), Закарпатській (0,52), Рівненській (0,49), Волинській (0,45), Івано-Франківській (0,42), Чернігівській (0,37) областях. Найменший даний показник визначений у Херсонській (0,07), Одеській (0,07), Миколаївській (0,06), Донецькій (0,06), Запорізькій (0,05), Дніпропетровській (0,05) областях.

Для визначення оптимального рівня $К_{Енгеля}$ нами бло реалізовано такий математичний алгоритм дій:

— у результаті піднесення до квадрату формули 1 отримаємо (2):

$$К_{Енгеля}^{\ 2} = \frac{S_{лісу}^{\ 2}}{S_{обл.} \times H} = \frac{S_{лісу} \times S_{лісу}}{S_{обл.} \times H} \quad (2).$$

— вираження формули 2 ($К_{Енгеля}^{\ 2}$) через коефіцієнт лісистості$К_{ліс.}$ (відношення площі лісів до площі загальної території — $\frac{S_{лісу}}{S_{обл.}}$) та коефіцієнту лісозабезпеченості одного жителя $К_{ліс.заб.}$ (відношення загальної площі лісів до чисельності населення в межах дослідної адміністративної одиниці — $\frac{S_{лісу}}{H}$) (3):

$$К_{Енгеля}^{\ 2} = К_{ліс.} \times К_{ліс.заб.} \quad (3).$$

Таблиця 2. Розрахунок оптимального значення коефіцієнта Енгеля в розрізі природно-кліматичних зон України

Назва природно-кліматичної зони	Оптимальні показники	
	Лісистість території [6]	Коефіцієнт Енгеля
Полісся	0,32	0,32
Лісостеп	0,18	0,24
Степ	0,09	0,17
Карпати	0,45	0,39
Крим	0,19	0,25

Джерело: розраховано автором.

Передплатний індекс 21847

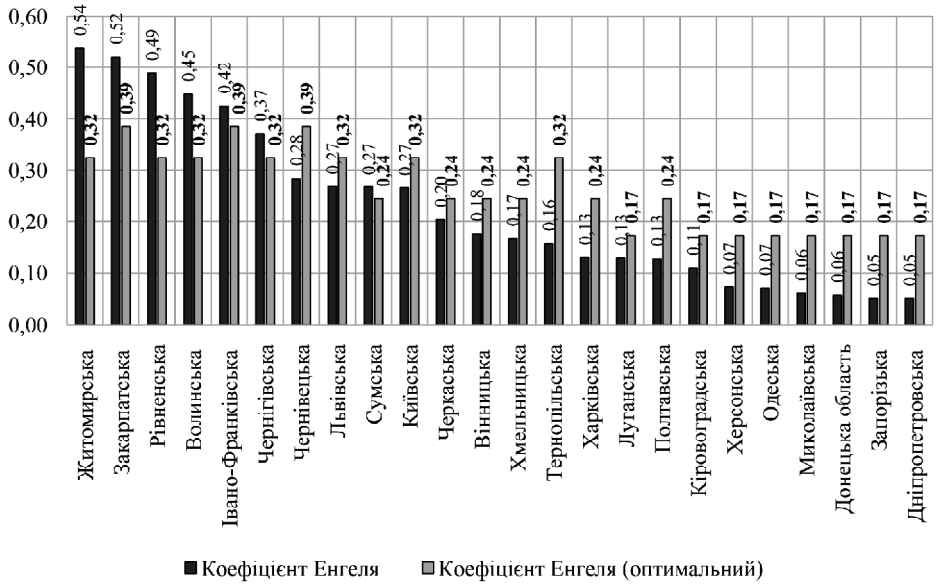

Рис. 4. Порівняльна діаграма оптимального та фактичного коефіцієнта Енгеля в розрізі областей України

Джерело: розраховано автором.

— взявши квадратний корінь із лівої та правої частини рівняння (5.3) отримаємо $К_{Енгеля}$, у той же час підставивши оптимальні показники $К_{ліс.}$ (відповідно до природно-кліматичної зони за даними Державного агентства лісових ресурсів України [6]) та $К_{ліс.заб.}$ для рекреаційних потреб (оптимальна площа лісу у розрахунку на 1 особу — 0,33 га, виходячи із показників ландшафтно-рекреаційної організації території згідно з ДБН Б.2.4-1-94 "Планування і забудова сільських поселень" пункту 4.3 [7]) отримаємо $К_{Енгеля\ опт.}$ (4):

$$К_{Енгеля\ опт.} = \sqrt{К_{ліс.\ опт.} \times К_{ліс.заб.\ опт.}} \quad (4).$$

Застосовуючи запропоновану нами робочу формулу 4, було визначено оптимальні показники $К_{Енгеля}$ з позиції раціонального лісокористування, розрахунки здійснені в розрізі природно-кліматичних зон України та представлені в таблиці 2.

Порівнявши фактичні та оптимальні показники $К_{Енгеля}$, нами було визначено області в яких $К_{Енгеля}$ перевищує оптимальне значення, а саме: Житомирська, Закарпатська, Рівненська, Волинська, Івано-Франківська, Чернігівська — 25 % від загальної кількості областей в Україні, в інших 75 % є нижчим за оптимальний рівень (рис. 4).

Така диференціація значення $К_{Енгеля}$ демонструє необхідність у розробленні загальнодержавної стратегії лісогосподарського розвитку областей в Україні враховуючи еколого-економічний, соціально-господарський та рекреаційний потенціал земель лісогосподарського призначення [8—19].

ВИСНОВКИ

Таким чином, відповідні організаційні заходи в сфері використання та охорони земель лісогосподарського призначення повинні грунтуватися на запропонованих показниках, які враховують соціальне значення лісових екосистем з метою стабілізації та забезпечення оптимальних, природно-рекреаційних умов життєдіяльності для населення, підтримання рівня зайнятості в сільських місцевостях, формування рівномірного доступу до екосистемних послуг.

У ході дослідження нами було запропоновані оптимальні показники коефіцієнта Енгеля для природно-кліматичних зон (Полісся — 0,32; Лісостеп — 0,24; Степ — 0,17; Карпати — 0,39; Крим — 0,25), розраховані на основі оптимальних значень лісистості території та лісозабезпеченості.

Література:

1. Чернышев А.А. Анализ взаимосвязи экономического развития регионов и показателей их обеспеченности железнодорожнодорожной инфраструктурой. Transport Business in Russia, № 2, 2017, С. 141—143.

2. Daoliang Li, Yingyi Chen. Computer and Computing Technologies in Agriculture VIII: 8th IFIP WG 5.14 International Conference, CCTA 2014, Beijing, China, September 16—19, 2014. 756 p.

Передплатний індекс 21847

3. Сотниченко Л.Л. Дослідження стану інфраструктурного забезпечення регіонів України. Економіка і організація управління. № 1 (17) — 2 (18). 2014. С. 255—263.

4. Сільченко Ю.Ю., Семенюк Л. Л., Зарубіна А.В. Аналіз впливу транспортної доступності на соціально-економічний розвиток Кіровоградської області / // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. 2017. Вип. 7. С. 81—87.

5. Дребот О.І. Соціально-економічні особливості відтворення трудового потенціалу територіально-галузевих комплексів (на прикладі ДЛГО "Львівліс") [Текст]: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01; Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. Л., 1999. 19 с.

6. Публічний звіт Державного агентства лісових ресурсів України за 2018 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/194P-skQpV9fI1BOdYB-GSKix_u1yHlfhQ/view?usp=sharing

7. Планування і забудова сільських поселень. ДБН Б.2.4-1-94. Міністерство України у справах будівництва і архітектури. 1994 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0006307-94

8. Державна служба статистики України. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 липня 2019 року та середня чисельність у січні — червні 2019 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/ds/kn/kn_u/kn0619_u.html

9. Шевченко О.В., Опенько І.А. Теоретичні передумови раціонального сільськогосподарського землекористування. Збалансоване природокористування. 2017. № 3 С. 126 — 130.

10.Шевченко О.В., Опенько І.А., Цвях О.М. Економічні передумови чергування культур як спосіб запобігання деградації агроландшафту. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2017. № 2. С. 58—65.

11. Tsvyakh O., Openko I. Main directions of urban land optimization in Kiev agglomeration. Baltic Surveying International Scientific Journal. 2017. Vol.6_1. P. 60—65.

12. Цвях О.М., Опенько І.А. Промислові території, як просторовий базис оптимізації використання земель в місті Києві. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2017. №1. С. 83—91.

13. Опенько І.А., Шевченко О.В., Цвях О.М. Аналіз наукових-методичних підходів до грошової оцінки земельних ділянок із полезахисними лісовими насадженнями. Збалансоване природокористування. 2016. No. 4. С. 137—142. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://natureus.org.ua/index.php/ua/component/phocadownload/category/5-zbalansovane-prirodokoristuvannya-2016-rik?download=-17:zbalansovane-prirodokoristuvannya-4-2016

14. Опенько І.А., Євсюков Т.О. Удосконалення обліку кількості та якості земель під полезахисними лісовими насадженнями в кадастрово-реєстраційній системі. Збалансоване природокористування. 2014. № 3. С. 106—112.

15. Опенько І.А., Євсюков Т.О. Землі під полезахисними лісовими насадженнями: сучасний стан, проблеми, шляхи вирішення. Збалансоване природокористування. 2014. № 1. С. 125—131 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.natureus.org.ua/index.php/ua/component/phocadownload/category/3-zbalansovane-prirodokoristuvannya-2014-rik?download=6:zbalansovane-prirodokoristuvannya-1-2014r

16. Опенько І.А. Порівняльний аналіз оприлюднення земельно-кадастрових відомостей у зарубіжних країнах та Україні. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2013. № 3. С. 80—87.

17. Ievsiukov T., Openko I. An Inventory Database, Evaluation and Monitoring of Especially Valuable Lands at Regional Level in Ukraine. Elsivier, Procedia — Social and Behavioral Sciences, "GEOMED 2013" The 3rd International Geography Symposium June 10 — 13, 2013 Kemer, Antalya — Turkey. Access mode: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814016619

18. Євсюков Т.О., Опенько І.А. Моніторинг особливо цінних земель із застосування технологій ДЗЗ та ГІС. Вісник Львівського державного аграрного університету: екноміка АПК. 2013. № 20 (2). С. 231—242.

19. Опенько І.А. Еколого-економічна продуктивність використання земель лісогосподарського призначення в Україні. Агросвіт. № 13—14. 2019. С. 44—52 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.agrosvit.info/pdf/13-14_2019/8.pdf

20. Опенько І.А. Кореляційний аналіз впливу існуючої системи державного управління на використання земель лісогосподарського призначення в Україні. Економіка та держава. № 7, 2019, С. 55—62. http://www.economy.in.ua/pdf/7_2019/12.pdf

References:

1. Chernyshev, A. A. (2017), "Analysis of the relationship of economic development of regions and indicators of their provision with railway infrastructure", Transport Business in Russia, vol. 2, pp. 141—143.

Передплатний індекс 21847

2. Daoliang, Li, Yingyi, Chen (2014). "Computer and Computing Technologies in Agriculture", VIII : 8th IFIP WG 5.14 International Conference, CCTA 2014, Beijing, China.

3. Sotnichenko, L. L. (2014), "Research of the state of infrastructure support of the regions of Ukraine", Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya, vol. 1 (17) — 2 (18), pp. 255—263.

4. Silchenko, Yu. Yu. Semeniuk, L. L. and Zarubina, A. V. (2017), "Analysis of the impact of transport accessibility on the socio-economic development of Kirovograd region", Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu, vol. 7, pp. 81—87.

5. Drebot, O. I. (1999), "Socio-economic peculiarities of reproduction of labor potential of territorial-sectoral complexes (on the example of Lvivlis State Enterprise)", Ph.D. Thesis, economy, Nat. Acad. of Sciences of Ukraine, Inst. region. research, Lviv, Ukraine.

6. State Agency of Forest Resources of Ukraine (2018). "Public Report of the State Forest Resources Agency of Ukraine for 2018", available at: https://drive.google.com/file/d/194P-skQp-V9fI1BOdYBGSKix_u1yHlfhQ/view?usp=sharing (Accessed 10 October 2019).

7. Ministry of Construction and Architecture of Ukraine (1994). "Planning and development of rural settlements DBN B.2.4-1-94", available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0006307-94 (Accessed 10 October 2019).

8. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2019), "Population (estimated) as of July 1, 2019 and average January-June 2019", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ds/t_nsotg/tabl_narod_2017.xlsx (Accessed 10 October 2019).

9. Shevchenko, O. V. and Openko, I. A. (2017), "Theoretical prerequisites for rational agricultural land use", Zbalansovane pryrodokorystuvannia, vol. 3, pp. 126—130.

10. Shevchenko, O. V. Openko, I. A. and Tsvyakh O. M. (2017), "Economic preconditions for alternating crops as a way to prevent degradation of the agro-landscape", Zemleustrij, kadastr i monitorynh zemel', vol. 2, pp. 58—65.

11. Tsvyakh, O. and Openko, I. (2017), "Main directions of urban land optimization in Kiev agglomeration", Baltic Surveying International Scientific Journal, vol. 6 (1), pp. 60—65.

12. Tsvyakh, O. M. and Openko, I. A. (2017), "Industrial territories as a spatial basis for optimizing the use of land in the city of Kiev", Zemleustrij, kadastr i monitorynh zemel', vol. 1, pp. 83—91.

13. Openko, I. A. Shevchenko, O. V. and Tsvyakh, O. M. (2016), "Analysis of scientific and methodical approaches to the monetary valuation of land with field-protective forest plantations", Zbalansovane pryrodokorystuvannia, vol. 4, pp. 137—142, available at: http://natureus.org.ua/index.php/ua/component/phocadownload/category/5-zbalansovane-prirodokoristuvannya-2016-rik?download=17:zbalansovane-prirodokoristuvannya-4-2016 (Accessed 10 October 2019).

14. Openko, I. A. and Ievsiukov, T. O. (2014), "Improving accounting quantity and quality of land for shelter forest plantations in the cadastral registration system", Zbalansovane pryrodokorystuvannia, vol. 3, pp. 106—112.

15. Openko, I. A. and Ievsiukov, T. O. (2014), "Lands under field-protective forest plantations: current state, problems, solutions", Zbalansovane pryrodokorystuvannia, vol. 1. pp. 125—131, available at: http://www.natureus.org.ua/index.php/ua/component/phocadownload/category/3-zbalansovane-prirodokoristuvannya-2014-rik?download=6:zbalansovane-prirodokoristuvannya-1-2014r (Accessed 10 October 2019).

16. Openko, I. A. (2013), "A comparative analysis of the publication of land cadastral data in foreign countries and Ukraine", Zemleustrij, kadastr i monitorynh zemel', vol. 3, pp. 80—87.

17. Ievsiukov, T. and Openko, I. (2013), "An Inventory Database, Evaluation and Monitoring of Especially Valuable Lands at Regional Level in Ukraine", Elsivier, Procedia — Social and Behavioral Sciences, "GEOMED 2013" The 3rd International Geography Symposium June 10 - 13, Kemer, Antalya, Turkey, available at: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814016619. (Accessed 10 October 2019).

18. Ievsiukov, T. O. and Openko, I. A. (2013), "Monitoring is especially valuable land from the application of remote sensing and GIS technologies ", Visnyk L'vivs'koho derzhavnoho ahrarnoho universytetu: eknomika APK, vol. 20 (2), pp. 231—242.

19. Openko, I. A. (2019), "Ecological and economic productivity of land use in Ukraine", Ahrosvit, vol. 13—14, pp. 44—52, available at: http://www.agrosvit.info/pdf/13-14_2019/8.pdf (Accessed 10 October 2019).

20. Openko, I. A. (2019), "Correlation analysis of the impact of the existing public administration system on forest land use in Ukraine", Ekonomika ta derzhava, vol. 7, pp. 55—62, available at: http://www.economy.in.ua/pdf/7_2019/12.pdf (Accessed 10 October 2019).

Стаття надійшла до редакції 11.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 331.108

В. І. Пілявський,
к. е. н., докторант, Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон
ORCID ID: 0000-0003-3311-0559

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.31

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ ЯК ЗАСІБ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

V. Piliavskyi,
PhD in Economics, Doctoral Student, International University of Business and Law, Kherson

ORGANIZATION OF LABOR IN THE WORKPLACE AS A MEANS OF EFFECTIVE USE OF THE POTENTIAL OF THE ENTERPRISE

У статті розглянуто питання організації праці на робочому місці як первинну ланку в підвищенні ефективності використання потенціалу підприємств агропромислового виробництва. Акцентовано увагу специфіки організації праці на робочих місцях мобільних і стаціонарних робіт підприємств, які поєднують аграрне виробництво і промислову переробку його сировини і продукції та тих, які здійснюють тільки їх переробку. Розглянуто забезпеченість робочого місця санітарно-гігієнічними, соціальними, естетичними, фізіологічними умовами праці, які суттєво впливають на працездатність виконавців робіт. Це стосується виробничого середовища, мікроклімату, психофізіологічних параметрів, обслуговування робочого місця. Розроблено пропозиції створення оптимальних умов праці через планування робочого місця, встановлення раціональної робочої зони, формування естетики виробничого середовища, здійснення хронометражних спостережень щодо визначення оптимального темпу і ритму роботи в аграрному виробництві та промисловій переробці його продукції.

The article examines the issue of organizing work at the workplace as a primary element in improving the efficiency of agro— industrial enterprises' potential use. It emphasizes the specifics of organizing work at mobile and stationary workplaces of enterprises, that combine agricultural production and industrial processing of its raw materials and products, and those, which carry out only their processing. The organization of labor, being a rational and objective combination of labor resources and material (material) elements of potential in time and space allows to increase the efficiency of their use. It also reviews the provision of a workplace with sanitary-hygienic, social, aesthetic (esthetic), physiological and other working conditions, which significantly influence the performance of employees. It applies to the production environment, microclimate, physiological parameters, workplace service, etc. The article provides suggestions for creating optimal working conditions through planning the workplace, establishing a rational work area, forming the esthetics of the production environment, implementing the timekeeping observations to determine the optimal tempo and rhythm of work in agro-industrial production, and the industrial processing of its products. The effective use of the potential of agro-industrial enterprises largely depends on the organization of labor in the workplace. The organization of a workplace is one of the main links of creation of a basis for economic development of the enterprise. Therefore, the owner of the enterprise through the system of organizational and economic measures should aim at the development and implementation of scientifically sound methods and techniques of labor, improve the service of the workplace and ensure its culture. Effective use of technical and biological potential and labor resources as factors of production in the workplace requires compliance with sanitary and hygienic, aesthetic, social and physiological factors affecting the performance of the employee and provides for a systematic rationalization of the workplace, equipping it with equipment and inventory, creating safe and comfortable working conditions.

Ключові слова: організація праці, робоче місце, умови праці, агропромислове виробництво, потенціал, підприємство, раціоналізація, планування, естетика, культура праці.

Key words: organizing of work, workplace, working conditions, agro-industrial production, potential, enterprise, rationalization, planning, esthetics, work culture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Яким би досконалим не був потенціал матеріально-технічної бази виробництва підприємство не може ефективно функціонувати без раціональної організації праці. Вона покликана поєднувати техніку і людей в єдиному виробничому процесі, має позитивно впливати на підвищення ефективності роботи як агроперe-

Передплатний індекс 21847

робного так і агропромислового підприємства, створювати сприятливі умови для всебічного розвитку трудового потенціалу працівника, зростанню його психофізичної, кваліфікаційної і соціальної складових.

Організація праці, будучи раціональним і об'єктивним поєднанням ресурсів робочої сили і матеріально-технічних (речових) елементів потенціалу в часі і просторі дозволяє підвищувати ефективність їх використання. Все це зумовлює в умовах розвитку ринкових відносин аналізувати та формувати умови первинної ланки організації праці на робочому місці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання пов'язані з організацією праці знайшли відображення в роботах зарубіжних вчених Ф. Тейлора, А. Маршала, А. Файоля, Г. Форда, М. Громова, П. Друкера та інших.

У сучасних вітчизняних наукових дослідженнях вищезазначеній проблематиці значна увага приділяється як у теоретичному, методологічному, так і практичному аспектах. Зокрема слід відмітити публікації щодо різних аспектів організації праці, в тому числі і на робочих місцях в умовах ринкового розвитку економіки В.І. Білоконенко [5], О.А. Грішнової [1], В.М. Данюка [2], Л.М. Фільштейна [3], Т.А. Федотової [8], В.Г. Уманської [7] та ін. Але поряд із дослідженнями зазначених проблем залишаються важливими умови покращення організації праці на робочих місцях, що дозволяє їх більш ретельно спланувати та раціоналізувати робочий час. Тим самим скорочувати непродуктивні витрати ресурсів виробництва, поліпшувати якість праці і використання потенціалу господарської діяльності підприємства.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в обгрунтуванні умов організації праці та трудових дій на робочому місці агропромислового підприємства, які впливають на працездатність і продуктивність праці його персоналу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Щодо сутності поняття "організація праці" на сьогодні в публікаціях не існує єдиної думки. Так, О.А. Грішнова організацію праці розглядає з двох боків. "По-перше, як стан системи що складається із конкретних взаємопов'язаних елементів і відповідає цілям виробництва, а по-друге, як систематична діяльність людей по впровадженню нововведень у існуючу організацію праці для приведення її у відповідність до досягнутого рівня розвитку науки, техніки і технології" [1, с. 336]. Дещо інша думка викладена в працях В.М. Данюка і Л.М. Фільштейна. Вони бачать сутність організації праці як процес [2, с. 35; 3, с. 74]. В.С. Пашуто та В.І. Білоконенко сприймають організацію праці як систему заходів, яку спрямовано на підвищення ефективності використання трудових процесів та забезпечення раціонального використання робочих кадрів [4; 5]. М.Д. Виноградський і О.М. Шканова розглядають організацію праці як спосіб приведення трудової діяльності людей у внутрішню впорядковану, узгоджену і спрямовану систему для реалізації спільної програми та цілі [6]. Сутність визначення різна, але в кожному випадку вона відповідає поставленій меті. На нашу думку, організація праці передбачає систему соціально-економічних, організаційно-технічних медико-біологічних заходів що при наявній інтенсивності праці забезпечують високопродуктивне використання робочого часу і потенціалу матеріальних та нематеріальних ресурсів (факторів виробництва).

Первинною ланкою організації будь-якого підприємства є робоче місце, оснащене відповідно до технологічного процесу необхідними засобами праці і обслуговується одним (індивідуальне робоче місце) або групою (групове робоче місце) виконавців. Межі його (робоча зона) обумовлені просторовим переміщенням працівників, необхідних для виконання передбачених технологією операцій, процесів.

За специфікою організації праці агропромислові підприємства, які поєднують аграрне виробництво і промислову його переробку та формують:

— робоче місце для мобільних робіт, яке характеризують просторовим переміщенням технічного і трудового потенціалу в частині виконавців (або тільки виконавців) по відношенню до предмету праці. Наприклад, специфіка рослинництва полягає в мобільності виробничих процесів: під час проведення польових робіт (оранка, сівба, догляд за рослинами, збирання врожаю і т.д.) знаряддя праці і виконавці переміщаються щодо предмета праці — землі, однорічних і багаторічних культур, що природно, висуває певні вимоги до організації праці.

— робоче місце для стаціонарних робіт, що характеризується постійністю розміщення технічного, біологічного потенціалу (машин, обладнання тварин на фермах) і обмежене локальними кордонами переміщення виконавців, зумовленими технологічним процесом (у підрозділах промислової переробки агросирови-

Передплатний індекс 21847

ни на племзаводах агрокомбінатах, агрохолдингах, агрофірмах та на базі окремих юридичних осіб м'ясокомбінатах, молокозаводах, борошномельних комбінатах та інших — для робітника, оператора; в підрозділах аграрного виробництва агропромислових підприємств для доярки, скотника, оператора-свинаря тваринницького приміщення; в ремонтних цехах і майстернях — для слюсаря, токаря і т.п.).

Створення на кожному робочому місці умов, найбільш сприятливих для стійкої високої працездатності і збереження здоров'я людини — одне з важливих завдань організації праці, від вирішення яких багато в чому залежить кінцевий результат ефективності використання потенціалу та господарської діяльності агропромислового підприємства.

Організація праці на робочому місці має покладатись на дві групи принципів: соціально-економічні та техніко-економічні. Перша група обумовлена відповідними виробничими відносинами, а друга — технологією виробництва. На робочому місці обидві групи мають бути націлені на розробку і впровадження науково-обгрунтованих методів і прийомів праці, покращення їх виробничого обслуговування як через посилення регламентації кожної функції, так і "організації раціонального використання часу, організації підбору персоналу та його розвитку (перекваліфікація, підвищення кваліфікації), оптимізації режимів праці та відпочинку... раціоналізації трудових процесів, прийомів та методів, створення безпечних та сприятливих умов праці" [7, с. 936]. Тобто "сукупність виробничих, санітарно-гігієнічних, естетичних, соціальних і фізіологічних чинників конкретної праці, які впливають на працездатність працівника, що є умовами праці" [8, с. 717]. Це означає, що робоче місце передусім, має забезпечуватись відповідним мікрокліматом, виробничим середовищем, психофізіологічними параметрами.

На жаль, багато роботодавців промислової переробки агросировини та агропромислових підприємств як в аграрному, так агропереробному підрозділах мають звернути увагу на температурні режими, загазованість, рух повітря, теплове і сонячне випромінювання, шум, вібрацію механізмів, освітлення на робочих місцях. Між тим від них в найбільшій мірі залежить працездатність і загальний фізичний стан виконавців робіт. Як зазначають науковці, що в небезпечних умовах працюють 20 % працівників сільського господарства і 34 % — в промисловості [9]. На засоби комплектації комплексного впливу на працівників несприятливих умов праці щорічно витрачається понад 700 тис. грн [10, с. 320]. Тож несприятливий мікроклімат на робочому місці надмірно високі або низькі температури, забрудненість повітря обмежують можливості виконання необхідних технологічних операцій, знижують продуктивність праці. І, навпаки, за оптимальних для трудової діяльності температурах навколишнього середовища, чистоті повітря працездатність підвищується, стає за рівних умов більш стійкою.

Це в рівній мірі відноситься і до вологості повітря, яка для закритих приміщень має регулюватись у межах норми через застосування природної або штучної вентиляції. Нормальний повітрообмін служить також дієвим засобом видалення з робочого місця забрудненого повітря.

Забрудненість повітря впливає не тільки на загальний стан виконавців роботи, веде до передчасної стомленості і зниження працездатності, але і служить причиною ряду захворювань, тимчасової втрати працездатності. Тому систематичний контроль за ступенем забрудненості повітря — дієва міра попередження її шкідливого і небезпечного впливу на здоров'я працівника. У всіх випадках, коли це диктується необхідністю, повинні бути вжиті заходи з підтримки в задовільному стані повітря на робочому місці, використання вбудованої вентиляційної техніки.

Негативний вплив на організм людини при переробці аграрної сировини надає вібрація, якій піддається її тіло у процесі роботи. Тож потрібно уникати надмірної вібрації, за умови якщо місцева або загальна вібрація здійснюється більше половини зміни. Надмірна вібрація на працюючого буде залежати від частоти (у герцах) і амплітуди коливань (у міліметрах).

Для виробничого середовища промислового підприємства яке переробляє агросировину на робочому місці може бути характерним наявність шуму, джерелом якого в основному є механічні засоби праці. Діяльність робітника у таких умовах менш продуктивна. Вплив шуму на стомлюваність працівників оцінюється у залежності від його частоти (у герцах) і сили (у децибелах). Боротьба з виробничим шумом набуває важливого значення і потребує надавати працівникам засоби індивідуального захисту, якщо він викликаний роботою машин.

На фізіологічний стан виконавця, особливо на його нервово-зорове сприйняття, істотно впливає освітленість робочого місця. За достатнього освітлення виконавець працює, не концентруючи зору, більш впевнено і чітко, що

Передплатний індекс 21847

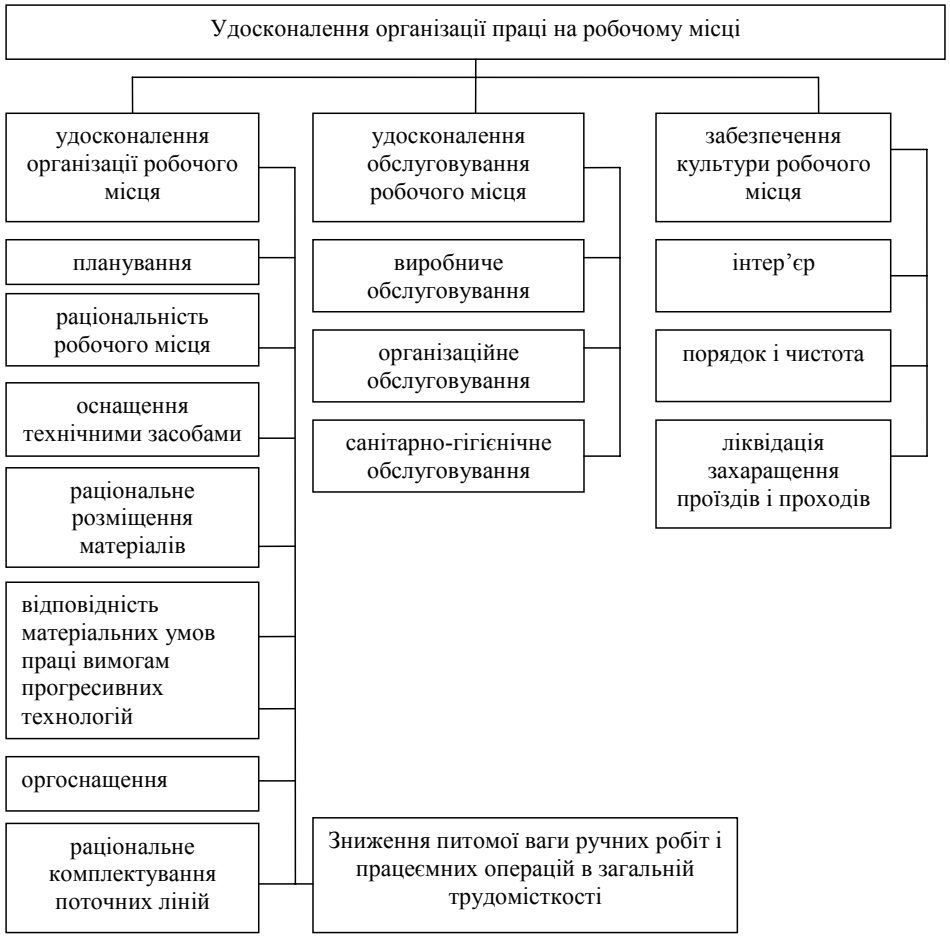

Рис. 1. Заходи удосконалення організації праці на робочому місці агропереробного підприємства

позитивно позначається на його продуктивності. Під час використання природного освітлення важливо визначити, якою мірою воно відповідає людсько-біологічним вимогам і чи є достатнім для робочого місця. Однак у більшості випадків для створення нормальних виробничих умов у цехах потрібне штучне освітлення, використання світильників. Водночас необхідно, щоб штучне освітлення було рівномірним, не падало прямо в очі і не засліплювало (не було різким), тінь не лягала на об'єкт праці.

Сьогодні архіважливе значення роботодавцями має надаватись психофізіологічним параметрам робочого місця: відповідність засобів праці вимогам ергономіки, робочій позі, нервово-зоровій напрузі, ритму робочих процесів і операцій, режиму праці і відпочинку, дотримання техніки безпеки. Так, під час організації робочого місця в підрозділах аграрного виробництва і промислової переробки агропромислових підприємств слід передбачати оптимальні фізіологічні умови для праці: час, що витрачається на фізичне зусилля, вагу переміщення вантажів і предметів, зусилля при підтримці тягарів і інше. Тобто звернути увагу на ступінь стомлюваності працівника в залежності від його робочої пози під час виконання операції, місця та умов її проведення. Найбільш сприятливим вважається робоче положення "стоячи" або "сидячи", коли від виконавця роботи не потрібно нахилу тіла назад і вперед, або якщо він у більшості випадків незначний. Технологічні процеси, особливо коли діє система конвеєра, далеко не завжди дозволяють реалізувати робочу позу. У таких випадках незручність її, має компенсуватись додатковим часом на відпочинок.

В умовах високого рівня технічного оснащення, автоматизації виробництва і комп'ютеризації технологічних процесів в організації праці зростає роль такого фактора як нервово-зорова напруга. Тобто значно збільшуються витрати нервової енергії, зорової уваги. Тому вдосконалення організації праці передбачає зниження нервово-зорової напруги для забезпечення стійкої працездатності робітників і менеджерів, зниження їх стомлюваності

Передплатний індекс 21847

через забезпечення пауз під час праці, встановлення її правильного ритму.

Ритм, а в кінцевому рахунку і продуктивність праці прямо впливають на ефективність, використання потенціалу виробничих ресурсів та в певній мірі залежить від психологічного стану працівників, взаємин у колективі, від настрою і наявності стійкого інтересу до діяльності. Тому важливим завданням організації праці на робочому місці є створення найбільш сприятливого психологічного клімату. Розстановка працівників має здійснюватися таким чином, щоб виконувалося коло обов'язків відповідно їх інтересам і нахилам.

В умовах механізованого виробництва значна увага має приділятись вимогам техніки безпеки, систематичному проведенню інструктажів на робочому місці з охорони праці. Враховуючи, що на більшості промислових підприємств з перероблення сільськогосподарської сировини застосовується двозмінна робота, то за такого розпорядку період роботи обмежений тісними термінами приймання та здавання змін, а це вносить дисциплінуючий початок, спонукає виконавців виконувати весь передбачений обсяг робіт у строго відведений час. Робочий день стає більш ущільненим, а отже, підвищується і продуктивність. Адже практика свідчить, що коли робота здійснюється протягом всього світлового дня, то вона є не найпродуктивнішою, веде до зниження виробітку в останні години, перешкоджає стійкості працездатності. Зростання стомлюваності через порушення фізіологічних режимів праці і відпочинку помітно знижує працездатність у наступні дні і у кінцевому рахунку — ефективність використання потенціалу персоналу.

Удосконалення організації праці передбачає систематичну раціоналізацію робочого місця, що дозволяє в ряді випадків усунути зайві рухи, замінити нераціональні більш раціональними, виключити непотрібні переміщення у робочий час, а в кінцевому рахунку — забезпечити економію витрат праці. Досвід Японії показує, що на промислових підприємствах працівники одного і того ж виконання процесу, щоденно відпрацьовують рухи і прийоми роботи протягом 45 хвилинного навчання, що доводить їх до автоматизму. Організацією робочого місця передбачається широке коло заходів, які схематично подаються у такому вигляді (рис. 1).

Серед заходів особлива роль належить виробничому обслуговуванню робочого місця. Сюди відносяться техніка, допоміжні продукти, які вимагають чіткої і раціональної системи технічного обслуговування, систематичних профілактичних оглядів, планово-попереджувальних ремонтів та інших заходів з підтримки всього виробничого циклу в працездатному стані. Від рівня організації виробничого обслуговування багато в чому залежить ефективність використання технічного потенціалу (основних засобів) промислового призначення. Водночас, як правило, щозмінні технічні огляди за технікою і обладнанням виконуються самими працівниками. Складні операції періодичних технічних обслуговувань проводяться майстрами-наладчиками, а роботи по усуненню технічних несправностей і нескладний ремонт машин, обладнання здійснюються ремонтними ланками. Тож чітке і раціональне виробниче обслуговування робочого місця — важливий елемент вдосконалення організації праці.

Велике значення для дотримання трудового ритму кожного виконавця роботи має раціональне організаційне обслуговування робочого місця. Це складання робочих планів, часових графіків та маршрутів своєчасне забезпечення завданнями і в обов'язковому порядку комп'ютерною технікою та засобами зв'язку. Створення оптимальних умов праці певною мірою залежить від планування робочого місця, робочої зони, що дозволяє в ряді випадків усунути зайві рухи, замінити нераціональні більш раціональними, виключити непотрібні переміщення в робочий час, а в кінцевому рахунку — забезпечити економію витрат праці та підвищення його продуктивності. Якщо мова йде про стаціонарні роботи, то це досягається розташуванням в безпосередній близькості від виконавця необхідного інструменту, матеріалів і т.п., причому вони повинні розташовуватися в спеціально призначених для цього місцях.

Основний принцип планування робочого місця полягає в тому, що все необхідне для нормального трудового процесу (наприклад, апаратура та інвентар в тваринницьких приміщеннях, набір інструменту на тракторі або автомашині і т.п.) має перебувати в межах зони найбільш легкої досяжності, зберігатися в певному місці і в строго встановленому порядку.

Особливо важлива раціональність робочої зони при мобільних процесах. Так, значна економія може бути досягнута в тому випадку, якщо посадковий матеріал, тара і т.п. будуть своєчасно розташовані по ходу руху виконавців з тим, щоб уникнути зайвих переміщень під час праці. До початку виконання операцій слід так спланувати робочу зону, щоб людині не дово-

Передплатний індекс 21847

дилося протягом робочого дня переходити з дільниці на дільницю, від одного виробничого об'єкта до іншого. У робочій зоні, як правило, повинна забезпечуватися робота виконавця протягом усього робочого дня.

У раціональній організації праці велику роль грає санітарно-гігієнічне обслуговування робочого місця та робочої зони. Це обладнання умивальників, душових, роздягалень і сушарок, приміщень для прийому їжі та відпочинку, забезпечення спецодягом і інше. Водночас враховують і статево-віковий склад працівників: зважаючи на повні психофізіологічні відмінності жінок, які більш гостро реагують на санітарно-гігієнічні умови праці, ніж чоловіки. Несприятливі в цьому відношенні умови для виробничої діяльності не тільки знижують у жінок інтерес до праці, а й є однією з причин передчасної їх стомлюваності, що позначається на продуктивності праці.

В організації праці велике значення має естетика виробничого середовища (інтер'єр робочого місця, раціональне забезпечення техніки, обладнання, приміщень), а також культура праці (порядок і чистота на робочому місці, відсутність захаращеності проходів, проїздів). Фахівці з виробничої естетики рекомендують в приміщеннях пов'язаних з переробкою сільськогосподарської сировини фарбувати стіни в білий або салатний колір, а обладнання в світло-блакитний або світло-зелений. Водночас доцільно ті вузли машин, зіткнення з якими пов'язано з небезпекою для працівника, фарбувати в яскраві тони (червоний, оранжевий).

Кожен елемент культури праці в кінцевому рахунку позначається на створенні оптимальних умов для діяльності як окремого працівника, так і всього персоналу, робить їх більш привабливими, сприяє забезпеченню стійкої працездатності і підвищенню ефективності використання потенціалу агропромислового підприємства. В організації праці на робочих місцях особливого значення набуває правильне розміщення кадрового персоналу. Зокрема важливо правильно розмістити працівників при групових роботах щоб кожен відповідав за доручені функції. Це дозволяє синхронізувати трудові функції і тим самим досягати більш високого рівня продуктивності праці, а отже, і ефективності використання потенціалу агропромислового підприємства.

Важливим є і відповідність працівників трудовим процесам, що виконуються. Справа в тім, що кожен за своїм кваліфікаційним рівнем може бути виконавцем тих чи інших видів робіт і професійна майстерність грає важливу роль у досягненні високої продуктивності праці. Отже, виконання того чи іншого виду трудової діяльності може бути доручено тільки працівнику володіючому відповідною кваліфікацією. Втім, це не відноситься до тих ручних робіт які спостерігаємо в сільському господарстві.

Організація праці на робочому місці припускає шляхом хронометражних спостережень виявлення і відбір оптимального темпу і ритму для виконання цього виду робіт, з тим щоб потім їх зробити надбанням всіх виконавців. Така задача дозволяє встановити нормативи та дещо спрощується на робочих місцях, де заданий ритм праці (наприклад, поточна лінія задля промислової переробки агросировини чи механізований обробіток грунту). Але це не виключає її вирішення і на фізичних роботах із вільним темпом і ритмом праці (наприклад, для ручного збирання овочів, фруктів). Організація праці на робочому місці передбачає раціоналізацію прийомів, які засновані на ретельному відборі найбільш прогресивних із них, усуненні додаткових і зайвих рухів та дій, навчання передовим метода, всіх працівників, які виконують ці операції. Таким чином, всебічна творча розробка основних заходів щодо удосконалення організації праці на робочому місці — неодмінна умова зростання ефективності виробництва та раціонального використання потенціалу підприємства.

ВИСНОВКИ

Ефективне використання потенціалу підприємств агропромислового виробництва в значній мірі залежить від організації праці на робочих місцях. Організація робочого місця — це одна із головних ланок створення підгрунтя для економічного розвитку підприємства. Тому власнику підприємства через систему організаційно-економічних заходів слід націлюватись на розробку і впровадження науково-обгрунтованих методів і прийомів праці, покращувати обслуговування робочого місця та забезпечувати його культуру. Найефективніше використання технічного і біологічного потенціалу та трудових ресурсів як факторів виробництва на робочому місці потребує дотримання санітарно-гігієнічних, естетичних, соціальних і фізіологічних чинників, що впливають на працездатність працівника та передбачає систематичну раціоналізацію робочого місця, оснащення його устаткуванням та інвентарем, створення безпечних і комфортних умов праці.

Передплатний індекс 21847

Література:

1. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Підручник. К.: Знання, 2006. 559 с.

2. Данюк В.М. Організація праці менеджера. К.: КНЕУ, 2006. 267 с.

3. Фільштейн Л.М., Малаховський Ю.В. Економіка праці в машинобудівному комплексі: навч.-метод. видання. Кіровоград. 2004. с. 272.

4. Пашуто В.С. Организация и нормирование труда на предприятии. М. Новое знание. 2001. 200 с.

5. Білоконенко В.І. Організація праці: конспект лекцій. Х.: Вид. ХНЕУ, 2004. 136 с.

6. Виноградський М.Д., Шканова О.М. Організація праці менеджера: навч. посібник. К. Кондор. 2002. 518 с.

7. Уманська В.Г., Школьна ДР. Особливості організації контролю та нормування праці в умовах ринкової економіки. Економіка і суспільство. Мукачівський державний університет. Вип. 9. 2017. С. 935—939.

8. Федотова Т.А., Колеченко Д.О. Ефективна організація робочих місць на підприємствах. Глобальні та поточні проблеми економіки Миколаївський національний університет іменні В.О. Сухомлинського. Вип. 10. 2016. С. 716—719.

9. Десслер Г. Управление персоналом: учебное пособие. Пер с англ. Под ред. Ю.В. Шленова. М.: БИНОМ, 1997. С. 226—249.

10. Посилкіна О.В., Братішко Ю.С., Кубасова Г.В. Управління персоналом: навч. посібник для студентів економічних спеціальностей вищих методичних та навчальних закладів. Харків. Вид-во НФАУ, 2015. 517 с.

References:

1. Hrishnova, O.A. (2006), Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny [Labor economics and social-labor relations], Znannya, Kyiv, Ukraine.

2. Danyuk, V.M. (2006), Orhanizatsiya pratsi menedzhera [Organization of work of the manager], KNEU, Kyiv, Ukraine.

3. Fil'shteyn, L.M. and Malakhovs'kyy, Yu.V. (2004), Ekonomika pratsi v mashynobudivnomu kompleksi [Labor economics in the machine-building complex], Kirovohrad, Ukraine.

4. Pashuto, V.S. (2001), Orhanyzatsyya y normyrovanye truda na predpryyatyy [Organization and normalization of work at the enterprise], Novoe znanye, Moscow, Russia.

5. Bilokonenko, V.I. (2004), Orhanizatsiya pratsi [Organization of work], Vyd. KHNEU, Kharkiv, Ukraine.

6. Vynohrads'kyy, M.D. and Shkanova, O.M. (2002), Orhanizatsiya pratsi menedzhera [Organization of work of the manager], Kondor, Kyiv, Ukraine.

7. Umans'ka, V.H. and Shkol'na, DR. (2017), "Features of the organization of control and regulation of labor in a market economy", Ekonomika i suspil'stvo. Mukachivs'kyy derzhavnyy universytet, vol. 9, pp. 935—939.

8. Fedotova, T.A. and Kolechenko, D.O. (2016), "Effective organization of workplaces in enterprises", Hlobal'ni ta potochni problemy ekonomiky Mykolayivs'kyy natsional'nyy universytet imenni V.O. Sukhomlyns'koho, vol. 10, pp. 716—719.

9. Dessler, H. (1997), Upravlenye personalom [Personnel management], BYNOM, Moscow, Russia.

10. Posylkina, O.V. Bratishko, YU.S. and Kubasova, H.V. (2015). Upravlinnya personalom [Personnel management], Vyd-vo NFAU, Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2019 р.

УДК 330.341.1

В. А. Гарбар,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та міжнародних відносин,
Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0002-5351-7228

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.38

АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

V. Harbar,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department Economics and International Relations, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Vinnytsia

ANALYSIS OF INNOVATION ACTIVITY OF FOOD INDUSTRY IN UKRAINE

У статті здійснено аналіз поточного стану інноваційної активності підприємств харчової промисловості України та обгрунтувано заходи щодо усунення перешкод для її активізації. З'ясовано визначальну тенденцію розвитку інноваційної активності підприємств харчової промисловості та доведено, що інноваційна спрямованість розвитку виступає ключовою вимогою і необхідною гарантією збереження їх конкурентних позицій. Вказано, що рівень інноваційної активності підприємств харчової промисловості України не відповідає світовим вимогам (близько 53%). З'ясовано, що обсяг інноваційних витрат харчової промисловості не має усталеної тенденції, характеризується варіативною динамікою та недостатністю загального рівня фінансування. Охарактеризовано основні джерела фінансування інноваційної діяльності підприємств харчової, промисловості України та встановлено, що ключовим джерелом фінансування тривалий час залишаються власні кошти, частка яких складає понад 80%. Зазначено, що висока вартість кредитних ресурсів ускладнює їх залучення для фінансування інноваційних проектів, особливо для низькорентабельних підприємств харчової промисловості. Здійснено аналіз кількості та структури впроваджених інновацій. Вказано, що наразі в Україні перевага надається продуктовим інноваціям. Зазначено, що процеси у вітчизняному машинобудуванні не створюють належних умов для інновацій у харчовій промисловості України і відзначаються нестабільністю. З'ясовано, що рівень інноваційної активності підприємств харчової промисловості є недостатнім для ефективної модернізації та забезпечення розвитку галузі на основі інноваційної моделі. Окреслено заходи, що сприятимуть активізації інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості, зокрема: утворення фонду сприяння малим формам інноваційного розвитку із залученням бюджетних коштів; спонукання суб'єктів господарювання харчової промисловості до проведення науково-технічної та патентної експертизи інноваційних проектів; оптимізація системи показників державної статистичної звітності та забезпечення її адаптації до стандартів ЄС.

The article analyzes the current state of innovation activity of Ukrainian food industry enterprises and substantiates measures to remove obstacles to its activation. The decisive tendency of development of innovative activity of the food industry enterprises is found out and it is proved that the innovative orientation of development is a key requirement and a necessary guarantee of preservation of their competitive positions. It is stated that the level of innovation activity of Ukrainian food industry enterprises does not meet the world requirements (about 53%). It is found that the volume of innovative expenditures of the food industry does not have a fixed trend, characterized by variable dynamics and insufficient overall level of financing. The main sources of financing of innovative activity of the enterprises of the food, industry of Ukraine are characterized and it is established that own funds with a share of more than 80% remain the key

Передплатний індекс 21847

source of financing for a long time. It is noted that the high cost of credit resources complicates their involvement in financing innovative projects, especially for low-profit food industry enterprises. The quantity and structure of innovations implemented are analyzed. It is stated that product innovation is now being prioritized in Ukraine. It is noted that the processes in domestic engineering do not create the proper conditions for innovation in the food industry of Ukraine and are marked by instability. It is found that the level of innovation activity of the food industry is not sufficient to effectively modernize and ensure the development of the industry based on an innovative model. Measures that will help to stimulate innovative development of food industry enterprises are outlined, in particular: creation of a fund for promoting small forms of innovative development with attraction of budgetary funds; encouraging food business operators to carry out scientific, technical and patent examination of innovative projects; optimizing the system of national statistical reporting indicators and ensuring that they are adapted to EU standards.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, інноваційна активність, харчова промисловість.

Key words: innovation, innovation, innovation, innovation, food industry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Харчова промисловість — одна провідних галузей економіки держави. Наразі харчова промисловість входить до першої п'ятірки галузей з наповнення державного бюджету і посідає друге місце (після металургії та обробленя металу) за обсягами виробництва продукції у структурі промислового виробництва України. Харчова промисловість спроможна забезпечити внутрішні потреби в продовольчих товарах, має значний експортний потенціал і позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Від рівня розвитку та стабільності функціонування харчової промисловості залежить стан економіки, продовольча безпека, розвиток внутрішніх і зовнішніх ринків, рівень життя населення. Основою для ефективного розвитку харчової промисловості є процес вдосконалення та систематичності нововведень, що спрямовані на суттєві поліпшення усіх аспектів діяльності харчової промисловості та спираються на безперервність пошуку нових методів і засобів задоволення потреб споживачів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження проблем активізації інноваційної діяльності та розвитку підприємств харчової промисловості на інноваційних засадах зробили такі науковці: І. Бланк, В. Геєць, Ж. Дерій, П. Друкер, С. Ілляшенко, В. Ільчук, Н. Краснокутська, Т. Майорова, А. Пересада, Р. Фатхутдінов, В. Федоренко, М. Хучек, Й. Шумпетер та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз поточного стану інноваційної активності підприємств харчової промисловості України та обгрунтування заходів щодо усунення перешкод для її активізації.

Рис. 1. Кількість підприємств харчової промисловості України, що займалися інноваційною діяльністю та впроваджували інновації, 2005—2018 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

Передплатний індекс 21847

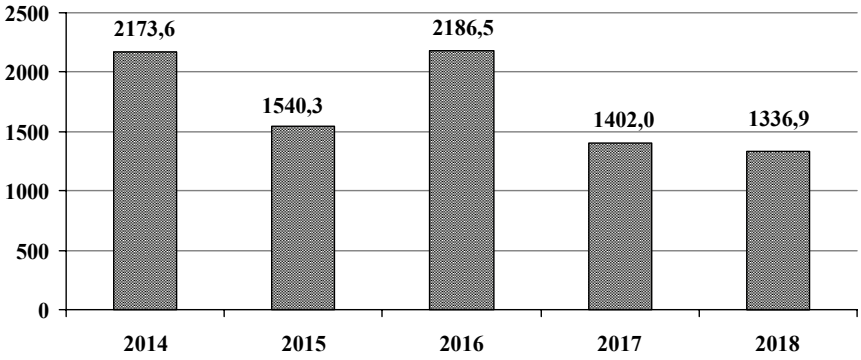

Рис. 2. Обсяг інноваційних витрат підприємств харчової промисловості України, 2014—2018 р., млн грн

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В Україні діють сприятливі умови для інноваційного розвитку харчової промисловості, сформовано основи нормативно-правової бази та механізми здійснення інноваційної політики, а також створення умов для інноваційного розвитку харчової промисловості у всіх її проявах.

Динаміка показників інноваційної активності підприємств харчової промисловості (рис. 1) вказує, що до 2012 р. існувала усталена тенденція до збільшення абсолютної кількості підприємств, котрі займались інноваційною діяльністю (зі 267 у 2005 р. до 420 у 2012 р.) та впроваджували інновації (зі 156 у 2005 р. до 348 у 2012 р.), однак останні 6 років сформували протилежну тенденцію — стрімкого скорочення інноваційно активних виробників: за 2013—2018 рр. кількість таких суб'єктів у харчовій промисловості зменшилася відповідно до 191 та 177, не досягнувши навіть показників 2006 р.

Частка підприємств харчової промисловості України, які займались інноваційною діяльністю в 2018 р. склала 19,8%, а частка підприємств, які впроваджували інновації — 18,3%. Такі тенденції вказують, що в умовах посилення ринкової конкуренції значна кількість виробників не витримує зовнішнього тиску, а інноваційна спрямованість розвитку виступає ключовою вимогою і необхідною гарантією збереження їх конкурентних позицій.

Варто також відзначити, що рівень інноваційної активності підприємств харчової промисловості України не відповідає світовим вимогам, адже у країнах Європейського Союзу частка інноваційних підприємств становить близько 53%: серед країн ЄС мінімальні показники інноваційної активності підприємств харчової промисловості мають Португалія (26%) та Греція (29%). Країни-лідери інноваційної активності у цій галузі мають набагато вищі показники: Нідерланди — 62%, Австрія — 67%, Німеччина — 69%, Данія — 71%, Ірландія — 74% [4]. Така ситуація характеризує виробників продовольства як один із найконсервативніших видів промислової діяльності України, модернізаційний стан котрого не відповідає сучасним вимогам і викликам, адже мінімальний рівень інноваційної активності, що вимагає ефективний розвиток харчової промисловості України становить 40—45%.

Таблиця 1. Обсяг та структура фінансування інноваційної діяльності підприємств харчової, промисловості України за джерелами фінансування, 2014—2017 рр.

Показники	2014		2015		2016		2017		2018	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Обсяги фінансування інноваційної діяльності	2173,6	100,0	1540,3	100,0	2186,5	100,0	1402,0	100,0	1336,9	100,0
У т. ч. за рахунок власних коштів	1768,5	81,4	1476,6	95,9	1771,4	81,0	1274,3	90,9	1202,2	89,9
Коштів державного бюджету	0,004	0,0002	0,05	0,003	0,65	0,03	-	-	-	-
Коштів місцевих бюджетів	-	-	0,3	0,02	6,5	0,3	-	-	-	-
Коштів іноземних інвесторів	0,4	0,02	1,6	0,1	6,5	0,3	-	-	-	-
Кредитів	403,2	18,5	61,8	4,0	375,0	17,2	113,3	8,1	117,2	8,8
Інших коштів	1,5	0,07	-		25,0	1,1				

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Передплатний індекс 21847

Обсяг інноваційних витрат підприємств харчової промисловості України в 2014—2018 рр. представлено на рисунку 2.

Обсяг інноваційних витрат харчової промисловості не має усталеної тенденції, а характеризується варіативною динамікою, тобто виявляється чутливим до загальноекономічних умов функціонування підприємств харчової промисловості та вказує на недостатність загального рівня фінансування.

Аналіз обсягів фінансування інноваційної діяльності підприємств харчової, промисловості України за джерелами фінансування впродовж 2014—2018 рр. наведено в таблиці 1. Обсяги фінансування інноваційної діяльності у 2014 р. склали 2173,6 млн грн, з них 0,0002% за рахунок державного бюджету, 81,4% — за рахунок власних коштів та 0,02% та 18,5% приходилися на іноземний капітал та кредити. У 2015 р. обсяг капіталовкладень у інноваційну діяльність зменшився, порівняно з 2014 р. на 41,3%. Водночас збільшилася частка власних капіталовкладень на 14,5%, але на 14,5% зменшилося фінансування підприємств харчової промисловості за рахунок кредитів.

У 2016 р. обсяг фінансування інноваційної діяльності галузі збільшився порівняно з 2015 р. на 41,9% та на 0,6% був більшим ніж обсяг фінансування у 2014 р. У структурі фінансування практично усі фінанси складалися з власних коштів (81,0%) та кредитів (17,2%), частка кредитів збільшилася порівняно з 2015 р. на 13,2%. Частка фінансування: з місцевих бюджетів склала 0,3%, що значно більше ніж фінансування розвитку інноваційної діяльності з державного бюджету. У 2017 р. частка власних коштів у загальному обсязі фінансування інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості склала 90,9%, частка кредитів становила 8,1%. У 2018 р. фінансування інноваційної діяльності відбувалося на 89,9% за рахунок власних коштів та на 8,8% за рахунок кредитів.

Брак власних ресурсів, відсутність зацікавленості інвесторів та державної підтримки інноваційної моделі розвитку підприємств харчової промисловості змушує виробників до залучення кредитних ресурсів. Залучення кредитних коштів дозволяє підприємствам харчової промисловості розширювати інноваційно-технологічний базис виробництва, проте наразі взаємодія між фінансовим та реальним секторами економіки гальмується внаслідок поглиблення нерівності у відносинах секторів і посилення домінування першого над другим. Висока вартість кредитних ресурсів, які є другим за значенням джерелом фінансування, ускладнює їх залучення до фінансування інноваційних проектів, особливо для низькорентабельних підприємств харчової промисловості, які потребують технологічної модернізації, неспроможні залучати довгострокові кредити на здійснення інновацій.

Ключовим джерелом фінансування інноваційного розвитку харчової промисловості тривалий час залишаються власні кошти, частка яких складає понад 80%. Зважаючи на волатильність характеристик прибутковості діяльності виробників продовольства та загалом низький рівень рентабельності їх діяльності, можливості такого джерела фінансування виявляються недостатніми, що гальмує модернізацію виробничого потенціалу харчової промисловості. Бюджетне фінансування інноваційної діяльності впродовж 2014—2018 рр. практично не здійснювалося. Це не відповідає світовій практиці, згідно з якою у розвинутих країнах основним джерелом фінансування інноваційної діяльності є бюджетні кошти — держава фінансує до половини науково-технологічних витрат та від половини до двох третин витрат на фундаментальні дослідження.

Наявність диспропорцій у структурі інноваційних витрат підкреслюють і низька частка витрат на придбання нових технологій та проведення НДР: на виконання внутрішніх та придбання зовнішніх науково-дослідних розробок підприємства харчової промисловості спрямували у 2017 р. лише 3,3% та 0,8% витрат відповідно. Водночас підприємства провідних європейських країн значно більше орієнтовані на підвищення рівня новизни інновацій, інвестуючи значні фінансові ресурси у науково-технічні розробки: частка витрат на НДР у Швеції становить 63,2%, Нідерландах — 62,5%, Люксембурзі — 53,8%, Бельгії — 42%, Туреччині — 28,9%, Польщі — 8,3%, Румунії — 13,4%, Чехії — 23,2%, Росії — 15% від загального обсягу витрат на інновації [3].

Реальну картину про рівень інноваційної активності підприємств харчової промисловості дає кількість та структура впроваджених інновацій. Згідно з загальноприйнятою класифікацією Керівництва Осло виділяють чотири типи інновацій: продуктові, процесові, маркетингові, організаційні [6]. Згідно з вітчизняною системою збору, обробки та узагальнення статистичної інформації, інновації прийнято ділити на технологічні та нетехнологічні: технологічні інновації — це діяльність підприємства (організації), пов'язана із розробкою та впровадженням як технологічно нових, так і значно технологічно удосконалених продуктів (продуктові інновації) і процесів (процесові

Передплатний індекс 21847

Рис. 3. Процесові інновації у харчовій промисловості України, 2014—2018 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 2. Продуктові інновації у харчовій промисловості України, 2014—2018 рр.

Показники	2014	2015	2016	2017	2018
Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, од.	723	455	885	563	893
З них:					
Нові для ринку	113	68	191	80	229
Частка інноваційних видів продукції, нових для ринку, %	15,6	14,9	21,6	14,2	25,6
Машини, устаткування, апарати, прилади	26	26	37	54	58
З них:					
Нові для ринку	-	10	17	-	14

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

інновації). До нетехнологічних відносяться маркетингові та організаційні інновації.

Аналіз статистичних даних щодо кількості вказаних інновацій, здійснених підприємствами харчової промисловості, свідчить, що протягом останніх років їх структура залишається досить стабільною: домінуючими були продуктові інновації (їх здійснювали понад 50% підприємств), другу позицію займали процесові (понад 40%), маркетингові та організаційні були найменш поширеними (близько 15 і 10% підприємств відповідно) [3]. Подібна ситуація свідчить про суттєве відставання вітчизняних виробників харчових продуктів, що знаходяться ще на першій сходинці модернізаційної піраміди, нерозвиненість і ненасиченість відповідного ринку, зважаючи на специфіку пропонованого товару. На відміну від українських, європейські підприємства харчової промисловості віддають перевагу саме маркетинговим інноваціям — їх здійснюють майже 65% виробників, намагаючись більш повно задовольнити вимоги вибагливого європейського споживача [5]. В Європі етап технічної, технологічної, продуктової модернізації пройдено, розвиток підприємств забезпечується переважно завдяки завоюванню міцних конкурентних позицій на ринку і досягається це завдяки саме маркетинговим інноваціям. Україна в цьому плані ще на старті. Саме тому перевага віддається продуктовим інноваціям, як таким, що дають найшвидший результат і шанс просунутися далі на шляху повної модернізації та створення сучасного конкурентоспроможного виробництва.

Провідними для вітчизняної промисловості наразі є технологічні інновації (процесові та продуктові), тому слід приділити їм належну увагу, особливо, зважаючи на те, що у розвинених країнах до 90% приросту валового продукту забезпечується за рахунок упровадження нових технологій.

Технологічний напрям інноваційного розвитку харчової промисловості пов'язаний з реалізацією наступних пріоритетних завдань: розробка і впровадження технологій зберігання сільгоспсировини; застосування ресурсозберігаючих технологій; вдосконалення технологічних процесів для зменшення часу виробничого циклу без втрати якості продукції; розробка і впровадження власних пакувальних

Передплатний індекс 21847

Таблиця 3. Кількість підприємств харчової промисловості України, що реалізували інноваційну продукцію, 2014—2018 рр.

Показники	2014	2015	2016	2017	2017
Кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію, од.	220	143	144	117	169
У т. ч.:					
Продукцію, що була новою для ринку	35	23	36	25	46
Продукцію, що була новою тільки для підприємства	209	135	116	102	144
Частка підприємств, що реалізували продукцію, яка була новою для ринку, %	15,9	16,1	25,0	21,4	27,2

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

ліній, що відповідають специфіці продукції; вдосконалення методів транспортування.

Серед пріоритетів асортиментного напряму: розробка і виробництво екологічно чистих продуктів; виробництво функціональних продуктів з врахуванням сучасних медико-біологічних вимог для покращення структури харчування населення; розробка продукції для дитячого харчування і особливих груп населення.

Кількість технологічних інновацій у харчову промисловість впродовж останніх трьох років суттєво зросла. Зокрема кількість впроваджених у виробництво нових технологічних процесів за останні три роки збільшилася на 75,9% (рис. 3).

Серед придбаних технологій більша частка належить тим, що підприємства придбали в межах України. Частка маловідходних та ресурсозберігаючих технологій у загальній кількості нових технологічних процесів впродовж 2014—2018 рр. зросла з 19,1% до 43,6% відповідно, що позитивно характеризує інноваційні процеси в галузі.

Продуктові інновації харчової промисловості характеризуються досить низьким ступенем новизни (табл. 2). Зокрема у 2014 р. частка нових для ринку інноваційних видів продукції складала 15,6%, в 2016 р. вона зросла на 6,0% і склала уже 21,6% від загальної кількості освоєних інноваційних видів продукції. В 2017 р. ситуація погіршилася і на кінець року частка вказаних інновацій становила 14,2%, проте в 2018 р. вона склала 25,6%.

У таблицях 3 та 4 наведено кількість підприємств харчової промисловості, що реалізували інноваційну продукцію та обсяг реалізованої інноваційної продукції харчової промисловості України впродовж 2014—2018 рр. відповідно.

Крім впровадження технологічних інновацій, підприємства харчової промисловості можуть бути активними в організаційних та маркетингових інноваціях, які підвищують якість і ефективність роботи підприємства та поліпшують обмін інформацією й використання нових знань і технологій, а також можуть впливати на продуктивність підприємства, вихід на нові ринки або сегменти ринку та розроблення нових способів просування продукції

Багато в чому інноваційна активність підприємств харчової промисловості залежить від розвитку вітчизняного машинобудування, науково-технічного прогресу в цій базовій галузі економіки, яка за ланцюговою реакцією забезпечує прогрес в інших видах економічної діяльності [1]. Доводиться констатувати, що процеси у вітчизняному машинобудуванні не створюють належних умов для інновацій у харчовій промисловості України і відзначаються нестабільністю.

Технологічна відсталість багатьох галузей харчової промисловості України обумовлює низьку продуктивність праці, високу ресурсо- і енергомісткість продукції. Таким чином, поряд зі створенням власних технологій необхідне залучення сучасних зразків, розроблених в інших країнах та їх швидке освоєння. У зв'язку з цим дуже важливо створити умови для розгортання інноваційних процесів.

Таблиця 4. Обсяг реалізованої інноваційної продукції харчової промисловості України, 2014—2018 рр.

Показники	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг реалізованої інноваційної продукції. млн грн	6293,9	4874,5	н.д.	4711,9	6292,4
У % до загального обсягу реалізованої продукції	8,8	1,3	н.д.	0,9	1,0
У т. ч.:					
Обсяг продукції, що була новою для ринку	818,3	877,6	н.д.	436,3	2253,1
Обсяг продукції, що була новою тільки для підприємства	5475,6	3996,9	н.д.	4275,6	4039,3
Продукція, що була новою для ринку у % до обсягу інноваційної продукції	13,0	18,0	н.д.	9,3	35,8
Продукція, що була новою тільки для підприємств у % до обсягу інноваційної продукції	87,0	82,0	н.д.	90,7	64,2

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Передплатний індекс 21847

ВИСНОВКИ

Таким чином, рівень інноваційної активності підприємств харчової промисловості є недостатнім для ефективної модернізації та забезпечення розвитку галузі на основі інноваційної моделі. Для прискорення розвитку сучасної інноваційної інфраструктури як важливого чинника активізації інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості і забезпечення сталого розвитку національного господарства України вважаємо за необхідне здійснити наступні заходи: надати розвитку інноваційної інфраструктури статус державного пріоритету з визначенням нормативно-правових, економічних і організаційних засад її утворення і функціонування. Для цього удосконалити діючу систему законодавчих актів щодо інноваційного розвитку харчової промисловості та її інфраструктурного забезпечення; підвищити роль держави у формуванні та підтримці розвитку інноваційних підприємств та їх інфраструктурного забезпечення, зокрема, утворити фонд сприяння малим формам інноваційного розвитку із залученням бюджетних коштів, передбачити пільги (податкові, митні, тарифні) для початкових етапів досліджень та освоєння їх результатів у виробництві; спонукати суб'єктів господарювання харчової промисловості до проведення науково-технічної та патентної експертизи інноваційних проектів з дотриманням загальновизнаних на міжнародному рівні норм і правил з метою мінімізації їх дублювання та повторного або необгрунтованого введення в господарський оборот; розробити і впровадити систему інформаційного забезпечення інноваційного розвитку з висвітленням результатів основних тенденцій розвитку внутрішнього і зовнішнього ринків продуктів харчування з урахуванням вимог і потреб споживачів; удосконалити статистичне спостереження інноваційного розвитку харчової промисловості, для чого розробити та впровадити методичний апарат оцінки рівня інноваційного розвитку галузі загалом та за окремими видами діяльності, оптимізувати систему показників державної статистичної звітності та забезпечити її адаптацію до стандартів ЄС.

Література:

1. Герасименко Б.О. Сучасний стан та перспективи розвитку харчової промисловості України в системі євроінтеграційних координат. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2014. Т. 19. Вип. 1/1. С. 50—54.

2. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.org.ua

3. Дерій Ж.В., Завгородня Н.В. Стратегічний напрям інноваційного розвитку харчової промисловості. Ukraine — EU. Modern technology, business and law: collection of international scientific papers: in 2 parts. Part 1. Modern priorities of economics. Engineering and Tehnologies. Chernihiv: CNUT, 2016. С. 117—122.

4. Мамочка А.Ю. Інноваційний розвиток харчової промисловості в Україні. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2012. № 1. С. 216—220.

5. Страшинський В.І. Інноваційна діяльність підприємств харчової промисловості України: тенденції і пріоритети. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2016. № 1. Т. 22, С. 42—50.

6. Oslo Manual, (2005), "Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data", 3rd Edition, OECD/EC. available at: https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oslo-manual_9789264013100-en (Accessed 15 October 2019).

References:

1. Herasymenko, B.O. (2014), "The current state and prospects of development of the food industry of Ukraine in the system of European integration coordinates", Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Ekonomika, vol. 19, no. 1/1, pp. 50—54.

2. Official site of the State Statistics Service of Ukraine, (2019), available at : http://www.ukrstat.gov.ua (Accessed 15 October 2019).

3. Deriy, Zh.V. and Zavgorodnya, N.V. (2016), "Strategic direction of innovative development of the food industry", [Ukraine — EU. Modern technology, business and law: collection of international scientific papers], in 2 parts, part 1, [Modern priorities of economics. Engineering and Tehnologies], Chernihiv, Ukraine, pp. 117—122.

4. Mamochka, A.Yu. (2012), "Innovative development of the food industry in Ukraine", Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu, vol. 1, pp. 216—220.

5. Strashynsky, V.I. (2016), "Innovative activity of food industry enterprises of Ukraine: trends and priorities", Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii, vol. 22, no. 1, pp. 42—50.

6. OECD (2005), "Oslo Manual : Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data", 3rd Ed., available at : https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oslo-manual_9789-264013100-en (Accessed 15 October 2019).

Стаття надійшла до редакції 16.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 006.83

О. Р. Сергєєва,
к. н. держ. упр., доцент, доцент кафедри підприємництва,
торгівлі та біржової діяльності, Університет імені Альфреда Нобеля
ORCID ID: 0000-0001-9823-1648

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.45

СТАНДАРТИЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ВПЛИВ НА ЯКІСТЬ ПРОДУКЦІЇ

O. Sergeeva,
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department
of Entrepreneurship, Trade and Exchange Alfred Nobel University

STANDARDIZATION IN UKRAINE: THEORETICAL BASIS AND IMPACT ON PRODUCT QUALITY

У статті розглянуто сутність стандартизації в Україні та її вплив на якість продукції. Проаналізовано різні погляди науковців стосовно визначення сутності поняття "стандартизація". Встановлено, що Стандартизація надає змогу суспільству свідомо керувати своєю економічною та технічною політикою, досягаючи випуску продукції високої якості. Доведено, що мета стандартизації в Україні полягає у забезпеченні безпеки для життя і здоров'я людини, тварин, рослин, а також майна і охорони навколишнього середовища, створення умов для раціонального використання усіх видів національних ресурсів і відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню, сприяння усуненню технічних бар'єрів в торгівлі. Обгрунтовано, що стандартизація виступає підгрунтям для розвитку конкурентоспроможних галузей економіки і розширення ринків збуту продукції країни, водночас надаючи можливість вирішувати стратегічні завдання розвитку економіки задля об'єднання національної транспортної, енергетичної, інформаційної, військової інфраструктури із європейськими, збільшувати ефективність паливно-енергетичного комплексу, спонукати до використання інструментів державно-приватного партнерства, об'єднати системи промислової, екологічної, ядерної і радіаційної безпеки.

The article deals with the essence of standardization in Ukraine and its impact on product quality. Different views of scientists concerning the definition of the concept of "standardization" are analyzed. It is established that Standardization enables society to consciously manage its economic and technical policies, achieving high quality products. In today's world, scientific and technological progress is characterized by the accelerated pace of development of science and technology, their in-depth interaction and ability to produce. The process of expanding cooperation is increasingly developing, and links between the sectors of economy, enterprises and organizations are increasing. The requirements for the quality of raw materials, components, and finished products are increasing at an extremely rapid pace. It is proved that the purpose of standardization in Ukraine is to ensure the safety for life and health of humans, animals, plants, as well as property and environmental protection, to create conditions for the rational use of all types of national resources and the conformity of standardization objects to their purpose, to promote removal of technical barriers to trade. It is substantiated that standardization serves as a basis for the development of competitive industries and expansion of markets for the production of products of the country, while providing the opportunity to solve strategic problems of economic development for the integration of national transport, energy, information, military infrastructure with European ones, increase the efficiency of fuel, energy and energy efficiency. encourage the use of public-private partnership tools, integrate industrial, environmental, nuclear security. Standardization is extremely important for Ukraine as it enables domestic producers to consciously manage their economic and technological policies by producing quality products. Developing in the scientific and technological progress, standardization is a unique area of social activity. Standardization combines scientific, technical, economic, economic, legal, aesthetic as well as political aspects. All work in the field of standardization is performed on the basis of prospective and current standardization plans.

Ключові слова: стандартизація, стандарт, якість, продукція, держава, науково-технічний прогрес.

Key words: standardization, standard, quality, products, state, scientific and technological progress.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У складних кризових умовах господарювання надзвичайної актуальності набуває проблематика забезпечення продовольчої безпеки країни, актуальним напрямом якої є виробництво продовольчих товарів, котрі повинні чітко відповідати вимогам якості та безпеки. Для задоволення вищенаведених потреб саме стан-

Передплатний індекс 21847

дартизація виступає важливим інструментом управління якістю і безпекою товарів, послуг та виконуваних робіт, які в взаємодії мають на меті впливати на виробничі процеси підприємства, а також виступають важливою умовою його сталого розвитку. За умов науково-технічного прогресу стандартизація виступає дійсно унікальною сферою суспільної діяльності. Стандартизація генерує в собі наукові, технічні, господарські, економічні, юридичні, естетичні та політичні аспекти. В більшості розвинених країнах світу рівень покращення виробництва, підвищення якості продукції та зростання життєвого рівня населення перебувають у тісному взаємозв'язку із широким застосуванням стандартизації.

Отже, об'єктивні закони розвитку техніки та промисловості однозначно направлені на стандартизацію, котра виступає запорукою найкращої якості продукції, котра може досягатися в певних умовах розвитку. Стандартизація надає змогу суспільству свідомо керувати своєю економічною та технічною політикою, досягаючи випуску продукції високої якості. Саме тому питання стандартизації є надзвичайно актуальними та вимагають детальних наукових досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні аспекти стандартизації продукції досліджували у своїх наукових працях такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Білоцерківський О. Б., Болотніков А.О., Салухіна Н.Г., Язвінська О.М., Студеняк І. П., Ажнюк Ю.М., Чучка І. М., Міотті Х., Романова Т.В., Волошина О.А., Гавриленко О.О. та ін.

Враховуючи велику кількість наукових робіт у галузі стандартизації, існує значна кількість невирішених практичних та теоретичних питань відносно стандартизації продукції.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті виступає дослідження теоретичних аспектів стандартизації в Україні, а також її вплив на якість продукції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В умовах сьогодення науково-технічний прогрес вирізняється прискореним темпом розвитку науки та техніки, поглибленою їх взаємодією і здатністю на виробництво. Розвиток техніки пов'язаний із значним ускладненням обладнання, використанням різних систем машин і приладів, які взаємопов'язані між собою більш жорстким режимом їх експлуатації, використанням широкої номенклатури речовин а також матеріалів. Дедалі більше розвивається процес поширення кооперації, посилюються зв'язки між галузями народного господарства, підприємствами і організаціями. Надзвичайно швидкими темпами збільшуються вимоги до якості сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, а також готової продукції. Першочергової необхідності набувають питання надійності і безпеки продукції суспільного споживання. За таких умов надзвичайної актуальності набувають питання стандартизації продукції.

Становлення України як суверенної правової держави та послідовна інтеграція її у європейське економічне співтовариство потребували проведення цілеспрямованої політики створення державної системи стандартизації, що закладено постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 1992 року № 269 "Про організацію роботи, спрямовану на створення державних систем стандартизації, метрології та сертифікації", яка містила Концепцію державних систем стандартизації, метрології та сертифікації [1].

Згідно з вищенаведеною постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 1992 року № 269 "Про організацію роботи, спрямовану на створення державних систем стандартизації, метрології та сертифікації" концепція державних систем стандартизації, метрології та сертифікації визначала стандартизацію як узгоджену з методами та засобами випробувань і вимірювань нормативно-технічну основу виробництва продукції, її сертифікації, каталогізації та об'єднання їх можливостей у комплексний механізм управління якістю та номенклатурою продукції на основі взаємопов'язаної сукупності організаційно-функціональних елементів у галузі стандартизації, що визначають правила та процедури стандартизації. Документи в галузі стандартизації спрямовані на досягнення впорядкованості в сферах виробництва й обігу продукції, підвищення конкурентоспроможності продукції (робіт, послуг) і реалізацію інших цілей і завдань стандартизації, метрології та сертифікації [1].

Ключові аспекти стандартизації в Україні регулюються Законом України "Про стандартизацію" від 05.06.2014 р. № 1315-VII [2]. Закон узгоджує відносини, пов'язані з діяльністю у сфері стандартизації і застосуванням її результатів, і поширюється на суб'єкти господарювання незалежно від форми власності та

Передплатний індекс 21847

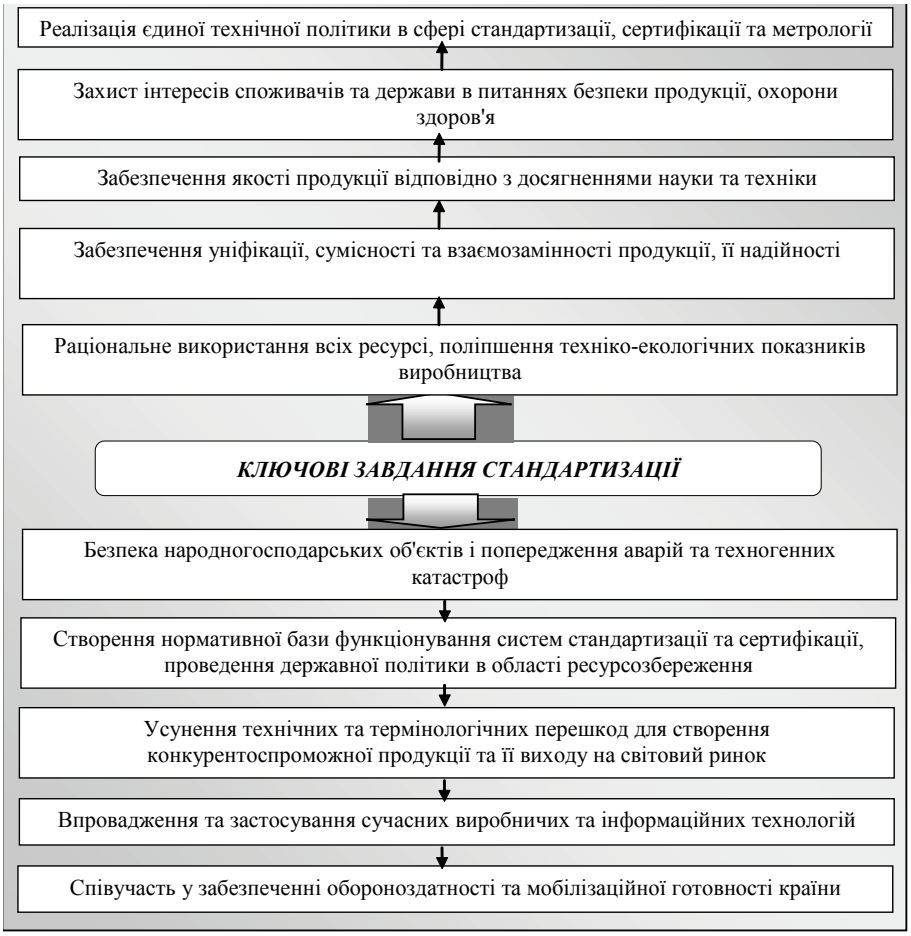

Рис. 1. Ключові завдання стандартизації

видів діяльності, органи державної влади, а також на відповідні громадські організації.

Мета стандартизації в Україні полягає у забезпеченні безпеки для життя і здоров'я людини, тварин, рослин, а також майна і охорони навколишнього середовища, створення умов для раціонального використання усіх видів національних ресурсів і відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню, сприяння усуненню технічних бар'єрів в торгівлі.

В Україні стандартизація має державний характер, а отже, спрямована на забезпечення: єдиної технічної політики; захисту інтересів вітчизняних виробників і споживачів продукції; економії всіх видів ресурсів; відповідності продукції світовому рівню якості та надійності; гармонізації національних нормативних документів зі світовими аналогами; відповідності вимог нормативних документів законодавчим актам; сприяння виходу української продукції на світовий ринок [3, с. 8].

Отже, враховуючи вищенаведене, пропонуємо детально дослідити сутність поняття "стандартизація" з точки зору різних вітчизняних та зарубіжних науковців.

Болотніков А.О. стверджує, що стандартизація — це діяльність, яка грунтується на встановленні положень для загального й багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усунення бар'єрів у торгівлі й сприяння науково-технічному співробітництву [4, с. 6].

Салухіна Н.Г. наголошує на тому, що стандартизація виступає одним із найбільш результативних шляхів удосконалення виробничих і торговельних відносин, зниження витрат, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції. Вона встановлює правила, загальні принципи або характеристики різних видів діяльності чи її результатів (продукції, процесів, робіт, послуг), розробляючи і приймаючи доступні всім нормативно-правові документи [5, с. 8].

Студеняк І.П., Ажнюк Ю.М., Чучка І.М. наголошували на тому, що стандартизація — це важлива ланка в системі управління рівнем якості продукції — від наукових розробок до експлуатації та утилізації виробів: стандартизація поєднує науку, техніку і виробництво; сприяє забезпеченню єдиної технічної політики в різних галузях народного господарства. Стандартизація є організаційно-технічною основою економічного та науково-технічного співробітництва між країнами та ліквідації технічних бар'єрів у міжнародній торгівлі [6, с. 52].

Міотті Х. акцентує увагу на тому, що стандартизація виступає специфічною формою трансферту технологій. Роботи зі стандартизації дають змогу істотно зменшити терміни випуску нової продукції та впровадження нових технологій. Скорочення досягається за рахунок уже розроблених типових (найкращих) практик і технологій, їх своєчасного поширен-

Передплатний індекс 21847

ня та застосування. Цей ефект від застосування "найкращих практик і технологій" стосується технічних рішень, продукції, робіт і послуг [7, с. 8].

Ключові завдання стандартизації представлені на рисунку 1.

Ми вважаємо, що стандартизація виступає підгрунтям для розвитку конкурентоспроможних галузей економіки і розширення ринків збуту продукції країни, при цьому надаючи можливість вирішувати стратегічні завдання розвитку економіки задля об'єднання національної транспортної, енергетичної, інформаційної, військової інфраструктури із європейськими, збільшувати ефективність паливно-енергетичного комплексу, спонукати до використання інструментів державно-приватного партнерства, об'єднати системи промислової, екологічної, ядерної і радіаційної безпеки.

Для вирішення ключових завдань стандартизації необхідно керуватися чітко визначеними принципами, що наведені в таблиці 1.

Пропонуємо розглянути види стандартів в Україні, так у залежності від рівня суб'єкта стандартизації, який приймає чи схвалює стандарти, розрізняють:

— національні стандарти, кодекси усталеної практики та класифікатори, прийняті чи схвалені центральним органом виконавчої влади у сфері стандартизації, видані ним каталоги та реєстри загальнодержавного застосування;

— стандарти, кодекси усталеної практики та технічні умови, прийняті чи схвалені іншими суб'єктами, що займаються стандартизацією.

Стандарти мають відповідати потребам ринку, сприяти розвитку вільної торгівлі, підвищенню конкурентоспроможності та якості вітчизняної продукції а також бути викладеними таким чином, щоб їх неможливо було використовувати з метою введення в оману споживачів продукції, якої стосується стандарт, чи надавати перевагу виробнику продукції або продукції залежно від місця її виготовлення [8, с. 606].

Питання якості продукції, котра надходить на ринок завжди посідали важливе місце, з метою контролю якості продукції було розроблено та впроваджено концепцію забезпечення належної якості товарів і послуг, ключовими аспектами якої стали: формування та нарощування експортного потенціалу шляхом створення на системних скоординованих засадах відповідних економічних, організаційних, науково-технічних, інформаційних та соціальних

Таблиця 1. Основні принципи стандартизації в Україні

Принципи	Сутність
Плановості	Забезпечується шляхом складання перспективних і поточних планів з розробки, розвитку і проведення робіт зі стандартизації
Перспективності	Забезпечуються розробкою і випуском випереджаючих стандартів, в яких запроваджуються підвищені норми та вимоги до об'єктів стандартизації відносно досягнутого рівня
Оптимальності	Передбачає вироблення й прийняття таких норм, правил та вимог, що забезпечують народному господарству оптимальні втрати ресурсів
Динамічності	Передбачає періодичну перевірку стандартів та іншої нормативної документації, внесення до них змін, а також своєчасний перегляд і відміну стандартів
Системності	Забезпечується розробкою нормативних документів на об'єкти стандартизації, що належать до певної галузі та встановлюють взаємо погоджені вимоги до усіх об'єктів на підставі загальної мети
Обов'язковості	Визначає законодавчий характер стандартизації. В Україні стандарти та інша нормативна документація мають обов'язковий характер, їх повинні додержуватись усі підприємства і організації незалежно від форми власності

передумов; створення для поступового зменшення залежності України від імпорту стратегічно важливих видів товарів, технологій та послуг за рахунок раціонального використання і нарощування власного науково-технічного та виробничого потенціалу, швидкого впровадження сучасних технологій, зокрема, імпортованих в основні види економічної діяльності; розробка та впровадження механізмів захисту внутрішнього ринку України від неякісної продукції та послуг, недобросовісної конкуренції і реклами; підготовка та впровадження в Україні нормативно-правових, нормативно-технічних документів у сфері безпечності і якості, вимог, які гармонізовані з визнаними міжнародними стандартами та європейськими правовими і технічними нормами; створення системи зв'язків із товариствами, асоціаціями захисту прав споживачів, товаровиробників, іншими громадськими організаціями щодо проблем безпечності та якості продукції [8, с. 607].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Підводячи підсумки проведеного дослідження, наголосимо на тому, стандартизація є надзвичайно важливою для України, адже дає змогу вітчизняним товаровиробникам свідомо керувати своєю економічною та технологічною політикою, випускаючи якісну продукцію. Роз-

Передплатний індекс 21847

виваючись в умовах НТП стандартизація виступає унікальною сферою суспільної діяльності. Стандартизація поєднує в собі наукові, технічні, господарські, економічні, юридичні, естетичні, а також політичні аспекти. Всі роботи в галузі стандартизації виконуються на основі перспективних та поточних планів стандартизації. Такі плани дають змогу визначати напрям діяльності всіх організацій країни, котрі займаються питаннями стандартизації. Загальне методичне керування відносно розроблення планів виконують Держспоживстандарт України та Кабінет Міністрів України. Як елемент системи контролю якості сертифікація виступає досить дорогим засобом, але достатньо ефективним для оптимізації виробництва і посилення конкурентних позицій на ринку. Перспективним напрямом подальших наукових досліджень у галузі стандартизації, на нашу думку, є вивчення головних сфер застосування міжнародних стандартів якості продукції.

Література:

1. Про організацію роботи, спрямовану на створення державних систем стандартизації, метрології та сертифікації: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.1992 № 269. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/269-92-%D0%BF (дата звернення: 13.10.2019).

2. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 № 1315-VII / Верховна Рада України. URL: http:// zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1315-18 (дата звернення: 15.10.2019).

3. Білоцерківський О.Б. Основи стандартизації, метрології та управління якістю: текст лекцій для студентів спеціальності 076 "Підприємництво, торгівля та біржова діяльність". Харків: "Точка", 2017. 190 с.

4. Болотніков А.О. Стандартизація та сертифікація товарів і послуг: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2005. 144 с.

5. Салухіна Н.Г. Язвінська О.М. Стандартизація та сертифікація товарів і послуг: підруч. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 336 с.

6. Студеняк І.П. Ажнюк Ю.М., Чучка І.М. Основи стандартизації та сертифікації товарів і послуг. Опорний конспект. Київ: Кондор, 2007. 152 с.

7. Miotti H. The economic impact of standardization technological change, standards growth in France Marketing and Innovation Department. AFNOR Group June, 2009. 35 p. URL: https:// normalisation.afnor.org/wp-content/uploads/ 2016/06/Etude-ImpactEcoNorm-GB2009.pdf (дата звернення: 14.10.2019).

8. Романова Т.В. Волошина О.А., Гавриленко О.О. Стандартизація української продукції при виведенні на європейський ринок. Глобальні та національні проблеми економіки Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2015. № 8. С. 603—608.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (1992), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the organization of work aimed at creating state systems of standardization, metrology and certification"", available at: http://zakon3.rada.-gov.ua/laws/show/269-92-%D0%BF (Accessed 13 October 2019).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "About standardization", available at: http:// zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1315-18 (Accessed 15 October 2019).

3. Bilotserkivs'kyj, O.B. (2017), Osnovy standartyzatsii, metrolohii ta upravlinnia iakistiu [Basics of standardization, metrology and quality management], Tochka, Kharkiv, Ukraine.

4. Bolotnikov, A.O. (2005), Standartyzatsiia ta sertyfikatsiia tovariv i posluh [Standardization and certification of goods and services], MAUP, Kyiv, Ukraine.

5. Salukhina, N.H. and Yazvins'ka, O.M. (2010), Standartyzatsiia ta sertyfikatsiia tovariv i posluh [Standardization and certification of goods and services], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

6. Studeniak, I.P. Azhniuk, Yu.M. and Chuchka, I.M. (2007), Osnovy standartyzatsii ta sertyfikatsii tovariv i posluh [Основи стандартизації та сертифікації товарів і послуг], Kondor, Kyiv, Ukraine.

7. Miotti, H. (2009), Ekonomichnyj vplyv standartyzatsii tekhnolohichnykh zmin, zrostannia standartiv u Frantsii departamentu marketynhu ta innovatsij [The economic impact of standardization technological change, standards growth in France Marketing and Innovation Department], available at: https://normalisation.afnor.org/wp-content/uploads/2016/06/Etude-Impact-EcoNorm-GB2009.pdf (Accessed 14 October 2019).

8. Romanova, T.V. Voloshyna, O.A. and Havrylenko, O.O. (2015), "Standardization of Ukrainian products at launch on the European market", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky Mykolaivs'kyj natsional'nyj universytet imeni V.O. Sukhomlyns'koho, vol. 8, pp. 603—608.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 658:336.717.137.3:657.62

І. М. Назаренко,
д. е. н., професор кафедри обліку і оподаткування,
Сумський національний аграрний університет, м. Суми
ORCID ID: 0000-0003-0874-199X
В. О. Сема,
магістрант, Сумський національний аграрний університет, м. Суми
ORCID ID: 0000-0003-2640-1200

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.50

АУДИТ РОЗРАХУНКІВ З БЮДЖЕТОМ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ

I. Nazarenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department
of Accounting and Taxation, Sumy National Agrarian University, Sumy
V. Sema,
master's degree student, Sumy National Agrarian University, Sumy

AUDIT OF THE SETTLEMENTS WITH BUDGET: ORGANIZATIONAL, FUNCTIONAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS

У сучасних динамічних умовах відсутній гармонійний розвиток бізнес-суб'єктів. Недостатній рівень державної підтримки та недостатність фінансових ресурсів, наявність податкової дискримінації може призводити до навмисного викривлення показників фінансової звітності керівниками (власниками) підприємств з метою приховування реальних результатів фінансово-господарської діяльності, що супроводжується ухиленням від сплати податків і в подальшому створює загрозу соціально-економічному розвитку держави. Складність та багатогранність ідентифікованої проблеми актуалізує необхідність інтеграції ефективних, дієвих інструментів у менеджмент суб'єктів господарювання, використання яких у практичному аспекті не тільки позитивно трансформує управлінський підхід, але й докорінно вдосконалить систему інформаційного забезпечення менеджменту підприємства, структура якого дозволить оперативно виявити латентні ризики та прогалини в управлінні.

Обгрунтовано доцільність застосування аудиту в якості інструменту підтвердження показників фінансової звітності (в тому числі операцій щодо розрахунків підприємства з бюджетом).

Доведено, що аудиторська перевірка розрахунків з бюджетом повинна базуватися на урахуванні вимог діючих міжнародних і національних нормативних документів, практичних аспектів аудиторського дослідження, етичних та методичних принципів аудиту, різноаспектних методичних питаннях.

Побудовано організаційно-функціональну модель аудиту розрахунків з бюджетом, яка системно обгрунтовує організацію процесу аудиторського дослідження та включає визначення мети, завдань, конкретизацію інформаційної платформи, деталізацію стадій, методів, прийомів перевірки, документальне оформлення.

Обгрунтовано в практичному аспекті аудиту проведення оцінки доцільності використання послуг внутрішнього аудитора та формування достатньої сукупності тверджень.

There is no harmonious development of business entities in modern dynamic conditions. An insufficient level of state support, the insufficient financial resources, and the presence of tax discrimination can lead to deliberate distortion of financial reporting indicators by the heads (owners) of enterprises in order to conceal the real results of financial and economic activities, accompanied by tax evasion and further threaten the state's socio-economic development. The complexity and multifaceted nature of the identified problem actualizes the need to integrate effective, efficient tools into the management of business entities, the using of which not only positively transforms the management approach in practical terms, but also fundamentally improves the information management system of the enterprise, the structure of which will quickly identify latent risks and gaps in management.

The expediency of the appropriateness of using the audit as a tool for confirming financial reporting indicators, including operations related to the settlements of the enterprise with the budget is justified.

It is proved that the audit of budget settlements should be based on the requirements of existing international and national regulatory documents, the practical aspects of the audit studying, the current ethical and methodological audit principles and various aspects of methodological issues.

Передплатний індекс 21847

The organizational functional model of the audit of the settlements with the budget is built, which systematically substantiates the organization of the audit study process and includes the definition of goals, objectives, specification of the information platform, detailing of the stages, methods of verification and documentation.

The feasibility in the practical aspect of the audit of assessing the appropriateness of using the services of an internal auditor and the formation of a sufficient set of statements is substantiated.

Ключові слова: аудит, внутрішній аудитор, документація, планування, розрахунки з бюджетом.

Key words: audit, internal auditor, documentation, planning, budget settlements.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За сучасних динамічних умовах відсутній гармонійний розвиток бізнес-суб'єктів. Недостатній рівень державної підтримки та недостатність фінансових ресурсів, наявність податкової дискримінації може призводити до навмисного викривлення показників фінансової звітності керівниками (власниками) підприємств з метою приховування реальних результатів фінансово-господарської діяльності, що супроводжується ухиленням від сплати податків і в подальшому створює загрозу соціально-економічному розвитку держави.

Однак довгі очікування на встановлення сталого законодавчого порядку в системі оподаткування економіки України з прийняттям Податкового кодексу не виправдалися. Тобто новації, внесені в податкове законодавство, не зробили податкову систему більш прозорою та прогнозованою, не спростили адміністрування податків та не зменшили податкове навантаження на платників податків. З моменту прийняття Податкового кодексу кожного наступного року до нього вносяться численні зміни, спрямовані на вдосконалення системи оподаткування в Україні. Зрозуміло, що постійні зміни податкового законодавства негативно відображаються на функціонуванні будь-якої діяльності. Адже ефективне ведення бізнесу можливе лише за умови стабільності та прогнозованості податкового законодавства, що забезпечує можливість податкового планування [7, с. 56].

Тому, саме складність та багатогранність ідентифікованої проблеми актуалізує необхідність інтеграції ефективних, дієвих інструментів в менеджмент суб'єктів господарювання, використання яких у практичному аспекті не тільки позитивно трансформує управлінський підхід, але й докорінно вдосконалить систему інформаційного забезпечення менеджменту підприємства, структура якого дозволить оперативно виявити латентні ризики та прогалини в управлінні.

Слід відмітити, що домінуючу позицію в управлінні суб'єкта господарювання займає інформаційне забезпечення. Без належного інформаційного супроводу неможливо прийняти управлінські рішення, проаналізувати результати діяльності та змоделювати перспективну стратегію розвитку. Відповідно, визначальним фактором прийняття ефективних стратегічно-управлінських рішень є інформаційно-аналітичне забезпечення. У сучасних кризових умовах господарювання недостатньо зібрати та узагальнити дані бухгалтерського обліку, а потім на їх основі здійснювати відповідні управлінські заходи. Діюча фінансова звітність не може достатньою мірою бути основою процесу управління [5, с. 256]. Оскільки дані бухгалтерського обліку (у тому числі облікова інформація щодо розрахунків підприємства з бюджетом), повинна бути репрезентативною, значимою та достовірною, тому актуалізується питання доцільності застосування аудиту в якості інструменту підтвердження показників фінансової звітності.

У контексті викладеного можна стверджувати, що виникає необхідність поглибленого дослідження питання щодо організації та проведення аудиторської перевірки операцій, пов'язаних з розрахунками підприємства з бюджетом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значного розвитку питання теоретико-методичного, організаційного аспекту аудиту розрахунків з бюджетом набули в наукових працях відомих українських вчених, серед яких Ф.Ф. Бутинець, Н.В. Кармазіна, М.Д. Корінько, О.І. Малишкін, Н.М. Проскуріна, О.Ю. Редько та ін.

Віддаючи належне науковим напрацюванням зазначених вчених, варто зазначити, що проблема аудиту розрахунків з бюджетом залишається актуальною, а окремі питання потребують поглибленого дослідження з урахуванням динамічності суспільства.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення пріоритетних напрямів та наукове обгрунтування організацій-

Передплатний індекс 21847

но-функціональних та методичних основ аудиту розрахунків з бюджетом.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аудиторська перевірка розрахунків з бюджетом повинна базуватися на урахуванні вимог діючих міжнародних і національних нормативних документів, практичних аспектів аудиторського дослідження, діючих етичних та методичних принципів аудиту, різноаспектних методичних питаннях.

Доцільно акцентувати увагу, що формування податкових показників підприємства лише в системі фінансового обліку не завжди можливе і спонукає до виокремлення в підсистему податкового обліку та звітності, яку суб'єкти господарювання часто роблять пріоритетною, оскільки помилки у ньому призводять до штрафних санкцій, інших стягнень та в певних випадках до повної ліквідації підприємства. Зниженню підприємницького та податкового ризиків, уникненню помилок, пов'язаних з податковими розрахунками, оптимізації оподаткування, забезпеченню впевненості користувачів у достовірності податкової звітності слугує податковий аудит (аудит оподаткування), що здійснюється незалежними аудиторськими фірмами. Саме тому аудит оподаткування останнім часом став однією з аудиторських послуг (перевірок), яка користується великим попитом у замовників, які прагнуть убезпечити себе від значних фінансових втрат та банкрутства [1, с. 7—8].

Проведений аналіз літературних джерел показав, що прагматичний бік проблеми полягає у тому, що процедурами аудиту податків займаються і зовнішні, і внутрішні аудитори України. За певних умов виконання аудиторського завдання їхня діяльність може бути кваліфікована як аудит податків. Проте на сьогодні відсутні методичні розробки, які б надавали поштовх аудиту податків на міжнародному рівні у напрямі розробки окремого стандарту з можливою його імплементацією до складу Міжнародних стандартів аудиту [2, с. 209]. У такому ракурсі доцільним є фіксація варіантів впровадження аудиту податків у чинну нормативну базу, яка передбачає його наступну інтерпретацію: 1) складова аудиту історичної фінансової звітності та огляду історичної фінансової інформації в частині зобов'язань перед бюджетом; 2) виконання завдання з надання впевненості щодо достовірності, повноти та відповідності чинному законодавству податкової звітності; 3) завдання з виконання погоджених процедур, супутні послуги; 4) інші аудиторські (консультаційні) послуги [2, с. 211].

Важливим моментом в організації аудиторської перевірки є процес планування, який не тільки передбачає окремі завдання в розрізі стадій аудиту, але й розгляд часу виконання певних дій, характеристику аналітичних процедур, що будуть виконуватись як процедури оцінювання ризиків, інформацію про отримання загального розуміння законодавчих і нормативних вимог, які застосовуються до суб'єкта господарювання, та дотримання суб'єктом господарювання цих вимог, визначення суттєвості, залучення експертів, виконання інших процедур оцінювання ризиків та ін. [4]. Враховуючи важливість оподаткування під час оцінювання факторів, які підлягають поглибленому дослідженню та розгляду аудиторами для кращого розуміння середовища аудійованого підприємства, аудиторська перевірка повинна бути ретельно спланована, а незалежне дослідження операцій, пов'язаних з розрахунками з бюджетом, має бути домінантною компонентою аудиторської стратегії, ключові аспекти якої конкретизуються в плані та програмі.

Результати досліджень доводять, що не існує однозначного підходу щодо того, які домінанти знайдуть відображення в плані та програмі аудиторської перевірки.

Малишкін О. акцентує увагу, що в процесі складання плану перевірки необхідно дослідити умови діяльності клієнта. Такі умови доцільно групувати по факторах: характер діяльності платника податків; система оподаткування та внутрішнього контролю; ризики суттєвості; характер, час і обсяг аудиторських процедур [3, с. 25].

Вважаємо, що такі пропозиції є слушними, але доцільно наголосити, що фундаментальною нормативною платформою для планування процесу та ідентифікування завдань, напрямів перевірки мають бути Міжнародні стандарти аудиту (МСА 210 "Узгодження умов завдань з аудиту", МСА 220 "Контроль якості аудиту фінансової звітності", МСА 230 "Аудиторська документація", МСА 240 "Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності", МСА 260 "Повідомлення інформації тим, кого наділено найвищими повноваженнями", МСА 315 (переглянутий) "Ідентифікація та оцінювання ризиків суттєвого викривлення через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища", МСА 300 "Планування аудиту фінансових звітів", МСА 330 "Аудиторські процедури відповідно до оцінених ризиків", МСА 500 "Аудиторські

Передплатний індекс 21847

Рис. 1. Параметри оцінки роботи внутрішнього аудитора

Джерело: складено авторами за матеріалами [4].

докази", МСА 501 "Аудиторські докази — особливі положення щодо відібраних елементів", МСА 520 "Аналітичні процедури", МСА 530 "Аудиторська вибірка", МСА 550 "Пов'язані сторони", МСА 570 "Безперервність діяльності", МСА 700 "Формування думки та складання звіту щодо фінансової звітності", МСА 705 "Модифікації думки у звіті незалежного аудитора", МСА 706 "Пояснювальні параграфи та параграфи з інших питань у звіті незалежного аудитора" та ін.).

Важливим практичним моментом в аудиті є оцінка доцільності використання послуг внутрішнього аудитора (у випадку його наявності на підприємстві).

На рисунку 1 представлено параметри оцінки роботи внутрішнього аудитора.

Водночас процес оцінки роботи внутрішнього аудитора має певні труднощі, наслідком яких може бути неоднозначна ситуація відносно доцільності використання результатів їх роботи. В таблиці 1 наведено перелік рекомендованих умов за Міжнародними стандартами аудиту, які бажано використовувати в якості конструктивного підґрунтя для формування професійного рішення по дцьому питанню.

Окрему увагу в процесі аудиту потрібно приділити питанню щодо формування достатньої сукупності тверджень. Так, аудитор повинен ідентифікувати й оцінити ризики суттєвого викривлення внаслідок шахрайства чи помилки на рівні фінансового звіту та тверджень через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища, включаючи систему внутрішнього контролю, забезпечивши у такий спосіб основу для розробки і впровадження дій у відповідь на оцінені ризики суттєвого викривлення [4].

Враховуючи факт, що в процесі фінансово-господарської діяльності підприємства повинні своєчасно здійснювати розрахунки з бюджетом, наступним етапом наукового дослідження є аналіз сукупності тверджень стосовно поточної кредиторської заборгованості за розрахунками з бюджетом (у тому числі з податку на прибуток).

У відповідності до МСА 315 "Ідентифікація та оцінювання ризиків суттєвого викривлення через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища" твердженнями щодо залишків рахунків та відповідних розкриттів на кінець періоду стосовно зобов'язань, пов'язаних з розрахунками з бюджетом є [4; 6]:

— існування — поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з бюджетом (у тому числі з податку на прибуток), яка відображена в ф. 1 "Баланс (Звіт про фінансовий стан)" наявна;

— права та зобов'язання — поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з бюджетом (у тому числі з податку на прибуток), яка відображена в ф. 1 "Баланс (Звіт про фінансовий стан)", є зобов'язаннями підприємства на якому здійснюється аудиторська перевірка;

— повнота — всі операції, які пов'язані з поточною кредиторською заборгованістю за розрахунками з бюджетом (у тому числі з податку на прибуток), були зареєстровані, відображені в стандартній та регламентованій

Таблиця 1. Параметри оцінки доцільності використання роботи внутрішнього аудитора

Оціночні параметри		Умови не використання зовнішнім аудитором роботи відділу внутрішнього аудиту	
1	Обсяг, в якому організаційний статус і відповідні політики та процедури відділу внутрішнього аудиту підтверджують об'єктивність внутрішніх аудиторів	1	Організаційний статус і відповідні політики та процедури відділу внутрішнього аудиту недостатньо сприяють об'єктивності внутрішніх аудиторів
2	Рівень компетентності відділу внутрішнього аудиту	2	Відділ внутрішнього аудиту не має достатньої компетентності
3	Чи застосовує відділ внутрішнього аудиту систематичний і дисциплінований підхід, включаючи контроль якості	3	Відділ внутрішнього аудиту не застосовує систематичний і дисциплінований підходи, включаючи контроль якості

Джерело: складено авторами за матеріалами [4].

Передплатний індекс 21847

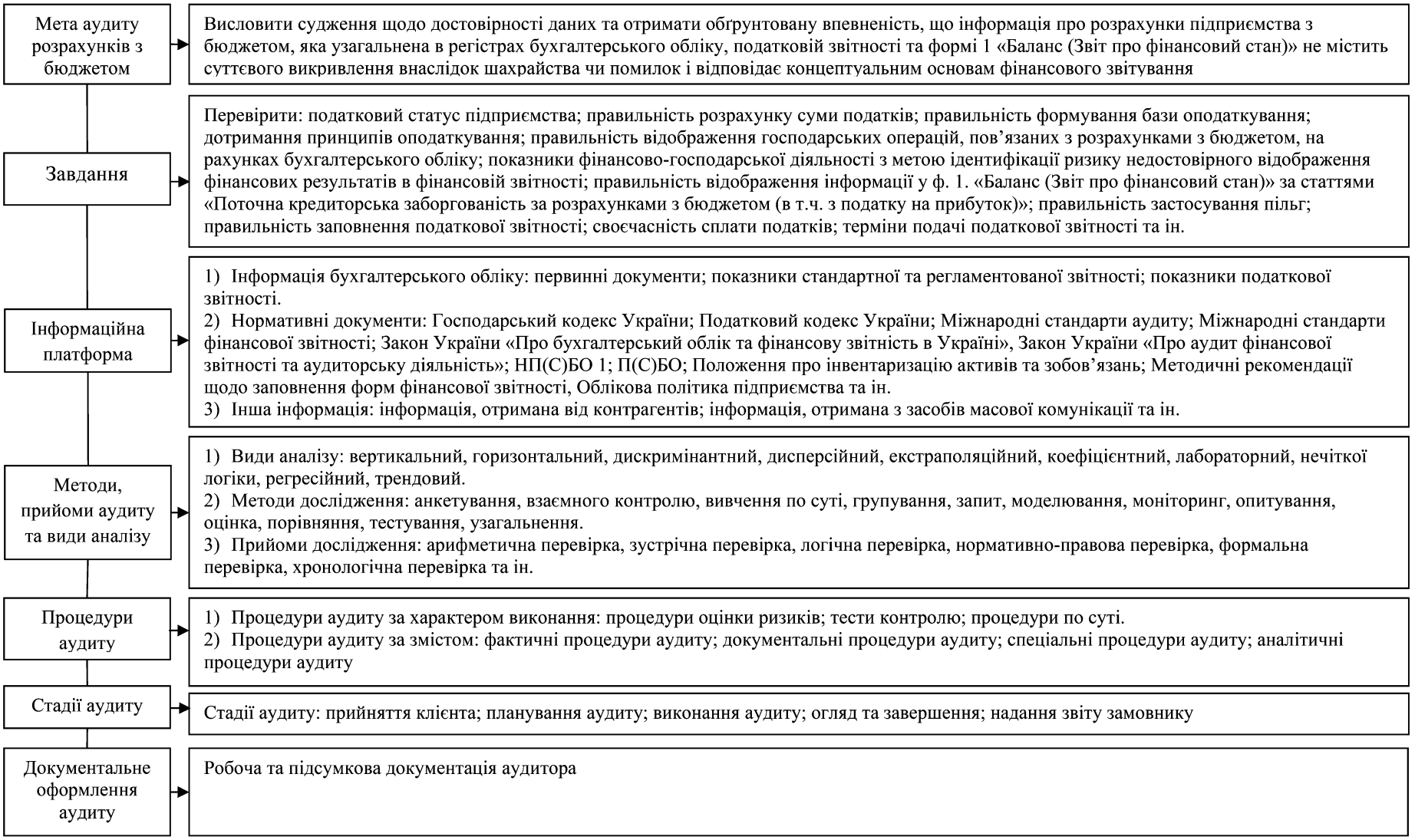

Рис. 2. Організаційно-функціональна модель аудиту розрахунків з бюджетом

Передплатний індекс 21847

звітності (в ф. 1 "Баланс (Звіт про фінансовий стан)");

— точність, оцінка та розподіл — поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з бюджетом (у тому числі з податку на прибуток), відображена в ф. 1 "Баланс (Звіт про фінансовий стан)" у відповідних сумах, усі пов'язані з цим коригування щодо оцінки або розподілу належно зареєстровані, а пов'язані розкриття були відповідно виміряні та викладені;

— класифікація — поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з бюджетом (у тому числі з податку на прибуток) була відображена на рахунку 64 "Розрахунки за податками й платежами";

— подання — поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з бюджетом (у тому числі з податку на прибуток) узагальнена та чітко викладена, а пов'язане розкриття є релевантним і зрозумілим в контексті вимог застосованої концептуальної основи фінансового звітування.

На рисунку 2 з теоретичної позиції представлено організаційно-функціональну модель аудиту розрахунків з бюджетом, яка системно обгрунтовує організацію процесу аудиторського дослідження та включає визначення мети, завдань, конкретизацію інформаційної платформи, деталізацію стадій, методів та прийомів перевірки, документальне оформлення.

Отже, аудиторська перевірка (в тому числі розрахунків з бюджетом) має певні особливості, складності щодо організації, планування, процедурного забезпечення, імплементації контрольних процедур та документального оформлення. Кожний етап аудиту повинен бути ретельно сплановний та документально підтверджений у відповідності до вимог нормативних документів.

ВИСНОВКИ

У сучасних динамічних умовах актуальність аудиту зростає. Результати аудиторської перевірки дозволяють не тільки підтвердити достовірність показників фінансової звітності, а й виявити прогалини в системі бухгалтерського обліку та менеджменту, ідентифікувати латентні ризики, окреслити контури розвитку бізнес-суб'єкта в стратегічній перспективі.

Література:

1. Петрик О.А., Давидов Г.М., Редько О.Ю. Аудит оподаткування підприємств: навч. посіб./ Київ, ДННУ "Акад. фін. управління", 2012. 352 с.

2. Малишкін О.І. Аудит податків: конструкція на майбутнє. Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2015. № 1 (17). С. 208—213.

3. Малишкін О. Планування аудиту податків: методика здійснення. Бухгалтерський облік і аудит. 2014. № 10. С. 23—31.

4. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016—2017 р. Міжнародна федерація бухгалтерів. Аудиторська палата України. Київ. 2018. Ч.1. 1142 с.

5. Назаренко І.М., Назаренко О.В. Бухгалтерський облік і звітність — інформаційна платформа управлінського процесу. Бізнес Інформ. 2015. № 12. С. 250—257.

6. Назаренко І.М., Назаренко О.В., Соколенко Л.Ф. Організаційно-методичні основи аудиторської перевірки зобов'язань і забезпечень підприємства. Бізнес Інформ. 2019. № 6. С. 194—201.

7. Соколенко Л. Ф. Зарубіжний досвід оподаткування аграрного сектора економіки. Бізнес Інформ. 2017. № 4. С. 55—60.

References:

1. Petryk, O. A. Davydov, H. M. and Redko, O. Yu. (2012), Audyt opodatkuvannia pidpryiemstv [Audit of taxation of enterprises], Akademiia finansovoho upravlinnia, Kyiv, Ukraine.

2. Malyshkin, A. I. (2015), "Tax audit: construction ahead", Ekonomika: realii chasu. Naukovyi zhurnal, № 1 (17). pp. 208—213.

3. Malyshkin, A. I. (2014), "Tax audit planning: implementation methodology", Accounting and Auditing, № 10. pp. 23—31.

4. International Federation of Accountants, "Handbook of international quality control, auditing, review, other assuran and related services pronouncements 2016—2017 Edition Volume I", available at: https://www.iaasb.org/publications-resources/2016-2017-handbook-international-quality-control-auditing-review-0. pdf (Accessed 9 September 2019).

5. Nazarenko, I. M. and Nazarenko, O. V. (2015), "Accounting and reporting — the information platform of management process". Business Inform, № 12. pp. 250—257.

6. Nazarenko, I. M. Nazarenko, O. V. and Sokolenko, L. F. (2019) "The organizational-methodical bases for auditing of the enterprise's liabilities and collaterals". Business Inform, № 6. pp. 194 — 201.

7. Sokolenko, L. F. (2017), "The foreign experience of taxation of the agrarian sector of economy". Business Inform, № 4. pp. 55—60.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 332.2:35.071.6

В. В. Горлачук,
д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри управління земельними ресурсами, Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0003-0297-0396
О. В. Клименко,
магістрант факультету економічних наук, спеціальність "Геодезія та землеустрій", Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0001-7444-2029

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.56

УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

V. Gorlachuk,
Doctor of Economic Sciences, professor of the National Black Sea University of Petro Mohyla, Economy Department, Specialization "Surveying and land management"
O. Klymenko,
student of the Master of economy's program, the National Black Sea University of Petro Mohyla, Economy Department, Specialization "Surveying and land management"

LAND RESOURCES MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION AND STRENGTHENING OF THE AUTONOMY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES

У статті акцентується увага на тому, що децентралізація державної влади та посилення самостійності органів місцевого самоврядування неможливі без передачі права розпоряджатись земельними ресурсами територіальним громадам. Узагальнено та поглиблено науково-методологічні та методичні засади управління землями об'єднаних територіальних громад. Доведено, що для територіальних громад земельні ресурси представляють цінність з двох основних причин — як компонента навколишнього середовища і місцевого проживання людей і як економічний ресурс для організації виробництва сільськогосподарської продукції.

Вказується на особливості земельних ресурсів, які визначають державну політику у сфері земельних відносин. Такими особливостями є просторова обмеженість, природність і вичерпність ресурсу, постійність місця розташування, здатність до погіршення властивостей грунтів у разі неправильного безгосподарського ставлення до землі.

Досліджено, що питання децентралізації повноважень знайшли своє відображення у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка пов'язується з тим, що основну частину земельних ресурсів потрібно передати у розпорядження органам місцевого самоврядування та об'єднаним територіальним громадам, а іншу частину — залишити за державою. Водночас державний контроль за використанням земельних ресурсів має здійснювати Держгеокадастр.

Сформульовано думку, що тільки територіальні громади мають вирішувати, яким чином їм розпоряджатись землею, яким має бути розмір ставки земельного податку. Це буде серйозним інструментом подолання корупції у сфері земельних відносин. Висловлюється думка про те, що результати таких інновацій забезпечили у 2018 році зростання бюджетних надходжень на 20% або на 1,4 млрд грн.

Акцентується увага на тому, що новостворені об'єднані територіальні громади хоч і отримали потужні економічні ресурси для свого розвитку, але питання ефективного та раціонального використання земельних ресурсів і досі недостатньо врегульовано.

Проаналізовано основні нормативно-правові акти у контексті управління земельними ресурсами об'єднаних територіальних громад.

Передплатний індекс 21847

The article deals with the main principles of land resources management in the context of decentralization of public administration and strengthening of the autonomy of local self-government bodies, their development on the basis of management of land resources which are located outside the settlements of the United Territorial Community, analyzes the main legislation and problems in this area.

The scientific and methodological and methodical principles of land management of the united territorial communities have been generalized and deepened. It has been proved that for territorial communities land resources are of value for two main reasons — as a component of the environment and local human habitation and as an economic resource for the organization of agricultural production.

It points to the peculiarities of land resources that determine the state policy in the field of land relations. Such features are spatial limitations, naturalness and exhaustiveness of the resource, constancy of location, ability to deteriorate soil properties in case of mismanagement of land.

It is researched that the issues of decentralization of powers were reflected in the Concept of reforming of local self-government and territorial organization in Ukraine, which is connected with the fact that the bulk of land resources should be transferred to the disposal of local self-government bodies and united territorial communities, and the other part — leave under the state regulations. In doing so, state control over the use of land resources should be exercised by the State Geocadastr authority.

The opinion was formulated that only territorial communities should decide how to dispose of land, what should be the rate of land tax. This will be a serious tool for tackling corruption in land relations. The results of such innovations have ensured a growth of budget revenues by 20% or by 1.4 billion UAH in 2018.

The newly formed united territorial communities have received powerful economic resources for their development, but the issue of efficient and rational using of land resources is still not sufficiently settled.

Ключові слова: земельні ресурси, управління земельними ресурсами, землі сільськогосподарського призначення, несільськогосподарського призначення, об'єднані територіальні громади, Держгеокадастр, місцеве самоврядування.

Key words: the land resources, management, land of the agricultural using, land of the nonagricultural using, united territorial communities, The State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre (StateGeoCadastre), local self-government.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Управління земельними ресурсами завжди було актуальним питанням, враховуючи особливості нашої держави та діяльність на міжнародній арені як країни аграрного типу спеціалізації виробництва. В нашій країні земля була, є і буде основою будь-якого виробництва та діяльності на місцевому, регіональному та національному рівнях. У сільськогосподарському і лісовому виробництві вона виступає визначальним ресурсом.

На сучасному етапі основні проблеми управління землею полягають у площині реформування державного управління, а саме — в процесах децентралізації, які ще не завершені та мають більше питань, ніж відповідей, оскільки стосуються передачі земель органам місцевого самоврядування, що по суті означає відносно нового суб'єкта управління земельними ресурсами та пов'язані із цим усі ризики та перспективи. Водночас децентралізація неможлива без передачі права розпоряджатися земельними ресурсами територіальним громадам, тому роль та відповідальність Держгеокадастру також буде зростати.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Теоретичні та методичні аспекти, зміст поняття управління земельними ресурсами розглядали такі вітчизняні науковці: Д.І. Бабміндра, І. Бистряков, В. В'юн, Д. Гнаткович, В. Горлачук, Г. Гуцуляк Д. Добряк, Й.М. Дорош, А.Г. Мартин, Л. Новаковський, С.О. Осипчук, А. Сохнич, В. Трегобчук, А. Третяк, М. Федоров, В. Цемко, А. Шварюк, В. Юрчишин та ін., які сформували зміст основних понять та категорій в системі державного управління зе-

Передплатний індекс 21847

мельними ресурсами та основні характеристики та процеси, які відбуваються у зазначеній сфері. Унікальними стали наукові праці Р. Курильцева, О. Мордвінова, Г. Шария, А. Юрченка та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення наукових напрацювань та досліджень у вітчизняній та зарубіжній літературі та визначення проблемних аспектів удосконалення управління земельними ресурсами ОТГ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Земля завжди була ключовим ресурсом у будь-якій країні світу, і не тільки аграрної. Це той ресурс, без якого не може існувати жодна країна. Тому в кожній державі існує власне ставлення до землі та вироблені унікальні засади державного управління нею. Основною метою державного управління земельними ресурсами в провідних розвинутих країнах є дбайливе ставлення до землі та збереження її в належному стані для майбутніх поколінь.

Для України ці питання важливими, оскільки земля тривалий час не розглядалася як чинник економічного зростання та добробуту громадян, а основні засади державної політики були спрямовані на недопущення продажу землі. Натомість, земля як об'єкт державного регулювання залишається не достатньо визначеною у правовому змісті та відповідно не вироблено засад з ефективного управління в сфері земельних відносин [1].

Для України земельні ресурси, на використанні яких формується близько 95% обсягу продовольчого фонду та 2/3 фонду товарів споживання, є первинним чинником організації виробництва та розвитку економіки [2, с. 39]. Варто зазначити, що частка земельних ресурсів у складі продуктивних сил країни становить понад 40%, а в ресурсній забезпеченості соціально-економічного розвитку України земля становить майже 45% [2, с. 39].

Особливо актуально ці питання постали в контексті розвитку місцевого самоврядування в нашій країні і, починаючи з 2014 року, набули нового імпульсу в рамках децентралізації та посилення реальної здатності територіальних громад розпоряджатися власним майном та ресурсами, основними з яких є саме земельні. Ця проблема постає в умовах ринкової економіки, коли законодавчо закріплюються різні форми власності на землю і господарювання на ній. Громадянам України було передано у власність мільйони гектарів земель для розширення особистих селянських господарств, організації селянських (фермерських) господарств, значні площі для будівництва житла, ведення садівництва і городництва тощо [3]. Збільшення чисельності суб'єктів господарювання на землі ініціювало розширення кола учасників земельних відносин, а реформа децентралізації фактично пов'язана з діяльністю ще одного важливого суб'єкта управління на місцевому рівні — об'єднаної територіальної громади.

Тому вкрай актуально постають проблеми реформування земельних відносин. Водночас ці процеси відбуваються за практично безконтрольного становлення ринкових відносин у земельній сфері, суперечливості чинного земельного законодавства, що до певної мірі становить загрози національній безпеці в сфері регулювання земельних відносин і пов'язано з небезпекою втрати земельних ресурсів з різних аспектів (політичного, екологічного та ін.) [3].

Для територіальних громад земельні ресурси важливі з двох основних причин: як компонент навколишнього середовища і місце проживання громадян, і як економічний ресурс: землі сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення, які можна використовувати для організації виробництва або здачі в оренду. Зважаючи, що, як і будь-який інший економічний ресурс, земля є вичерпним ресурсом, цей принцип покладається в основу державної політики регулювання земельних відносин у більшості зарубіжних країн. Тому державне управління земельними відносинами та ресурсами грунтується також на принципах раціонального та науково обгрунтованого використання землі з урахуванням економічного задоволення потреб населення, так і збереження належного стану земельних ресурсів для розвитку країни в майбутньому [4, с. 5].

Розвиток теорії управління земельними ресурсами пов'язаний з теорією управління в цілому і в історичних епохах земельні питання закладалися в теорію управління державою. Найбільш широким є тлумачення управління як соціальної категорії і пов'язано з необхідністю встановлення і підтримки порядку у соціумі. В економічній сфері управління розглядається як необхідність раціональної організації виробництва і оптимального перерозподілу обмежених наявних ресурсів [5, с. 7].

Метою управління в будь-якій сфері суспільного життя є досягнення визначеного результату чи стану об'єкта, на досягнення чого

Передплатний індекс 21847

спрямовані засоби і методи регулювання соціально-економічного розвитку та поліпшення екологічного стану [6]. Досягнення мети відбувається завдяки діяльності держави в нормативно-правовому, економічному, адміністративному, організаційному, інформаційному просторі.

Як об'єкт управління земельні ресурси мають певні особливості і відрізняються від інших економічних ресурсів держави за такими показниками:

— просторова обмеженість (територією країни);

— природний ресурс;

— вичерпний ресурс;

— постійність місця розташування;

— має властивість до погіршення в разі нераціонального та без господарського використання;

— може бути відтворена родючість та продуктивність землі та ін.

Вказані особливості також визначають державну політику в сфері земельних відносин та безпосередньо мають бути пов'язані з передачею земельних ресурсів у власність територіальних громад. Наскільки ефективно буде здійснюватися управління земельними ресурсами, настільки це відіб'ється на показниках соціально-економічного розвитку конкретної територіальної громади та держави в цілому.

В Україні вже була спроба врегулювати земельні відносини і зробити цей процес більш прозорим, проте земельна реформа не дала бажаних результатів і посилила руйнацію земельного регулювання, плутанину у земельних відносинах та повноважень суб'єктів господарювання [7, с. 56]. Головними причинами такої ситуації є втрата державою функцій управління земельними ресурсами й відсутність єдиної земельної політики та дієвих важелів державного регулювання. Наприклад, розпорядники земель не мають мотивації щодо наповнення місцевих бюджетів, їх орендна плата часто була в більшості випадків неадекватною і значно заниженою.

Коли набрав чинності Земельний кодекс, права органів місцевого самоврядування в земельній сфері стали суттєво обмежені [8]. Місцеві ради розпоряджалися трохи більше 12% всієї території держави, оскільки землі за межами населених пунктів, як правило, не входили до сфери відання громад, передача землі здійснювалася хаотично без врахування інтересів громад і перспективних планів територій [3].

Щодо нормативно-правових засад, то основними нормативно-правовими актами з регулювання земельних відносин та децентралізації під час створення ОТГ, є Конституція України [9], Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [10], Закони України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" [11], "Про місцеве самоврядування в Україні" [12] та ін. У контексті децентралізації було внесено зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України.

Безпосередньо питання децентралізації повноважень знайшли відображення в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 333р від 1 квітня 2014 р. [10]. У Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні зазначається, що однією з нагальних проблем розвитку місцевого самоврядування є подолання його відсторонення у вирішенні питань у сфері земельних відносин. Для її розв'язання органам місцевого самоврядування пропонувалося надання певного кола повноважень у вирішенні питань забудови (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель), визначення матеріальною основою місцевого самоврядування майна, зокрема землі, що перебуває у власності територіальних громад сіл, селищ, міст (комунальній власності) та належної бази оподаткування, а також надання територіальним громадам права розпоряджатися земельними ресурсами в межах своєї території, об'єднувати своє майно та ресурси в рамках співробітництва територіальних громад для виконання спільних програм та ефективного надання публічних послуг населенню суміжних територіальних громад.

Регулювання земельних відносин як об'єкт контролю з боку органів місцевого самоврядування здійснюється в межах населених пунктів і становить лише 4% території України, а 96% — це земельні ресурси, які перебували в розпорядженні органів виконавчої влади [13, с. 5]. Таким чином, реформування та децентралізація влади пов'язані зі зміною системи регулювання земельних відносин, вироблення принципово нових підходів в унормуванні діяльності по вирішенню власника землі в Україні. В ході реформи було вирішено передати основну частину земельних ресурсів у розпорядження саме органам місцевого самоврядування і об'єднаним територіальним громадам, а іншу

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Орендні ставки на земельну ділянку в Європейських країнах

Країна		Ціни на продану землю		Орендні ставки	
		Рік	Ціна, $/га	Рік	Ціна, $ га
1.	Болгарія	2014	4653,59	2005	278,94
2.	Німеччина(схід)	2013	11600,62	2005	219,36
3.	Німеччина(захід)	2013	16761,46	2009	219,36
4.	Данія	2012	25919,26	2014	708,83
5.	Ірландія	2014	39305,78	2009	592,20
6.	Нідерланди	2012	63738,43	-	672,14
7.	Польща	2014	10265,66	-	-
8.	Росія	2012	1140,00	-	-
9.	Румунія	2012	6132,00	-	-
10.	Сербія	2013	19926,96		
11.	Сполучене Королівство Великої Британії	2015	31389,61	2007	281,29
12.	Франція	2012	7453,00	2009	195,09

частину — залишити за державою. Такий розподіл було здійснено в наступних відношеннях: 84% земельних ресурсів передати в розпорядження територіальних громад, 16% — під контролем Кабінету Міністрів України (землі дна територіального моря; землі під великими та малими річками; землі в зоні відчуження; землі природо-заповідного фонду; землі лісового фонду; землі оборони) [13, с. 6].

Водночас з реформами значно має змінитися роль держави в напряму більшої підконтрольності та відповідальності. На сьогодні ці засади суворого контролю та відповідальності за неналежне використання земельних ресурсів фактично відсутні. Не містяться вони і проектах законів щодо подальшого реформування місцевого самоврядування.

Розроблено певний законопроект, який має надати змогу зробити важливий крок і передати повноваження органам місцевого самоврядування з розпорядження землями державної власності з одночасним посиленням державного контролю над використанням та охороною земель.

Водночас основним суб'єктом, який буде здійснювати державний контроль за використанням земельних ресурсів виступає Держгеокадастр. Децентралізація земельних відносин передбачає передачу права розпорядження землями громадам, власність на землі перейде об'єднаним громадам, Держгеокадастр буде здійснювати лише контроль над використанням землі [14].

Урахування запропонованих підходів під час формування адміністративно-територіальних одиниць базового рівня при вдосконаленні земельного законодавства могло б надати змогу спростити відповідні адміністративні процедури та мінімізувати кількість потенційних конфліктів у процесі управління територіями та розвитком територіальних громад, натомість у практичному вимірі ці конфлікти тільки посилилися та потребують негайного вирішення в нормативному забезпеченні [14].

За таких умов децентралізація владних повноважень, в тому числі і в сфері регулювання земельних відносин не повинна стати просто передачею повноважень у сфері земельних відносин з регіонального до територіального рівня. Беручи до уваги Ванкуверську декларацію щодо людських поселень 1976 року [15], земля є фундаментальним елементом поселень людей. Кожна держава має право вжити заходів щодо поширення публічного контролю на користування, володіння, розпорядження та охорону земель. Кожна держава має право планувати та регулювати використання землі як один із своїх найбільш важливих ресурсів таким чином, щоб зростання міських і сільських поселень базувався на всебічному плані використання земель.

Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні громада має вирішувати, яким чином їй розпоряджатися землею: передати в оренду, віддати під приватизацію, дати дозвіл на спорудження підприємства (промислового, логістичного, рекреаційного) тощо [10].

Відповідно до реформи це має надати чітке розуміння, хто є власником або орендарем, хто сплачує податки і в якому обсязі, а також дозволяє створити умови, щоб орендар землі вкладав не лише у вирощування, а й переробку продукції, оздоровлення грунтів, їх відновлення. Також це позначатиметься і на іншій складовій — соціальній, дозволяючи створювати відпо-

Передплатний індекс 21847

відні робочі місця і податки (ПДФО) до місцевого бюджету.

Прийнятий 10 липня 2018 року за № 2498 Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні" [16]. Закон набрав чинності з 1 січня 2019 року, однак уже зараз варто з ним детально ознайомитися для подальшої практичної реалізації його положень.

У цьому законі детально описана процедура передачі державної землі від Держгеокадастру до громад. Зокрема пропонується встановити, що землі державної власності за межами населених пунктів передаються у власність територіальних громад, які об'єднались відповідно до закону, та визначити порядок такої передачі.

Слід зазначити, що всього в країні налічується понад 60 млн га землі, з яких більше 70% (42 млн га) — землі сільськогосподарського призначення, які розташовані за межами населених пунктів [17]. З них 27,5 млн га розпайовані. Проте ще 10,5 млн га — державні [17]. Й суттєва частина цих земель розташована в межах об'єднаних територіальних громад.

Зараз, за даними ЗМІ, на сірому ринку ціна землі складає біля $1000/га [18]. Проте це не остаточна вартість. У Польщі, наприклад — $3000/га. За оцінкам експертів, найвищі ціни на землю — на Мальті та в Нідерландах (понад $45 000—60 000/га) [18]. У більшості західноєвропейських країн ціни коливаються від $15 000 до $30 000/га, а у Східній Європі — від $1000 до максимум $10 000/га [18]. Як стверджують фахівці, за родючістю в нашій державі земля схожа на чорнозем у США (штат Айова) та Аргентині (LaPlata), де земля коштує у середньому $12 800/га (за даними 2015 року) [18].

Що стосується оренди землі, то тут також вартість дуже відрізняється. Наприклад, найвищий розмір орендної плати у таких країнах, як Данія, Ірландія та Нідерланди, де вона складає понад $600/га на рік. Найнижчий — у Литві та Словаччині ($54/га та $26/га на рік) [18].

В Україні орендна плата на землю в приватній власності коливалася біля $75/га перед знеціненням гривні, а в 2015 році становила близько $32/га (зі значними відмінностями по регіонах) [18].

Уряд надав розпорядження Державній службі з питань геодезії, картографії та кадастру з 1 лютого 2018 року провести інвентаризацію земель з подальшою передачею земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність відповідних об'єднаних територіальних громад відповідно до статті 117 Земельного кодексу України [8]. Також передача земельних ділянок в користування (виключно шляхом проведення аукціонів) або у власність буде здійснюватись тільки за погодженням з об'єднаними територіальними громадами та після прийняття ними рішення відповідно до статті 26 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" [12].

Завдяки ініціативі КМУ відтепер ОТГ будуть приймати рішення, які повинні сприяти розвитку сільськогосподарського виробництва, залученню інвестицій, суттєво збільшити надходження до місцевих бюджетів. Також децентралізація земельних відносин спрямована на подолання такої важливої проблеми, як подолання корупції в цій сфері. Рада громади сама визначає ставку земельного податку, 100% якого буде залишатися в місцевому бюджеті [17].

Так, наприклад, у 2018 році бюджетні надходження об'єднаних громад від плати за землю зросли на 20% — до 1,4 млрд грн [17]. Завдяки рішенню КМУ надходження зможуть суттєво збільшитись, адже у розпорядження об'єднаних територіальних громад може перейти до 7,2 млн га, з яких 2,5 млн га ще не розподілені між користувачами [17]. Податкові надходження за використання земель, що знаходяться поза межами населених пунктів, можуть скласти до 10% бюджетних надходжень ОТГ.

Сільськогосподарськими землями держави розпоряджається Держгеокадастр. Суттєва частина цих земель здавалася в оренду за найменшою орендною платою — 1—3%, тобто за цінами, нижчими за ринкові, а об'єднані територіальні громади були повністю усунені від розпорядження такими земельними ділянками державної власності [19, с. 47]. Це збільшувало корупційні ризики, а громади недоотримували кошти на свій розвиток. Органи місцевого самоврядування фактично мали вплив лише на 12% власних територій і були позбавлені можливостей ефективно планувати їх розвиток [19, с. 47].

Проаналізувавши реформу та її основні завдання, доцільно функцію здійснення контролю за використанням та охороною земель залишити на державному рівні і вона має здійснюватися органами виконавчої влади. Такі органи доцільно наділити значними контрольними по-

Передплатний індекс 21847

вноваженнями, зокрема, наприклад, правом призупиняти рішення рад об'єднаних територіальних громад у сфері земельних відносин, які суперечать нормам національного законодавства, та звертатися до суду з вимогою про їх скасування. Місцеві громади повинні мати право здійснювати самоврядний контроль за використанням земель у межах своїх територій, який, проте, не може підміняти собою контрольну функцію держави у розвитку земельних відносин.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Враховуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що для роботи новостворених громад необхідно передати повноваження органам місцевого самоврядування з розпорядження земельними ресурсами державної власності з одночасним посиленням державного контролю над використанням та охороною земель. Децентралізація земельних відносин передбачає передачу права розпорядження землями громадам, власність на землі переходить ОТГ, водночас повноваження Держгеокадастру мають бути розширені при здійсненні контролю за використанням землі. Новостворені об'єднані громади отримали потужні економічні ресурси для свого ефективного розвитку, водночас, питання ефективного та раціонального користування земельним ресурсом ще й досі не достатньо врегульоване.

Літетура:

1. Управління земельними ресурсами: [навч. посіб.]/ В.В. Горлачук, В.Г. В'юн, А.Я. Сохнич; за ред. В.Г. В'юна. — Миколаїв: НаУКМА, 2002. — 316 с.

2. Дейнеко Л.В., Шелудько Е.І., Купчак П.М. Харчова промисловість: Оцінка ситуації, яка склалася в Україні внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи, та пропозиції щодо шляхів подолання її негативних наслідків: [навч. посіб.]. — Рада по вивченню продуктивних сил НАН України, 2009. — 76 с.

3. Малоокий В.А. Територіальні аспекти дослідження управління земельними ресурсами територіальних громад / В.А. Малоокий [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2016-1/doc/2/10.pdf.

4. Данкевич В.Є. Розвиток земельних відносин в умовах глобалізації: [монографія] / В.Є. Данкевич. — Житомир: О.О. Євенок, 2017. — 392 с.

5. Дорош О.С. Управління земельними ресурсами на регіональному рівні / О.С. Дорош. — К.: ЦЗРУ, 2004. — 142 с.

6. Управління земельними ресурсами: [навч. посіб.]/ За ред. А.М. Третяка. — Вінниця: Нова Книга, 2006. — 360 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://buklib.net/books/35323/

7. Мірошниченко А. М. Проблемні питання правового забезпечення управління у галузі земельних відносин // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2005. — № 7 (45). — С. 55—66.

8. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14

9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254к/96-вр

10. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалено розпорядженням КМУ від 01.04.2014 № 333-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р

11. Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" від 05.02.2015 № 157-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19

12. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-вр

13. Кулинич П.Ф. Децентралізація земельних повноважень органів влади: у пошуках оптимальної моделі // Вісник Укрдержреєстру. — 2014. — № 4.— С. 4—9.

14. Кулініч О. Запуск земельної децентралізації — час настав? / О. Кулініч [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=zapusk-zemelnoi-decentralizacii-cas-nastav

15. The Vancouver Declaration On Human Settlements. URL: http://www.unhabitat.org/campaigns/tenure/legal/van_dec.htm

16. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні" 10 липня 2018 року за № 2498 [Електронний ресурс]. — Режим до-

Передплатний індекс 21847

ступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19

17. Костишин О.О. Управління земельними ресурсами в умовах децентралізації / О.О. Костишин [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/eko/13nov2015/18.pdf

18. Проценко О. Земельна децентралізація: що можуть отримати громади / Mind, 31 серпня 2017 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://mind.ua/openmind/20175987-zemelna-decentralizaciya-shcho-mozhut-otrimati-gromadi

19. Бусуйок Д.В. Управлінські та сервісні правовідносини в земельному праві України: монографія. — Київ: Ніка-Центр, 2017. — 352 с.

References:

1. Gorlachuk, V.V. Vyun, V.G. and Sokhnych A.Ya. (2002), Upravlynnya zemelnimy resursamy [Land resources management], NaUKMA, Kyiv, Ukraine.

2. Deyneko, L.V. Sheludko, E.I. and Kupchak, P.M. (2009), Harchova promislovist: ocinka situatsii, yaka sklalasya v Ukraini vnaslidok globalnoyi economichnoyi krizy, ta propozitsii shodo shlyahiv podolannya ii negativnyh naslidkiv [Food industry: Assessment of the current situation in Ukraine as a result of the global financial and economic crisis, and suggestions on ways to overcome its negative effects], Council for the Study of Productive Forces of NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

3. Malookiy, V. (2016), "Territorial aspects of the study of land management of territorial communities", Derzhavne budivnytstvo, [Online], vol. 1, available at: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2016-1/doc/2/10.pdf (Accessed 25 Sept 2019).

4. Dankevych, V.Ye. (2017), Rozvytok zemel'nykh vidnosyn v umovakh hlobalizatsii [Development of land relations under the Globalization conditions], Zhytomyr, Ukraine.

5. Dorosh, O.S. (2004), Upravlinnia zemel'nymy resursamy na rehional'nomu rivni [Land management at the regional level], Kyiv, Ukraine.

6. Tretyak, A.M. (2006), "Land Management" [Online], available at: : http://buklib.net/books/35323/ (Accessed 25 Sept 2019).

7. Miroshnychenko, A. M.(2005), "Problematic issues of legal support of management in the field of land relations", Biuleten' Ministerstva iustytsii Ukrainy, vol. 7 (45), pp. 55—66.

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "Land Code of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 (Accessed 25 Sept 2019).

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254к/96-вр (Accessed 25 Sept 2019).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Concept of reforming of local self-government and territorial organization in Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р (Accessed 25 Sept 2019).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About voluntary association of territorial communities", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19 (Accessed 25 Sept 2019).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "About local self-government in Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-вр (Accessed 25 Sept 2019).

13. Kulynych, P. F. (2014), "Decentralization of land powers of the authorities: in search of an optimal model", Visnyk Ukrderzhreiestru, vol. 4, pp. 4—9.

14. Kulinich, O. (2016), "Starting Land Decentralization - Is It Time?", [Online], available at: http://agravery.com/uk/posts/author/show?-slug=zapusk-zemelnoi-decentralizacii-cas-nastav (Accessed 25 Sept 2019).

15. United Nations (1976), "The Vancouver Declaration On Human Settlements", [Online], available at: http://www.unhabitat.org/campaigns/tenure/legal/van_dec.htm (Accessed 25 Sept 2019).

16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine Concerning the Issue of Collective Land Ownership, Improvement of Land Use Rules in Agricultural Land, Prevention of Raiding and Encouragement of Irrigation in Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19 (Accessed 25 Sept 2019).

17. Kostyshyn, O.O. (2015), "Land management under decentralization", [Online], available at: http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/eko/13nov2015/18.pdf (Accessed 25 Sept 2019).

18. Protsenko, O. (2017), "Land decentralization: what communities can get", Mind, [Online], available at: https://mind.ua/openmind/20-175987-zemelna-decentralizaciya-shcho-mozhut-otrimati-gromadi (Accessed 25 Sept 2019).

19. Busujok, D. V. (2017), Upravlins'ki ta servisni pravovidnosyny v zemel'nomu pravi Ukrainy: monohrafiia [Administrative and service relations in the land law of Ukraine], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 338.45:630:131.5

С. В. Ксьондз,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
ORCID ID: 0000-0003-0044-7286
В. С. Підгірна,
к. е. н., асистент, асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
ORCID ID: 0000-0002-7690-2233
Я. В. Сеньовська,
дослідник кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
ORCID ID: 0000-0002-9001-7193

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.64

ОБГРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛІСОВИХ ГОСПОДАРСТВ

S. Ksondz,
PhD in Economics, Associate Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
V. Pidhirna,
PhD in Economics, assistant, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Ya. Seniovska,
researcher, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

JUSTIFICATION OF DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF ECONOMIC ACTIVITY OF FORESTRY

Важливим стратегічним завданням на етапі розвитку підприємства будь-якої галузі є досягнення належного рівня його господарської ефективності як основи конкурентоспроможності на сучасному ринку. Основне місце у реалізації цього завдання займає оцінка ефективності господарської діяльності підприємств. Рівень ефективності функціонування лісових господарств безпосередньо впливає на розвиток економіки регіону і держави в цілому, стан суспільного здоров'я населення, а також формування рекреаційної індустрії. Оскільки лісова галузь України розвивається нестабільно, проблема ефективності лісогосподарської діяльності поступово набула актуального значення.

Проблеми охорони навколишнього середовища та погіршення екологічного стану територій зумовлює створення ефективного механізму ведення лісогосподарської діяльності. Таким чином, у статті окреслено оцінку ефективності діяльності лісового господарства, а також обгрунтування шляхів її підвищення з врахуванням цільової необхідності використання лісів, посилення їх екологічно-економічних функцій та дотриманням концепцій сталого розвитку.

Тому в статті досліджено сучасний стан розвитку та основні засади ефективності діяльності лісогосподарських підприємств. Виділено основні проблеми та запропоновано напрями підвищення ефективності економічної діяльності лісогосподарського сектору з їх обгрунтуванням.

An important strategic goal at the stage of enterprise development of any industry is to achieve the proper level of its economic efficiency as a basis for competitiveness in the modern market. One of the main places in the implementation of this task is the evaluation of the efficiency of economic activity of enterprises.

The level of forestry efficiency directly influences the development of the economy of the region and the state as a whole, the state of public health of the population, as well as the formation of the recreational industry. As Ukraine's forest industry is developing unstable, the problem of forestry efficiency is urgent.

Adaptation to market conditions is accompanied by aggravation of environmental problems and deterioration of the ecological status of territories. This leads to the creation of an effective mechanism for forest activity. Therefore, assessing the effectiveness of forestry operations, as well as justifying ways to increase them, taking into account the targeted need to use forests, enhance their environmental and economic functions, and adhere to sustainable development concepts is important.

The issues of finding and justifying directions for improving the efficiency of forestry business with the determinants of external and internal environmental factors, as well as ensuring their sustainable development with the use of new approaches to the activities need further study.

Передплатний індекс 21847

The use of innovative methods of forestry is an urgent task of enterprises, the efficiency of which depends on the economic efficiency of their activity and development of the country. The main results of our research are: identified the main problems that hinder the development of national forestry enterprises; the factors influencing their sustainable development are identified and analyzed; the strategy of actions which basis for increase of efficiency of activity of forestry is grounded.

Therefore, the current state of development and the basic principles of the effectiveness of forestry enterprises was investigated. The main problems are outlined and directions for increasing the efficiency of economic activity of the forestry sector with their justification are proposed.

Ключові слова: ефективність лісового господарства, стратегічний потенціал, комплексна стратегія розвитку, стратегічний аналіз, збалансована система показників, економічна ефективність.

Keywords: forestry efficiency, strategic potential, integrated development strategy, strategic analysis, balanced scorecard, economic efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перманентна детермінованість ринкового середовища, в якому відбуваються економічні процеси зумовлюють необхідність створення якісно нових поглядів на постановку цільових орієнтирів, економічну поведінку та підходи до оцінювання господарської діяльності підприємств, зокрема лісової галузі. У зв'язку з цим актуалізується вибір адекватних цілей, принципів, методів, критеріїв та показників достовірної оцінки ефективності фінансово-господарської діяльності лісогосподарських підприємств, які б у комплексі відповідали сучасним вимогам розвитку ринкової економіки та враховували специфіку галузі.

У стратегічному розвитку України ліси відіграють важливу роль і займають важливе значення. Вони є ресурсною базою діяльності багатьох галузей економіки, створюють сприятливі умови для життя людей. Попри широкі можливості та значущість в економіці, ліси перебувають у незадовільному стані, оскільки існує чимало чинників, які перешкоджають його розвитку. Таким чином, дослідження новітніх напрямів розвитку та чинників, що впливають на ефективність діяльності лісових господарств потребують поглибленого вивчення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Лісове господарство займає вагому частку у соціально-економічному та екологічному середовищі країни. Особливості та перспективи розвитку лісогосподарських підприємств є об'єктом дослідження в численних публікаціях. Основні аспекти забезпечення безперервного розвитку сфери національного лісового господарства та опис шляхів підвищення ефективності його ведення досліджували такі економісти: Антоненко І.Я., Горбик В.М., Дяченко Я.Я., Коваль Я.В., Медведєв Ю. В., Мельник С.О., Мішенін Є.В., Шубалий О.М. та інші.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Використання інноваційних методів ведення лісового господарства залишається актуальним завданням підприємств, від виконання якого залежить економічна ефективність їх діяльності та розвиток країни. З урахуванням вищевикладеного, основною метою нашого дослідження є: окреслити основні проблеми, які перешкоджають розвитку підприємств національного лісового господарства; виявити та проаналізувати чинники, які впливають на їхній сталий розвиток; обгрунтувати стратегію дій, основи якої забезпечать підвищення ефективності діяльності лісових господарств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Лісове господарство України займає 1/6 частину її території (загальна площа лісових ділянок станом на 2018 р. становить майже 10,4 млн га), проте останнім часом проблеми лісовирощування, ефективної лісозаготівлі та деревообробки відходять на другий план, а отримання швидкого фінансового результату стає звичайною практикою суб'єктів господарювання. В структурі ВВП України лісове господарство займає незначну частку (0,5—0,6%), але динаміка обсягів продукції (робіт, послуг) лісового господарства та продукції лісозаготівель протягом 2000—2018 рр. залишається позитивною [7].

Проблема розвитку лісового господарства поступово набуває пріоритетного значення в Україні. Воно належить до господарських комплексів, що мають стратегічне значення для національної економіки, через охоплення всіх процесів, пов'язаних з відтворенням та використанням стратегічного ресурсу — лісу. Але водночас він займає порівняно незначне місце у промисловому виробництві України. Підприємства лісового господарства виробляють близько 2,4% загального обсягу промислової

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. SWOT-аналіз підприємств лісового господарства України

	СИЛЬНІ СТОРОНИ S	СЛАБКІ СТОРОНИ W
Внутрішні чинники	1. Досвід роботи на ринку. 2. Широкий асортимент. 3. Державна форма власності. 4. Якість надання та наявність додаткових послуг. 5. Швидка доставка продукції. 6. Незалежність від постачальників сировини. 7. Забезпеченість висококваліфікованим та стабільним персоналом. 8. Великі площі лісів. 9. Наявність ресурсів	1. Високий ступінь централізації системи управління. 2. Висока перевантаженість штатних одиниць. 3. Великі ресурсо- та енерговитрати. 4. Застаріле обладнення. 5. Відсутність високотехнологічної продукції. 6. Незначна фінансова підтримка держави. 7. Неналежний стан лісовозних доріг. 8. Недостатня забезпеченість транспортними засобами. 9. Відсутність служби маркетингу на підприємстві
	МОЖЛИВОСТІ O	ЗАГРОЗИ T
Зовнішні чинники	1. Збільшення кількості споживачів. 2. Диверсифікація діяльності підприємств. 3. Наявність дешевого якісного ресурсу. 4. Впровадження високих технологій. 5. Вихід на внутрішній та зовнішній ринок з високотехнологічною продукцією. 6. Залучення фінансових ресурсів. 7. Злагоджена система соціальної підтримки працівників	1. Політична та економічна нестабільність. 2. Мінливість законодавства. 3. Надмірний вплив держави. 4. Можлива заборона експорту сировини закордон. 5. Виснаження зрілої деревини, що є найбільш цінною і може використовуватись у будівельній і деревообробній галузях. 6. Виснаження земель. 7. Природні катаклізми та непередбачувані стихійні лиха

Джерело: досліджено авторами на основі джерела [7].

продукції і товарів народного споживання, на них зайнято близько 4,5% чисельності промислово-виробничого персоналу [10].

Впродовж 2010—2018 рр. спостерігається підвищення податкового навантаження на лісові підприємства Держлісагентства. Той факт, що лісові господарства успішно витримують такі зміни податкового законодавства, вказує на те, що протягом досліджуваного періоду Держлісагентству вдається мобілізовувати певні резерви та збільшувати економічну ефективність своєї діяльності [1]. У подальшому передбачено дослідження резервів зростання ефективності діяльності, що пов'язано із сприйняттям резервів як невикористаних можливостей (потенціалу).

З метою ефективного функціонування підприємств і забезпечення їх конкурентоспроможності необхідно якісно розвивати ресурсний потенціал (матеріальні та нематеріальні ресурси) як основу для розвитку. Максимізацію нематеріальних ресурсів можна вважати умовою сталого розвитку підприємств за сучасних умов, що вимагає від них великої уваги в управлінні власним ресурсним потенціалом [3].

Становлення нових економічних відносин у державі, потреба подолання суперечностей між екологічними, економічними і соціальними цілями, забезпечення розвитку шляхом підвищення ефективності управління, багатоцільового використання лісових земель, лісових ресурсів та корисних властивостей лісу, а також необхідність збільшення площі лісів до оптимального значення зумовлюють необхідність формування конкретної стратегії розвитку підприємств лісового господарства. Для цього потрібна інформація щодо величини ресурсного потенціалу. Моніторинг та оцінка його рівня є актуальним завданням, оскільки його розв'язання дає змогу приймати стратегічні й тактичні рішення щодо підвищення ефективності функціонування підприємств в різних напрямах розвитку їх стійких конкурентних переваг [4]. Відтак основою є визначення на підприємствах зовнішніх та внутрішніх чинників, що детермінують результати господарської діяльності, а також визначення умов досягнення бажаних результатів. Доцільним є використання SWOT-аналізу щодо врахування основних тенденцій розвитку підприємств.

Першим етапом розкриття ресурсного потенціалу лісогосподарських підприємств є подолання зовнішніх бар'єрів. Вагому роль відіграє збалансована державна політика на макро- і мікрорівнях, яка б стимулювала ефективніше використання сировинних ресурсів, знижувала тиск на природний капітал і розширювала простір для впровадження новітніх підприємницьких ідей у досліджуваній сфері. Саме стратегічні рішення держави і менеджменту у сфері розвитку деревообробної промисловості покращили б умови для їх життєдіяльності, іміджу та її конкурентних позицій на зовнішніх і внутрішніх ринках, адже фінансо-

Передплатний індекс 21847

во-економічні та соціальні наслідки подібних рішень можуть мати довготривалий характер позитивного чи негативного змісту [5].

Узагальнивши результати проведеного SWOT-аналізу (табл. 1), виділимо основні причини виникнення проблем лісогосподарської діяльності та можливі шляхи їх вирішення (табл. 2).

Таблиця 2. Основні проблеми лісогосподарської діяльності та шляхи їх вирішення

Основні проблеми	Шляхи вирішення
1. - недосконаліть системи управління лісовим господарством; - дисбаланс організаційно-правової структури управління лісовими ресурсами; - значний обсяг незаконних рубок	1. Проведення обліку лісів з метою отримання достовірної та актуальної інформації про кожну лісову ділянку за площею, кількісними та якісними показниками окремо по усім власникам лісів та постійним лісокористувачам
2. - корупційна складова в лісовому господарстві на всіх рівнях; - багатовідомча система управління лісами; - складність отримання правовстановлюючих документів щодо користування землями лісогосподарського призначення; - недосконалий механізм продажу необробленої деревини	2. Затвердження відповідних регуляторних актів з метою запровадження електронної системи обліку деревини, яка є дієвим інструментом, що дозволить державі та бізнесу відстежувати походження деревини від моменту заготівлі до реалізації за межі України і тим самим унеможливить обіг деревини невідомого (сумнівного) походження
3. - нереалізовані законодавчі вимоги щодо охорони і захисту лісів; - складна процедура притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності за незаконні рубки	3. Удосконалення законодавства про посилення відповідальності за незаконні рубки, тіньовий обіг деревини та незаконну господарську діяльність
4. - відсутність економічних стимулів для поглибленої переробки деревини в середині країни; - погіршення санітарного стану лісів	4. Розроблення та впровадження ефективних механізмів реалізації деревини, з прозорими та конкурентоспроможними правилами поведінки для бізнесу
5. - відсутність правових та економічних механізмів стимулювання запровадження природозберігаючих технологій	5. Вирішення проблем з державним фінансуванням галузі з метою раціонального та ефективного використання лісових ресурсів
6. - низький рівень інформування громадськості про лісове господарство; - недостатня наукова підтримка розвитку лісового господарства - недосконаліть фінансово-економічного механізму розвитку лісового господарства та податкової бази	6. Розроблення стратегії розвитку лісової галузі, яка визначить збалансовані пріоритетні напрями, для держави і для бізнесу

Джерело: розроблено авторами на основі джерела [3].

Наступним кроком до виявлення невикористаних можливостей підприємств, що можуть стати основними рушійними силами підвищення ефективності діяльності лісових господарств є оцінка їх внутрішніх сил. Для цього використаємо Збалансовану систему показників (Balanced Scorecard, BSC), розроблену професорами Гарвардського університету Д. Нортоном і Р. Капланом (США) [9]. Вона є однією з найуспішніших систем управління ефективністю підприємства, оскільки інтегрує оцінку діяльності з точки зору фінансових та не фінансових показників, дає можливість оцінити ефективність вибраної стратегії та відстежити її реалізацію у вигляді взаємозв'язаних індикаторів діяльності в рамках чотирьох основних перспектив:

1) фінансовий аспект (The Financial Perspective);

2) орієнтація на споживача, споживчий аспект (The Customer Perspective);

3) внутрішньо-фірмові процеси, внутрішні бізнеспроцеси (The Business Process Perspective);

4) навчання працівників та перспективи зростання (The Learning and Growth Perspective).

За допомогою Збалансованої системи показників уможливлюються оцінка всіх напрямів діяльності підприємств з метою не тільки дослідити досягнутий рівень його розвитку, а й проаналізувати подальший його розвиток та визначити шляхи покращення ефективності господарської діяльності [8].

Окрім цього, ми можемо оцінити та посилити орієнтацію підприємств на вирішення соціальних питань, адже об'єктивна оцінка соціальної ефективності зараз наражується на істотні труднощі, пов'язані з відсутністю науково обгрунтованої і загально визнаної методики визначення її рівня і надзвичайною складністю самих соціальних процесів. Застосовуючи ЗСП, створюються умови і для обгрунтування значення інтелектуального капіталу на підприємстві. Тому для визначення основних резервів підвищення ефективності діяльності підприємств та формування загальної стратегії їх розвитку побудуємо систему показників, сформулізуючи цілі за відповідними напрямами (табл. 3).

Як видно у таблиці 3, всі стратегічні напрями розвитку лісових господарств є взаємопов'язаними і доповнюючими. І однією із центральних перспектив розвитку, яка об'єднює більшість сформованих стратегічних цілей усіх чотирьох аспектів Збалансованої системи показників є впровадження інновацій [6].

Застосування інноваційних підходів лісокористування повинні базуватися на цільовому прозорому використанні лісів, підвищення їх стійкості та ефективності, а також посилення

Передплатний індекс 21847

Таблиця 3. Збалансована система показників для підприємств лісового господарства України

Перспек.	Стратегічна ціль	Показник	Цільове значення	Рекомендовані заходи
1	2	3	4	5
Фінансова	Зменшення операційних видатків	Коефіцієнт адміністративних видатків	Зменшити на 12% у порівнянні до 2023 року	Зниження матеріальних витрат шляхом скорочення первинної розбивки дерева
	Прискорити оборотність готової продукції	Період обороту готової продукції на складі	Зменшити на 10% у порівнянні до 2023 року	Збільшити асортимент продукції, залучити нових клієнтів
	Наростити обсяги випуску продукції	Обсяг виготовленої продукції	Збільшити на 25% у порівнянні до 2023 року	Запуск нового обладнання, нового оснащення (технологія Sawmill)
	Створення додаткової економічної вартості	Економічна додана вартість	Збільшити на 25% до 2023 року	Збільшити в експорті частку готової продукції, а сировини (круглого лісу) – знизити
Споживча	Надання різновидів оплати за продукцію (безготівковий розрахунок, кредит, купівля через Інтернет)	Кількість купленої продукції в межах кожного різновиду оплати	Досягти здійснення 70% всіх оплат безготівковим способом	Запровадити системи SmartPay, «Bank24»
	Розширення набутої бази клієнтів	Кількість нових клієнтів	Збільшення кількості клієнтів на 80%	Запровадити систему реєстру клієнтів
	Підвищення рівня задоволеності потреб клієнтів	Час доставки готової продукції	Зменшити в середньому на 30% у порівнянні до 2023 року	Придбання малотоннажного вантажного автомобіля (у випадках простою автомобіль може надавати комерційні послуги)
Внутрішні бізнес-процеси	Збільшити продуктивність праці	Виробіток на одного робітника	Збільшити на 25% у порівнянні до 2023 року	Прийняти на роботу двох операторів, переглянути норми виробітку, запустити нові завантажувачі у автоматичному режимі
	Забезпечити якість продукції на відповідному рівні	Зростання обсягу експорту готової продукції	Збільшити на 15% у порівнянні до 2023 року	Оптимальним може виявитися ринок Угорщини
	Зменшити залишки вторинної сировини	Залишок вторинної сировини стосовно переробленої сировини на кінець місяця	Зменшити на 20 %	Прискорити процес установлення всіх дробарок
	Забезпечити подальше упровадження нових продуктів	Прибуток від упровадження нових продуктів	Збільшити на 30% у порівнянні до 2020 року	Прискорити процес замовлення нових матеріалів
	Впровадити нову інноваційну технологію контролю та моніторингу	Скорочення витрат праці на виробництво продукції; відносне скорочення кількості працівників у результаті інновацій	Зменшити у два рази	Автоматизація трудових функцій працівників за допомогою використання дрона
Працівники	Підвищити мотивацію персоналу	Коефіцієнт трудової участі	Збільшити на 2%	Розробити і запровадити систему мотивації персоналу залежно від задоволення потреб клієнта
	Навчання працівників передовим технологіям	Кількість сертифікатів участі в навчальних семінарах, програмах та курсів підвищення кваліфікації	Збільшити кількість запланованих спеціальних програм, курсів з урахуванням сучасних тенденцій	Запросити провідних спеціалістів галузі, компетентних у відповідних питаннях для проведення теоретично-практичних заходів
	Підвищити ефективність діяльності шляхом удосконалення системи менеджменту підприємств	Якість та своєчасність надходження внутрішньо управлінської звітності	У повному обсязі станом на 17 год. щодня	Запровадження нових інформаційно-аналітичних технологій управління на базі сучасних комп'ютерних технологій («Бітрікс24»)

Джерело: розроблено авторами на основі джерел [9; 10].

екологозахисних функцій. Досягнути це можна за допомогою: активного впровадження ефективних новітніх технологій від посіву лісів до проведення лісозаготівель та деревообробки; удосконалення та автоматизації систем управління лісовим господарством, лісовпорядкування, інвентаризації та моніторингу стану лісів; забезпечення безпечних умов праці робітників у галузі лісового господарства; ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку.

На нашу думку, поліфункціональним інструментом досягнення вищевказаного, а звідси підвищення ефективності господарської діяльності підприємств в сфері лісового господарства можна досягти саме за допомогою без-

Передплатний індекс 21847

пілотних літальних апаратів (БЛА або дрон). Це інноваційний інструмент, що користується популярністю у всьому світі, застосовується у найрізноманітніших сферах, зокрема, на лісових господарствах багатьох країн (Польща, Швеція, Фінляндія, Данія та інш.). Їх функції допоможуть залучити та ефективно організувати всі центри відповідальності підприємств, а саме: виробництво, торгівлю, транспортні послуги, моніторинг та патруль лісів. Це дасть можливість ефективно працювати відповідно до загальної стратегії підприємств та досягти синергічного ефекту [11].

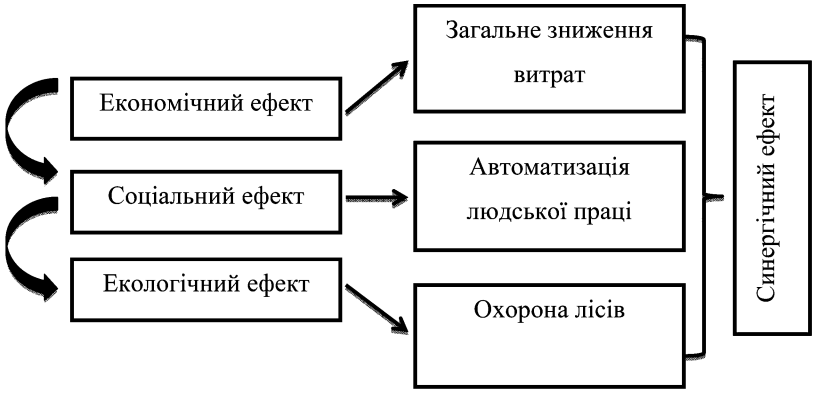

Рис. 1. Ефект від впровадження дронів на підприємствах лісового господарства

Джерело: розроблено авторами на основі джерела [8].

Застосування дрону дозволить знизити рівень витрат на оплату праці, зокрема скоротити кількість робітників; підвищити контроль за станом лісів; вчасно виявляти злочини, що стосуються незаконного вирубування лісу; покращити продуктивність лісонасіннєвої справи; запобігати значним матеріальним втратам через своєчасне виявлення та запобігання лісових пожеж; підвищити якість роботи відділу планування за допомогою вчасно наданої достовірної та точної інформації щодо стану земель та лісових масивів з подальшим отриманням економіко-екологічних прогнозів. Все це дає змогу отримати економічний, соціальний та екологічний ефект на підприємствах (рис. 1).

Завдяки впровадженню такого інноваційного інструменту як дрон, уможливлюється отримання синергічного ефекту, що і дає змогу підвищити ефективність фінансових та не фінансових напрямів діяльності лісових господарств країни.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладений матеріал, можна констатувати про необхідність проведення спостереження, аналізу та здійснення контролю за сучасним станом лісів в Україні. Результати нашого дослідження показали, що теперішні умови лісокористування, попри позитивну динаміку обсягів продукції в національній економіці, указує на розроблення нових основ ведення лісового господарства, які б врахували необхідність різнопланового і цільового використання лісів, підвищення їх стійкості та посилення екологозахисних функцій, а також активного впровадження міжнародних принципів сталого управління ними.

Проведений SWOT-аналіз діяльності лісових господарств України дав змогу узагальнити слабкі та сильні сторони підприємств, а також оцінити їх подальші перспективи. Проаналізувавши таку інформацію, ми отримали можливість визначити пріоритетні напрями розвитку та виявити резерви і основні шляхи забезпечення підвищення ефективності діяльності господарств.

Оцінивши ефективність стратегічних напрямів діяльності підприємств за Збалансованою системою показників, з'явилась необхідність підвищувати ефективність саме внутрішніх бізнес-процесів, зокрема застосування інноваційних підходів до лісокористування. Використання дрону, як інноваційного інструменту підвищення ефективності діяльності підприємств, на нашу думку, може стати засобом державного, громадського та журналістського контролю. А це дасть змогу відповідним контролюючим органам використовувати проєкт як систему моніторингу, збереження та запобігання правопорушень у сфері лісового господарства.

Література:

1. Аннєнкова Н.О. Особливості оцінки ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств торгівлі / Н.О. Аннєнкова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: зб. наук. пр. — Харків: ХДУХТ, 2008. — Вип. 2 (8), Ч. 1. — С. 425—430.

2. Балабанова Л.В. SWOT-аналіз — основа формування маркетингових стратегій підприємства: навч. посіб. / Л.В. Балабанова. — Донецьк: ДонДУЕТ, 2014. — 190 с.

3. Бобко А.М. Практика лісівництва в Україні та шляхи формування в ньому ефективного власника // Міжнародний економічний форум "Теорія і практика розвитку корпора-

Передплатний індекс 21847

тивного сектора економіки України в контексті цілей тисячоліття та світової глобалізації". Частина друга. Видавництво Корпорація. — К., 2004. — С. 90.

4. Волощук Р.В. Проблеми і перспективи розвитку лісогосподарського комплексу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/68774.doc.htm

5. Дребот О.І. Інституціоналізація лісового сектора економіки в контексті сталого розвитку України: монографія // Національна академія аграрних наук України. Інститут агроекології і природокористування. — К., ДІА., 2012. — С. 266.

6. Гурник А.В. Застосування інтелектуальної сенсорної техніки для моніторингу та пошуково-рятувальних робіт / А.В. Гурник, С.В. Валуйський // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. — 2013. — Вып. 46. — 236 с.

7. Дані Державного агентства лісових ресурсів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dklg.kmu.gov.ua.

8. Калінеску Т.В. Стратегічний потенціал підприємства: формування та розвиток: моногр. / Т.В. Калінеску, Ю.А. Романовська, О.Д. Кирилов — Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. — 272 с.

9. Калінеску Т.В. Формування збалансованої системи показників стратегічного управління підприємством / Т.В. Калінеску, І.В. Пономарьова // Вісник Східноукраїнського нац. ун-ту ім. В. Даля. — 2014. — №10 (128). — С. 40—45.

10. Концепція збалансованого (сталого) розвитку агроекосистем в Україні на період до 2025 року, затверджена Наказом Міністерства аграрної політики України від 20.08.2003 р. № 280 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua

11. Сеньовська Я.В. Використання інноваційних технологій у лісовому господарстві України / Я.В. Сеньовська, В.А. Никифорак, І.В. Човбан // Науковий журнал "ΛΌГОΣ". Мистецтво наукової думки". — 2019. — № 4. — С. 22—25.

References:

1. Anenkova, N.A. (2008), "Features of evaluation of the efficiency of financial and economic activity of trade enterprises", Ekonomichna stratehiya i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh: zb. nauk. pr., vol. 2 (8), part 1, pp. 425—430.

2. Balabanova, L.V. (2014), SWOT-analiz — osnova formuvannya marketynhovykh stratehiy pidpryyemstva [SWOT-analysis — the basis of formation of marketing strategies of the enterprise], DonDUET, Donetsk, Ukraine.

3. Bobko, A.M. (2004), "The practice of forestry in Ukraine and ways of forming an effective owner in it", Mizhnarodnyy ekonomichnyy forum "Teoriia i praktyka rozvytku korporatyvnoho sektora ekonomiky Ukrainy v konteksti tsilei tysiacholittia ta svitovoi hlobalizatsii" [International Economic Forum "Theory and practice of development of the corporate sector of Ukrainein the context of the Millennium Development Goals and Globalization Globalization"], vol. 2, Korporatsiia, Kyiv, Ukraine.

4. Voloshchuk, R.V. (2010), "Problems and prospects of development of forestry complex", Ekonomika [Online], available at: http://rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/68774.doc.htm. (Accessed 4 October 2019).

5. Drebot, O.I. (2012), Instytutsionalizatsii lisovoho sektora ekonomiky v contexts staloho rozvytku Ukrainy. [Institutionalization of the forest sector of the economy in the context of sustainable development of Ukraine], DIA., Kyiv, Ukraine.

6. Gurnik, A.V. and Valuysky, S.V. (2013), "Application of Intelligent Sensor Technology for Monitoring and Search and Rescue", Vostochno-Evropeyskyy zhurnal peredovykh tekhnolohyy, vol. 46, 236 p.

7. The official site of State Forest Resources Agency of Ukraine (2018), "Forest Resource Assessment data", available at: http://dklg.kmu.gov.ua. (Accessed 9 September 2019).

8. Kalinesku, T.V. Romanovska, U.A. and Kirilov, O.D. (2007), Strategichniy potensial pidpriemstva: formuvania ta rozvitok [The strategical potential of the firm: formation and its development], Vudavnitstvo SNU im. Dalia, Lugansk, Ukraine.

9. Kalinesku, T.V. and Ponomareva, I.V. (2014), "Formation of a balanced system of indicators of strategic enterprise management", Visnyk Skhidnoukrayinskoho nats. un — tu im. V. Dalya, vol. 10 (128), pp. 40—45.

10. Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2003), "The concept of balanced (sustainable) development of agro-ecosystems in Ukraine up to 2025", available at: http://www.zakon.rada.gov.ua (Accessed 28 September 2019).

11. Nikiforak, V.A. Seniovska, Ya. V. and Chovban, I. V. (2019), "Use of innovative technologies in Ukrainian forestry", "ΛΌГОΣ". MYSTETSTVO NAUKOVOYI DUMKY, vol. 4, available at: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2617-7064/article/view/19 (Accessed 10 October 2019).

Стаття надійшла до редакції 16.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 330.3

С. В. Салоид,
к. э. н., старший преподаватель кафедры менеджмента,
Национальный технический университет Украины
"Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского", г. Киев, Украина
ORCID ID: 0000-0002-3294-2671
А. А. Лабзина,
студентка, НПУ имени М.П. Драгоманова
ORCID ID: 0000-0001-8640-437X

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.71

УПРАВЛЕНИЕ ПРОЦЕССАМИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ТАБАЧНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

S. Saloid,
PhD in Economics, Senior Lecturer, Department of Management
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
A. Labzina,
Student, National Pedagogical Dragomanov University

MANAGEMENT OF THE PROCESS OF PROTECTION OF COMPETITIVENESS OF TOBACCO ENTERPRISES

В статье рассмотрены сущность и обоснованы принципы построения механизма управления конкурентоспособностью предприятий на основе клиентоориентированного, ценностно-компетентностного, инновационного подходов, способствует определению эффективной цепочки этапов и позволит обеспечить эффективность управленческих решений по приумножению конкурентных преимуществ и повышения конкурентной позиции с учетом конкурентного потенциала предприятий табачной промышленности и современного меняющегося конкурентной среды. Наращивание конкурентоспособности на предприятиях табачной промышленности в значительной степени зависит от принципов построения механизма управления конкурентоспособностью предприятия. Ключевыми принципами построения механизма управления конкурентоспособностью предприятия следует считать принципы: адаптативности; учета действия законов организации структур и процессов; интеграции; соблюдение требований совокупности научных подходов к управлению; гибкости клиентоориентированности; использование современных методов анализа; планирования; прогнозирования и оптимизации; системности и комплексности; использование новейших коммуникаций и технологий; генерирования ценности для потребителей; учета действия экономических законов конкуренции; динамичности; обеспечение конкурентных преимуществ; адекватности и гибкости приумножения компетенций предприятия и наращивание доходов; инновационности; учета факторов конкурентной среды и особенностей обеспечения конкурентоспособности определенной отрасли. Соблюдение такого набора принципов обеспечит эффективность функционирования механизма управления конкурентоспособностью этих предприятий.

Нині вітчизняні підприємства за основні цілі своєї діяльності ставлять такі: максимізація прибутку та збільшення продажів; збільшення частки ринку; задоволення потреб, що існують на ринку тощо. Досягнення кожної з цих цілей супроводжується зміцненням позицій підприємства, а саме підвищенням конкурентоспроможності.

Однак досвід останніх років показує, що не всі вітчизняні підприємства готові діяти. Навіть володіння конкурентоспроможним продуктом є необхідною умовою, яка перешкоджає багатьом підприємствам ефективно реалізовувати цю перевагу через відсутність практики використання всього комплексу маркетингу: гнучкий асортимент та цінова політика, адекватна організація каналів дистрибуції, ефективні методи продажу просування та багато іншого. Тому проблема управління конкурентоспроможністю підприємств на сучасному етапі має першочергове значення. У статті обговорюється суть та обгрунтовуються принципи побудови механізму управління конкурентоспроможністю підприємств на основі орієнтованих на клієнта ціннісно-компетентністних, інноваційних підходів, сприяє визначенню ефективної, ланцюга етапів та дозволяє забезпечити ефективність управлінських рішень щодо підвищення конкурентних переваг та підвищення конкурентних позицій з урахуванням конкурентного потенціалу підприємств тютюнової промисловості та сучасного мінливого конкурентного середовища. Підвищення конкурентоспроможності

Передплатний індекс 21847

на підприємствах тютюнової промисловості багато в чому залежить від принципів побудови механізму управління конкурентоспроможністю підприємства. Основними принципами побудови механізму управління конкурентоспроможністю підприємства слід вважати такі принципи: адаптованість; облік законів організації структур і процесів; інтеграція; відповідність набору підходів до наукового управління; гнучкість фокусування на споживачах; використання сучасних методів аналізу; планування; прогнозування та оптимізація; послідовність і складність; використання новітніх комунікацій та технологій; генерування цінності для споживачів; з урахуванням впливу економічних законів конкуренції; динамізм; забезпечення конкурентних переваг; адекватність та гнучкість для підвищення компетенції підприємства та збільшення доходу; інновації; врахування факторів конкурентного середовища та особливостей забезпечення конкурентоспроможності певної галузі. Дотримання цього набору принципів забезпечить ефективність функціонування механізму управління конкурентоспроможністю цих підприємств.

Nowadays, domestic enterprises as the main goals of their activities set such as: maximizing profits and increasing sales; increasing market share; meeting the needs that exist in the market, etc. Achieving each of these goals is accompanied by strengthening the position of the enterprise in the market, which is, increasing its competitiveness.

However, the experience of recent years shows that not all domestic enterprises are ready to operate competition. Even owning a competitive product is a must is an important condition, preventing many businesses from effectively implementing this advantage due to the lack of practice of using the whole complex of marketing: flexible assortment and pricing policies, adequate organization of distribution channels, effective methods sales promotion and more. Therefore, the problem of managing the competitiveness of enterprises at the present stage is of paramount importance. The article discusses the essence and justifies the principles of constructing a mechanism for managing the competitiveness of enterprises on the basis of client-oriented, value-competent, innovative approaches, contributes to the definition of an effective chain of stages and allows to ensure the effectiveness of managerial decisions to increase competitive advantages and increase competitive position, taking into account the competitive potential of the tobacco industry enterprises and modern changing competitive environment. Increasing competitiveness in the tobacco industry enterprises largely depends on the principles of building a mechanism for managing the competitiveness of the enterprise. The key principles of building a mechanism of enterprise competitiveness management should be considered the following principles: adaptability; accounting for the laws of the organization of structures and processes; integration; compliance with a set of scientific management approaches; customer focus flexibility; the use of modern methods of analysis; planning; forecasting and optimization; consistency and complexity; use of the latest communications and technologies; generating value for consumers; taking into account the effect of the economic laws of competition; dynamism; providing competitive advantages; the adequacy and flexibility of enhancing the competencies of the enterprise and increasing revenue; innovation; taking into account the factors of the competitive environment and the features of ensuring the competitiveness of a particular industry. Compliance with this set of principles will ensure the effectiveness of the functioning of the competitiveness management mechanism of these enterprises.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, конкурентоспособность предприятий табачной промышленности.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентоспроможність підприємства, механізм управління конкурентоспроможністю.

Key words: competition, competitiveness, competitiveness of the enterprise, the mechanism of competitiveness management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Табаководство как составляющая отрасль растениеводства способствует экономическому росту государства и обеспечивает необходимые условия для решения многих социальных проблем. Табачная отрасль является одной из ведущих индустрий по количеству налоговых отчислений в национальный бюджет. Так, в 2018 году производители табачной продукции уплатили в Государственный бюджет свыше 405 млрд грн налогов, из которых 29 млрд грн составляет акцизный сбор с табачных изделий. Производство сигарет в нашей стране полностью организовано на импортированном табачной сырье, которое обычно разного качества. Поэтому на уровне государства необходимо приложить все усилия, чтобы воспроизвести собственное производство табака с оптимальными параметрами качества, соответствующие международным стандартам и обеспечить его эффективное функционирование.

ПОСЛЕДНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПУБЛИКАЦИИ

Исследованиями проблем конкуренции и обеспечения конкурентоспособности экономических субъектов занимались такие зарубежные ученые: Г. Гамель, П. Друкер, К. Эндрус, Р. Эшенбах, П. Зенга, К. Кристенсон, Р. Коуз, Ф. Котлер, М. Портер. Теоретические и методологические основы оценки уровня конкурентоспособности предприятия и его продукции рассмотрены в работах многих отечественных и зарубежных ученых, среди которых Л.С. Кобиляцкий, С.М. Клименко, С.И. Савчук, М. Ткаченко, В.Н. Осипов, А.Н. Литвиненко.

Передплатний індекс 21847

Таблица 1. Выборка производителей табачных изделий из ТОП-200 плательщиков, которые больше всего уплатили налогов и сборов, тыс грн

Место в рейтинге ТОП-200	Название плательщика	Акцизный налог с произведенных в Украине подакцизных товаров (продукции)		Темп прироста 2019/2018
		01.01.2018	01.01.2019	
3	Частное акционерное общество «А / Т табачная компания» О.А.О.- Прилуки»	11648262,08	13375471,47	114,82
5	Частное акционерное общество «Филип Моррис Украина»	11762306,88	12630339,64	107,37
7	Публичное акционерное общество «Джей Ти Интернешнл Украина»	*	*	*
11	Частное акционерное общество «Империал Тобакко Продакшн Украина»	6361657,505	6229793,53	97,93
27	Общество с ограниченной ответственностью «Винниковская табачная фабрика»	*	*	*

Источник: [5].

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧИ

Выявление основных проблем производства табака в Украине и определение основных путей повышения конкурентоспособности производства табака в Украине.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

По данным Государственной службы статистики за январь — март 2019 г. производство сигарет, которые содержат табак или смеси табака с заменителями табака составило 12777,1 млн шт., что по сравнению с январем — мартом 2018 составляет 86,7% [1].

В Украине выращивают около 14 сортов табака на территории Хмельницкой, Винницкой, Тернопольской, Ивано-Франковской, Одесской, Закарпатской и Черновицкой областях. Большая часть из этих сортов относится к полуориентальних сортов, которые требуют дополнительной обработки и не подходят для производства современных табачных смесей [2]. Если говорить об изготовлении самого табака, то в 2014 году оно составляло 9811 тонн, в последующих отчетах службы статистики данные не публикуются в целях обеспечения выполнения требований Закона Украины "О государственной статистике" конфиденциальности статистической информации. Остатки готовой продукции, по состоянию на май 2018 года, составили 4,3 миллиарда сигарет. Объем реализованных табачных изделий и объем продукции, реализованной за пределы Украины с 2016 года неуклонно растет.

За январь — март 2019 объем реализации табачных изделий составил — 4123,7 млн грн, экспортировано продукции — 1952,7 млн грн [5].

Традиционно, рынок табачных изделий в Украине условно делится на 4 сегмента: 1) премиум; 2) средний; 3) низкий; 4) бесфильтровые сигареты.

Объемы импорта сигарет сократились: в январе — мая 2018 года был импортирован 412 млн сигарет, а в январе — мае 2017 года и августе — декабря 2017 года в соответствии 595 и 601 миллионов сигарет.

По состоянию на июнь 2018 лидером на рынке производства сигарет является компания "Philip Morris Украина", которая удерживает 32,1% рынка, на втором месте — компания "British American Tobacco Украина" с 28,1%, на третьем — компания "JTI Украина" с 22,2% отечественного рынка табачных изделий. Четвертой в этом рейтинге является компания "Imperial Tobacco Production Украина" с долей рынка 17,6%. В таблице 1, продемонстрировано величины акцизных налогов уплаченных вышеупомянутыми предприятиями [5].

По данным Экономической правды, наиболее значительные случаи минимизации налогообложения было зафиксировано на Винниковском табачной фабрике. В начале 2018 ДФС проверила один из филиалов и обнаружила там 452 тыс. пачек сигарет с фильтром, оклеенных акцизными марками для других табачных изделий, облагаемых по меньшим ставкам. По подсчетам фискалов, таким образом налоговые обязательства были занижены как минимум на 3500000 грн. Как свидетельствуют оперативные материалы ДФС, во время обыска были изъяты крупные партии сигарет марок Strong и Lifa, которые производит Львовская фабрика.

В целом в 2018 году уровень нелегальной торговли табачными изделиями составил 4%, в результате чего бюджет Украины недополучил 2370 млн грн. Основными нелегальными марками сигарет стали Marvel — 45%, Compliment — 16%, Astru и NZ Gold по 5%. Основными каналами сбыта нелегальной продукции выступили: уличные торговцы — 32%, магазины — 26% и открытые рынки 20%. Нелегальная продукция больше распространялась в Днепропетровской области — 19% (табл. 2).

Что же касается минимального налогового обязательства по уплате акцизного налога на

Передплатний індекс 21847

сигареты без фильтра, папиросы и сигареты с фильтром, то на период с 01.01.2019 г. по 30.06.2019 г. установлена на уровне 927,84 грн, а с 01.07.2019 г. этот показатель составит 1011,35 грн, а по состоянию на 31.12.2024 г. Налоговое обязательство по этим товарам будет составлять 2516,54 грн.

Целесообразно рассмотреть сколько поступает в местные и государственный бюджет от акцизного налога. Если говорить о 3 месяце 2019 г. (январь — март), то выполнен план наполнения на 20%.

Подводя итоги, следует отметить, что среди основных тенденций развития розничной торговли в Украине можно выделить: рост показателя розничного товарооборота, и усиление значимости розничной торговля для экономики страны; изменения в структуре реализации продовольственных и непродовольственных товаров в сторону наращивания продаж продовольствия; повышение уровня розничного товарооборота на душу населения по городам и селам Украины; расширение видов каналов сбыта продукции; рост торговых площадей по Украине, укрупнение бизнеса и сокращение количества малых торговых объектов; географические различия в динамике торговых площадей.

Целью управления конкурентоспособностью предприятия является обеспечение жизнеспособности и устойчивого функционирования предприятия при любых экономических, политических, социальных и других изменений в его внешней среде.

Объектом управления конкурентоспособностью предприятия является не только продукция, которую производит предприятие, но и производственная, финансовая, маркетинговая и инновационная деятельность, персонал, технико-технологическая обеспеченность, а также организационно-управленческая структура предприятия.

Субъектами управления конкурентоспособностью предприятия есть определенный круг лиц, реализующих его (управления) цель [3]:

1. Владелец предприятия, при любых условиях должна участвовать в формировании стратегических целей предприятия, связанных с экономическими интересами и финансовыми возможностями владельца.

2. Высший управленческий персонал предприятия (директор, заместители директора и руководители тех подразделений предприятия, формирующие цепочку ценностей предприятия).

3. Линейные менеджеры операционных подразделений предприятия, ответственных за

Таблица 2. Основные регионы распространения нелегальной продукции,%

Область	%
Днепропетровская	19
Харьковская	13
Запорожская	13
Хмельницкая	13
Одесская	10
Черновицкая	8

Источник: [1; 5].

эффективную реализацию планов действий по обеспечению надлежащего уровня конкурентоспособности.

4. Менеджеры-экономисты консалтинговых фирм, привлекаемых на предприятие на платной основе для разработки и реализации стратегии и программ повышения конкурентоспособности.

5. Государственные и ведомственные управленческие структуры, и органы, полномочия которых определяются соответствующими нормативными документами.

Предметом управления конкурентоспособностью выступает процесс формирования и развития конкурентоспособности предприятия.

Перспективным направлением повышения эффективности отечественного табачного производства и его конкурентоспособности являются:

а) совершенствование системы технико-экономических и агротехнических мероприятий производства продукции и ее сбыта;

б) применение научно обоснованных технологических карт и структуры нормативной себестоимости производства продукции табаководства;

в) внедрение в производство новых энергосберегающих технологий выращивания, хранения, переработки и реализации продукции;

г) использование адаптированного для выращивания в определенных природно-экономических зонах семенного и рассадного материала;

д) внедрение в производство новых высокоурожайных сортов и гибридов табака украинской селекции, устойчивых к болезням и вредителям.

Механизм управления конкурентоспособностью предприятия предусматривает использование интегрированного подхода к основным функциям менеджмента: анализ, планирование, организация, мотивация, контроль, регулирование; механизм управления конкурентоспособностью предприятия должен влиять на все сферы обеспечения предприятия кадрами,

Передплатний індекс 21847

информацией, материалами, финансами, инвестициями, энергией, рекламой, сбытовой деятельностью и тому подобное. Именно поэтому обязательными составляющими такого механизма должны быть:

— нормативно-правовое обеспечение развития конкурентоспособности предприятия, включая внесение изменений в имеющиеся или разработки новых нормативно-правовых актов, касающихся данной сферы;

— организационное обеспечение этого процесса, которое предусматривает активное сотрудничество всех функциональных структур предприятия;

— финансово-экономическое обеспечение развития конкурентоспособности на основе повышения финансовых возможностей предприятия, обеспечение сбалансированности доходов и расходов и т.д.;

— кадровое обеспечение, которое заключается в создании учебной базы подготовки, переподготовки и повышения квалификации работников для формирования эффективной системы управления конкурентоспособностью предприятия;

— информационное обеспечение, которое состоит в формировании информационных систем мониторинга показателей конкурентоспособности предприятия;

— научно-техническое обеспечение, которое заключается в формировании центров по научно-технической поддержки процессов разработки и реализации стратегии повышения конкурентоспособности предприятия.

ВЫВОДЫ ИЗ ДАННОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

С целью усиления конкурентоспособности отечественной табачной продукции необходимо осуществить следующие организационно-экономические меры на уровне государства:

— обеспечить гарантирование приоритетного развития сельского хозяйства, как базовой отрасли экономики, создать условия для стабилизации и наращивания сельскохозяйственной продукции, в т.ч. и табака;

— наложить мораторий на импорт табачного сырья, которое можно выращивать в Украине, ввести квоту на обязательное использование в сигаретах ферментированного табачного сырья собственного производства;

— установить строгий контроль за регулированием экономического механизма хозяйствования и ценами на табак;

— внедрить государственную поддержку всех субъектов табачного производства независимо от формы хозяйствования.

Литература:

1. Официальный сайт Государственной службы статистики Украины [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ukrstat.org.ua

2. Рынок табачных изделий: оценка влияния изменения акцизов. — К: Институт экономических исследований и политических консультаций, 2014. — 22 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ier.com.ua/files/publications/News/IER_research2_block.pdf

3. Невидимий дим. Як нові акцизні марки виведуть з тіні ринок тютюну [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.epravda.com.ua/publications/2018/07/2/638299/

4. О внесении изменений в Налоговый кодекс Украины и некоторые другие законодательные акты Украины по улучшению администрирования и пересмотра ставок отдельных налогов и сборов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#n699

5. Редько Е.Ю. Обзор рынка табака [Электронний ресурс]. — Режим доступа: https://rating.zone/ohliad rynku tiutiunu/?fbclid=IwAR1zRGUvR3PtSElSMSy0JtxZP0o2kzHIEwGhH0pphm94k2u3Nw84Z9yDcXA

References:

1. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2019), [Online], available at: http://www.ukrstat.org.ua (Accessed 8 Oct 2019).

2. Institut jekonomicheskih issledovanij i politicheskih konsul'tacij (2014), "Tobacco market: assessment of the impact of excise duty changes", [Online], available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/News/IER_research2_block.pdf (Accessed 6 Oct 2019).

3. Kalachova, G. (2018), "Invisible smoke. As new excise duty brands will bring the tobacco market out of the shadows", [Online], available at: https://www.epravda.com.ua/publications/2018/07/2/638299/ (Accessed 6 Oct 2019).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine on improving the administration and revision of the rates of individual taxes and fees", [Online], available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#n699 (Accessed 6 Oct 2019).

5. Red'ko, E. Ju. (2019), "Tobacco market overview", [Online], available at: https://rating.zone/ohliadrynkutiutiunu/?fbclid=IwAR1zRGUvR3PtSElSMSy0JtxZP0o2kzHIEwGhH0pphm94k2u3Nw84Z9yDcXA (Accessed 6 Oct 2019).

Стаття надійшла до редакції 09.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 657+657.6

Л. М. Яременко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування,
ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди", м. Переяслав-Хмельницький
ORCID ID: 0000-0003-3127-5181
Я. А. Пономаренко,
студент 2-го року навчання магістратури спеціальності "Облік і оподаткування",
ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди", м. Переяслав-Хмельницький
ORCID ID: 0000-0002-9653-7560

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.76

ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА АУДИТУ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ

L. Yaremenko,
PhD in Economics, Associate Professor, SHEE "Pereyaslav-Khmelnytskiy SPU after Grygoriy Skovoroda", Pereyaslav-Khmelnytskiy
Y. Ponomarenko,
student, SHEE "Pereyaslav-Khmelnytskiy SPU after Grygoriy Skovoroda", Pereyaslav-Khmelnytskiy

ORGANIZATION AND METHODOLOGY OF ACCOUNTING AND AUDIT OF INTANGIBLE ASSETS

У статті проаналізовано основні проблеми організації та методології бухгалтерського обліку та аудиту нематеріальних активів, з метою визначення актуальних та проблемних питань. На основі різних підходів щодо визначення поняття нематеріальних активів нами запропоновано власне визначення терміну "нематеріальні активи". Окреслено основні проблеми, що стосуються організації бухгалтерського обліку нематеріальних активів та запропоновано шляхи їх вирішення. Розглянуто особливості організації і методики проведення аудиту нематеріальних активів у працях науковців з метою визначення проблемних питань. З урахуванням сучасних тенденцій та змін у господарській діяльності, врахувавши результати проведеного дослідження вітчизняного досвіду щодо проведення аудиту нематеріальних активів нами запропоновано спосіб організації аудиторської перевірки нематеріальних активів, що дало змогу запропонувати удосконалені етапи аудиту нематеріальних активів та визначити їх послідовність.

The article is devoted to the study of accounting procedures and methodological aspects of intangible assets audit, in order to identify topical and problematic issues in this area. Significant problems of definition and recognition of intangible assets based on methodological harmonization of their interpretation on aspects of accounting of intangible assets, their identification and harmonization in the accounting system and financial statements of the enterprise are considered. Based on various approaches to defining the concept of intangible assets, the definition of the term "intangible assets" was proposed. It was proposed to refer to intangible assets as non-tangible property owned by an organization (enterprise), controlled by an organization (enterprise) through the realization of rights to obtain economic benefits and to restrict access to it. This property is used for activity, and at the same time brings an economic benefit, which is expressed, in the form of income, to it. Based on the analyzed works of scholars, the main problems concerning the organization of accounting of intangible assets were outlined. The main ones are the establishment of the initial value of intangible assets, useful life of assets, lack of an effective mechanism of accounting for intangible assets and physical form.Having analyzed the main problems of accounting for intangible assets that are characteristic of the modern accounting system, the main directions for improving the accounting of intangible assets were proposed. The peculiarities of the organization and methods of conducting the audit of intangible assets in the works of scholars in order to identify problematic issues are considered. Taking into account both current trends and changes in economic activity and the results of the study of native experience in the audit of intangible assets, a way to organize the audit of intangible assets by offering advanced stages of audit of intangible assets and determining their consistency is proposed. This makes the audit of intangible assets more effective and helps to systematize the received information.

Ключові слова: бухгалтерський облік, аудит, нематеріальні активи, методика аудиту, майно, економічні вигоди.

Key words: accounting, audit, intangible assets, audit procedure, property, economic benefits.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах нової системи суспільних відносин виникає потреба в трансформації бухгалтерського обліку та аудиту. Традиційним є те, що саме в аудиті особлива увага приділяється питанням відображення господарських фактів у бухгалтерському обліку. Однак на сьогоднішній день істотно розширюється ряд

Передплатний індекс 21847

завдань, які вимагають рішення аудитора. Це пов'язано з тим, що в умовах сьогодення, нематеріальні активи є невід'ємною частиною формування повної та достовірної інформації про господарські процеси підприємства. Такий вид необоротних активів має повсюдне застосування і є одним з найбільш проблемних аспектів бухгалтерського обліку. В багатьох зарубіжних і вітчизняних підприємствах та організаціях нематеріальні активи часто складають основу бізнесу. Наявність нематеріальних активів у складі ресурсів підприємства (організації) позитивно позначається на його діяльності, наприклад, вони провокують збільшення ринкової вартості, підвищують інвестиційну привабливість підприємства і т.д. Тому питання організації і методології бухгалтерського обліку та аудиту нематеріальних активів набувають особливої важливості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням організації обліку і методики аудиту нематеріальних активів приділяли значну увагу такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені економісти: О. Андросова, О. Біляченко, Ф. Бутинець, О. Вакун, В. Голов, О. Бутнік-Сіверський, В. Добровський, Є. Свідерський, П. Сук, Г. Давидова, К. Калугіна, А. Клименко, В. Палій, І. Бігдан, С. Покропивний, Н. Герасимчук, М. Кужельний, В. Рядська, В. Савченко, О. Суглобов, В. Шевчук, Л. Юрківська, Л. Янчева та багато інших.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Аналіз наукової літератури, теоретичних положень і діючої практики обліку та аудиту нематеріальних активів дозволив визначити низку невирішених проблем, а також запропонувати шляхи до їх вирішення [5, с. 101].

До основних проблем, які потребують вирішення відноситься організація та методика аудиту нематеріальних активів, особливо виділяються такі проблематичні питання: розкриття етапів аудиторської перевірки, адаптація методики економічного аналізу стосовно мети та завдань аудиторської перевірки, конкретне наповнення (зміст) аналітичних процедур, включення аналітичних процедур у програму аудиторської перевірки, недостатня розробленість наукової класифікації щодо аудиту нематеріальних активів, недосконаліть законодавчої бази та класифікації об'єктів, недостатньо розроблена методика оцінки, невирішеність питань організації носіїв інформації тощо [4, с. 285].

Вітчизняна методика аудиту нематеріальних активів є недосконалою, вона не відображає повноти та взаємозв'язку всіх етапів аудиту нематеріальних активів. Саме тому в роботі розглядаються основні підходи щодо проведення аудиту нематеріальних активів, а також запропонована методика проведення аудиторської перевірки нематеріальних активів та операцій з ними.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження організації та методики бухгалтерського обліку та аудиту нематеріальних активів, визначення основних проблемних питань та запропоновано шляхи їх вирішення. Цільова спрямованість написання статті обумовила постановку та розв'язання таких завдань: обгрунтовано нематеріальні активи як об'єкт бухгалтерського обліку, охарактеризовано проблеми бухгалтерського обліку та аудиту нематеріальних активів та висвітлено можливі шляхи удосконалення обліку та аудиту нематеріальних активів враховуючи сучасну національну систему бухгалтерського обліку.

Для досягнення поставлено мети і розв'язання завдань використано економіко-статистичні методи дослідження, зокрема монографічний метод та метод порівняння.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Нематеріальні активи є унікальною економічною категорією, основні властивості яких полягають у відсутності матеріальної форми або другорядності, що пов'язано з домінантністю інтелектуальної (нематеріальної) складової, та наявність неадитивного впливу на процес їхнього використання суб'єктами господарювання. Нематеріальні активи здатні забезпечити підприємство значними економічними вигодами і водночас можуть наражати його на високий ризик, який пов'язаний із необгрунтованим інвестуванням, що може в майбутньому призвести до неплатоспроможності чи банкрутства підприємства. Нематеріальні активи створюються підприємством, але не завжди можуть вважатися його власністю.

Особливістю сучасного періоду для розвитку економіки можна назвати те, що нематеріальні активи підприємств стають у результаті найбільш важливим фактором, що впливає на конкурентоспроможність підприємства. Саме тому в умовах сьогодення огляд питань, що стосуються обліку та аудиту нематеріальних активів, є досить актуальними. Перш ніж розглянути методику обліку та аудиту нематеріаль-

Передплатний індекс 21847

них активів, варто висвітлити сутність цього поняття.

Як показав аналіз нормативно-правових та наукових джерел, нині не існує загальновизнаного визначення поняття "нематеріальні активи". Поняття "нематеріальні активи" тільки нещодавно почало застосовуватися в міжнародному стандарті бухгалтерського обліку 38 "Нематеріальні активи" і Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 8 "Нематеріальні активи".

Відповідно до п. 4 П(С)БО 8 "Нематеріальні активи", під нематеріальними активами слід розуміти "немонетарні активи, що не мають матеріальної форми, можуть бути ідентифіковані" й утримуються підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях або надання в оренду іншим особам [10].

Згідно з П(С)БО 8 виділяють такі групи нематеріальних активів:

— права на користування майном (земельною ділянкою, будинком, право на оренду приміщень тощо);

— права на комерційні позначення (торгові марки, комерційні (фірмові) найменування тощо);

— права на об'єкти промислової власності (винаходи, дослідні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин тощо);

— авторське право та суміжні з ним права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, бази даних тощо);

— незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи;

— інші нематеріальні активи (право на здійснення діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо) [10].

На сьогодні існують різні підходи до визначення нематеріальних активів — зокрема, нематеріальні активи розглядають як економічну сутність інтелектуальної власності, частина майна або активів організації, особливий вид прав, знання, ділову репутацію або інтелектуальний капітал організації [6, с. 119].

Виходячи з цього, ми пропонуємо під нематеріальними активами розуміти майно, що не має матеріально-натуральної форми, яке знаходиться у власності організації (підприємства), контролюється організацією (підприємством) за допомогою реалізації прав на отримання економічної вигоди і на обмеження доступу до неї інших осіб та використовується для здійснення діяльності і водночас приносить їй економічну вигоду, яка виражена у вигляді доходу.

На нашу думку, основними характерними рисами нематеріальних активів є:

по-перше, відсутність матеріально-речовинної або фізичної форми;

по-друге, здатність приносити користь підприємству;

по-третє, використовуються протягом тривалого часу;

по-четверте, велика ймовірність невизначеного розміру можливого прибутку від їх використання.

Особливість нематеріальних активів в тому, що вони є певною цінністю, як фінансові активи, які створюють додаткові обсяги доходів і дозволяють керувати ресурсними потоками для підвищення вартості бізнесу. Нематеріальні активи повністю залучені у виробничі процеси і не існують поза системою економічних відносин на підприємстві [2, с. 87].

На практиці у суб'єктів підприємницької діяльності актуальними є проблеми, які пов'язані з оцінкою вартості нематеріальних активів. Така складність відображення в обліку та вартісної оцінки нематеріальних активів зумовлена:

1. Різновидом об'єктів інтелектуальної власності, кожний з яких за законом має бути оригінальним.

2. Різноманітність способів їхньої появи на підприємстві.

3. Різноманітними формами їхнього практичного використання.

4. Імовірнісним характером отриманих результатів вартісної оцінки.

Бухгалтерський облік нематеріальних активів є досить складною і специфічною ділянкою в розрізі обліку необоротних активів підприємства, оскільки нематеріальні активи або взагалі відсутні на підприємстві або займають у їх складі необоротних активів незначну питому вагу. Облікова інтерпретація етапів бухгалтерського обліку нематеріальних активів розрізі первинного, синтетичного та аналітичного обліку зображена на рисунку 1.

Що стосується організації бухгалтерського обліку нематеріальних активів, тут також існує велика кількість проблем, таких як, встановлення їх первісної вартості, строку корисного використання тощо. Особливою проблемою при обліку нематеріальних активів виступає те, що вони не мають фізичної форми, і в зв'язку з цим, іноді немає можливості дати оцінку активу, а також визначити строк корисного використання. Такі ж складнощі можуть виникнути і у разі постановки на облік активу, отриманого безоплатно. Причиною цього є не-

Передплатний індекс 21847

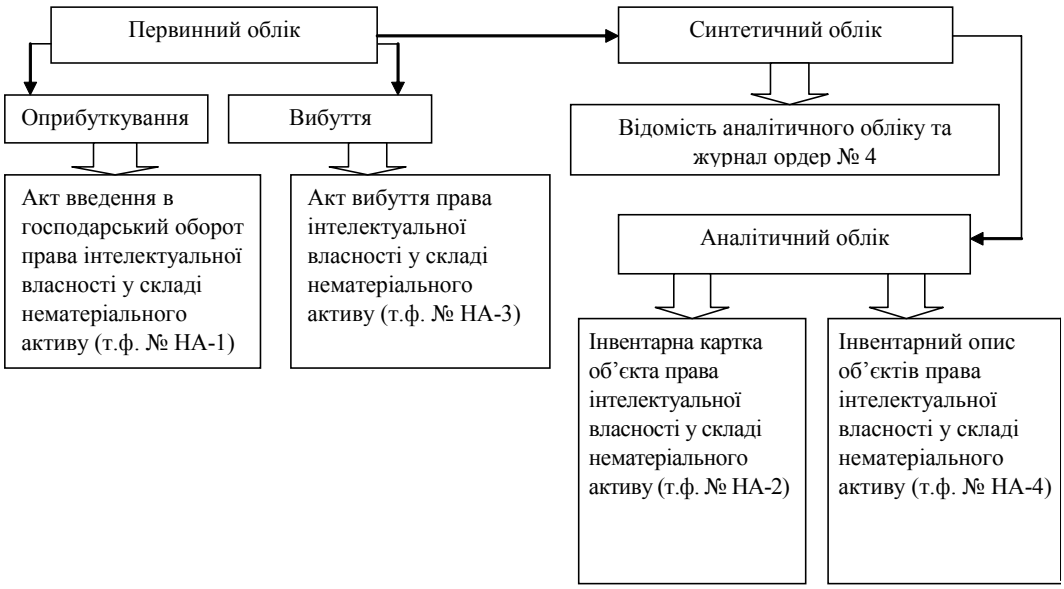

Рис. 1. Облікова інтерпретація етапів бухгалтерського обліку нематеріальних активів

Джерело: побудовано авторами за [2].

доліки у законодавстві в цій сфері [3, с. 258].

Для розв'язання цих питань необхідно вирішити такі завдання обліку нематеріальних активів: забезпечити працівників інформацією, для обліку об'єктів дослідження, а також спеціальними знаннями для роботи з урахуванням нематеріальних активів, правильно визначати первинну вартість різних видів нематеріальних активів, визначати необхідність переоцінки нематеріальних активів, і, у свою чергу, способів їх переоцінювання, правильно нараховувати амортизації нематеріальних активів, визначати можливості і доцільність підтримки нематеріальних об'єктів і способів обліку витрат на їх підтримку.

Посилення фінансово-економічного контролю стає першочерговим завданням у діяльності суб'єктів господарювання. За таких обставин значна увага приділяється саме аудиторам щодо висловлення ними незалежної думки щодо правомірності здійснення господарської діяльності суб'єкта господарювання, достовірності відображення в бухгалтерському обліку та складеній фінансовій звітності.

Аудит слід розглядати як інтелектуальну діяльність, яка має свою специфіку організації. Міжнародні асоціації бухгалтерів та аудиторів узагальнили наявний досвід з організації та методики обліку й аудиту у вигляді міжнародних стандартів аудиту (МСА), які у певній мірі можуть виконувати функції національних стандартів [7].

Аудит нематеріальних активів та його методика є однією із складових загальної перевірки фінансової звітності і відіграє важливу роль з урахуванням сучасних економічних відносин.

Основна мета аудиту нематеріальних активів полягає у формуванні професійної думки аудитора щодо правильності здійснення оцінки, повноти та своєчасності відображення даних в обліку та фінансовій звітності різних видів нематеріальних активів.

Щоб досягти поставленої мети аудитором проводиться перевірка, під час якої він з'ясовує питання, як-от: чи дотримано норми чинного законодавства під час відображення в обліку нематеріальних активів, правильність формування облікової політики та дотримання встановлених норм при відображенні їх у фінансовій звітності підприємства.

Однією з проблем організації перевірки нематеріальних активів є потреба в аудиті ефективності таких активів, як формі контролю, що спрямована на визначення ефективності використання активів з метою реалізації запланованих цілей та встановлення чинників, які можуть перешкоджати або перешкоджають цьому [1, с. 251].

Варто зазначити, що якість та ефективність аудиту нематеріальних активів тісно взаємопов'язана з методикою аудиту. Аудитор завжди має дотримуватись організації та методики проведення аудиту нематеріальних активів, які впливають на якість аудиту і надання аудиторських послуг. Адже від якості інформації, сформованої в системі бухгалтерського обліку, залежить якість проведеного аудиту.

Передплатний індекс 21847

Для проведення аудиторської перевірки необхідні певні етапи, під час яких застосовуються різні процедури для досягнення поставленої мети. У вітчизняній практиці запропоновано наступні етапи перевірки:

1) виявлення нематеріальних активів;

2) перевірка наявності підтверджуючих документів;

3) перевірка документів, що формують вартість об'єкта [9, с. 292].

Проведення аудиту нематеріальних активів здійснюється на загальному плані проведення аудиту, де значну увагу необхідно приділити дослідженню нетипових операцій з нематеріальними активами, а також чи змінювалося дотримання норм законодавства та змін у ньому.

Проте існуюча методика проведення аудиторської перевірки є не повною, в ній майже відсутня розгорнута інформація щодо взаємозв'язків між етапами перевірки. В ній не визначено конкретного інструменту для реалізації такого завдання [11, с. 218].

Таким чином, на сьогодні методика аудиторської перевірки нематеріальних активів зводиться лише до перевірки документаційної складової, а саме: вона засвідчує наявність нематеріальних активів за первинними документами, перевіряє реальність операцій щодо надходження, руху та вибуття нематеріальних активів за обліковими регістрами та оцінює якість представленої інформації про ці активи у фінансовій звітності.

Отже, врахувавши результати проведеного дослідження вітчизняного досвіду щодо проведення аудиту нематеріальних активів, нами запропоновано удосконалені етапи аудиту нематеріальних активів, які необхідно здійснювати в наступній послідовності:

Етап 1. Перевіряти положення облікової політики підприємства щодо нематеріальних активів відповідно до норм чинного законодавства.

Етап 2. Визначити наявні нематеріальні активи на підприємстві (організації).

Етап 3. Перевірити операції з надходження нематеріальних активів.

Етап 4. Перевірити правильність нарахувань амортизації на нематеріальні активи.

Етап 5. Перевірити ефективність проведеної переоцінки нематеріальних активів.

Етап 6. Зіставити показники фінансової звітності із показниками аналітичного і синтетичного обліку.

Етап 7. Обгрунтувати думку аудитора та запропонувати способи виправлення виявлених помилок з метою вдосконалення обліку нематеріальних активів на підприємстві (організації).

Вважаємо, що дана послідовність висвітлених етапів надасть змогу ефективно провести аудиторську перевірку нематеріальних активів, а також систематизувати інформацію.

Одне з важливих місць при проведенні аудиторської перевірки відводиться аудиту ефективності використання нематеріальних активів, для проведення якого аудитор використовує аналітичні процедури. Аудит ефективності нематеріальних активів поряд із традиційним аудитом відіграє більш ключову роль у здійсненні бухгалтерського обліку підприємства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наявність багатьох визначень поняття "нематеріальні активи" дало нам змогу запропонувати власне трактування цього поняття та під нематеріальними активами розуміти майно, що не має матеріально-натуральної форми, яке знаходиться у власності організації (підприємства), контролюється організацією (підприємством) за допомогою реалізації прав на отримання економічної вигоди і на обмеження доступу до неї інших осіб та використовується для здійснення діяльності і водночас приносить їй економічну вигоду, яка виражена у вигляді доходу.

Правильна організація та порядок методики аудиту нематеріальних активів, у свою чергу, допоможе отримати показники щодо їх стану та використання, оптимізувати витрати для розширення обсягу виробництва та визначити нові можливості для реалізації таких активів у процесі господарської діяльності. Аудитор завжди повинен дотримуватися методики проведення аудиту нематеріальних активів, яка впливає на якість аудиту і надання аудиторських послуг. Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що нематеріальні активи є специфічним об'єктом бухгалтерського обліку, якість проведення аудиту якого залежить від правильно обраної облікової політики. Якість аудиту нематеріальних активів тісно взаємопов'язана з методикою аудиту. Аудитор повинен дотримуватись методики проведення аудиту нематеріальних активів, яка впливає на якість аудиту і надання аудиторських послуг.

Отже, проведений аналіз показав, що організація та методика аудиту нематеріальних активів не є достатньо розробленою та потребує суттєвого доопрацювання. Також проведене дослідження дозволило встановити, що існуючі підходи недостатньо адаптовані до вітчизняних

Передплатний індекс 21847

умов. Подальші наші дослідження будуть спрямовані на розробку методики аудиту нематеріальних активів, яка буде враховувати специфіку сучасної національної системи бухгалтерського обліку.

Література:

1. Андросова О.Ф. Методика аудиту основних засобів і нематеріальних активів та її вплив на якість аудиту / О.Ф. Андросова, К.А. Калугіна // Вісник Хмельницького національного університету. — 2011. — № 3. — Т. 3. — С. 250—255.

2. Бутинець Ф.Ф. Аудит: підручник / Ф.Ф. Бутине ць // Світ бухгалтерського обліку. — 2002. — 672 с.

3. Виноградова М.О. Аудит: навч. посіб./ М.О. Виноградова, Л.І. Жидєєва // Центр учбової літератури. — 2014. — 654 с.

4. Дерев'янко С.І. Основи аудиту: навч. пос. / С.І. Дерев'янко та ін. // Центр учбової літератури. — 2008. — 328 с.

5. Карп'як Я.С. Організація аудиторської перевірки нематеріальних активів промислових підприємств/ Я.С. Карп'як, Л.І. Ріжко, О.Я. Карп'як // Вісник національного університету "Львівська політехніка". — 2012. — № 721. — С. 99—102.

6. Левченко Н.М. Удосконалення методики аудиту нематеріальних активів з метою систематизації результатів аудиторських процедур / Н.М. Левченко, Н.С. Понікарова // Вісник Хмельницького національного університету. — 2011. — № 2. — Т. 1. — С. 118—121.

7. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: постанова Комітету з міжнародної аудиторської практики, 2015 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:// www.apu.com.ua/1038mizhnarodni-standarti-kontrolyu-yakosti-auditu-oglyadu-inshogo-nadannya-vpevnenosti-ta-suputnikh-poslugvidannya-2015-roku

8. Назаренко Т.П. Організація та методика аудиту нематеріальних активів / Т.П. Назаренко, М.В. Симура // Економіка і суспільство. — 2016. — № 7. — С. 957—962.

9. Олендій О.Т. Методичні засади проведення аудиту нематеріальних активів / О.Т. Олендій, І.К. Шушакова // Всеукраїнський науково-виробничий журнал "Інноваційна економіка". — 2013. — №5. — С. 291—297.

10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 "Нематеріальні активи": наказ Міністерства фінансів України від 18.10.1999 № 242. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:/ /zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ z0750-99

11. Юрківська Л.Й. Аудит ефективності нематеріальних активів: аналіз існуючих підходів / Л.Й. Юрківська, О.Л. Біляченко // Вісник ЖДТУ. — 2011. — № 2 (56). — С. 217—220.

References:

1. Androsova, O.F. and Kaluhina, K.A. (2011), "Methods of auditing fixed assets and intangible assets and their impact on audit quality", Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, vol. 3, no. 3, pp. 250—255.

2. Butynec', F. F. (2002), Audyt: pidruchnyk [Audit: textbook], Ruta, Zhytomyr, Ukraine.

3. Vynogradova, M. O. and Zhydjejeva, L. I. (2014), Audyt: navch. posib. [Audit: textbook], Centr uchbovoi' literatury, Kyiv, Ukraine.

4. Derev'janko, S. I. Olijnyk, S. O. Kuzyk, N. P. and Ganjajlo, O. M. (2008), Osnovy audytu: navch. posib. [Fundamentals of audit: textbook], Centr uchbovoi' literatury, Kyiv, Ukraine.

5. Karpiak, Ya.S. RIzhko, L.I. and Karpiak, O.Ya. (2012), "Organization of audit of intangible assets of industrial enterprises", Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika", vol. 721, pp. 99—102.

6. Levchenko, N.M. and Ponikarova, N.S. (2011), "Improvement of intangible assets audit methodology in order to systematize the results of audit procedures", Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, vol. 2, no. 1, pp. 118—121.

7. Audit Chamber of Ukraine (2015), "International standards of quality control, auditing, review, other assurance and related services", available at: http://www.apu.com.ua/1038-mizhnarodni-standarti-kontrolyu-yakosti-auditu-oglyadu-inshogo-nadannyavpevnenosti-ta-suputnikh-poslug-vidannya-2015-roku (Accessed 10 Oct 2019).

8. Nazarenko, T.P. and Symura, M.V. (2016), "Organization and methodology of audit of intangible assets", Ekonomika i suspilstvo, vol. 7, pp. 957—962.

9. Olendii, O.T. and Shushakova I.K. (2013), "Methodological bases for the audit of intangible assets", Vseukrainskyi naukovo-vyrobnychyi zhurnal "Innovatsiina ekonomika", vol. 5, pp. 291—297.

10. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Accounting Standard 8 Intangible Assets", vailable at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99 (Accessed 10 Oct 2019).

11. Jurkivs'ka, L. J. and Biljachenko, O. L. (2011), "Audit of the effectiveness of intangible assets: analysis of existing approaches", Visnyk ZhDTU: Ekonomichni nauky, vol. 2 (56), pp. 217—220.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 336.025

І. О. Терещенко,
к. е. н., доцент кафедри маркетингу,
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0001-5176-6522
Д. І. Білецька,
здобувач вищої освіти спеціальності "Менеджмент",
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0002-8169-5996

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.82

КОНКУРЕНТНІ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

I. Tereshchenko,
PhD in Economics, Associate Professor in Department of Marketing, Poltava State Agrarian Academy, Poltava
D. Biletska,
applicant, Poltava State Agrarian Academy, Poltava

COMPETITIVE ENTERPRISE MANAGEMENT STRATEGIES

У статті розглянуто характеристику системи стратегічного управління підприємством. Проаналізовано визначення понять "стратегічне управління" та "стратегія підприємства". Визначено фактори, що впливають на формування системи конкурентної стратегії підприємства. Доведено необхідність упровадження випереджаючого, тобто стратегічно орієнтованого, управління у підприємстві. Розкрито етапи формування системи стратегічного менеджменту підприємства. Зазначено, що системний підхід до формування конкурентної стратегії підприємства передбачає використання стратегічних інструментів у процесі управління. Досліджено основні елементи системи стратегічного менеджменту підприємства.

Встановлено, що система стратегічного управління підприємства відображає багатофункціональну систему взаємопов'язаних елементів, які утворюють єдине ціле. Доведено, що структуру системи стратегічного менеджменту утворюють елементи, реалізація яких забезпечує конкурентоспроможність підприємства. Наведено основні визначення стратегічного управління діяльністю підприємства та класифікацію конкурентних стратегій. Обгрунтовано, що система стратегічного управління підприємством є основою його потенціалу, який впливає на конкурентоспроможність та визначає напрями подальшого розвитку. Запропоновано етапи здійснення стратегічного управління діяльністю підприємства. Результатом застосування методики є формування стратегічних рекомендацій щодо удосконалення системи стратегічного менеджменту підприємства, що дадуть змогу підвищити його конкурентоспроможність. Встановлено, що в умовах ринкової економіки керівникам підприємств потрібно використовувати ринкові інструменти у діяльності, що пов'язано із зростанням конкуренції на ринку. Доведено, що у процесі формування стратегії підприємства передбачається здійснити аналіз та облік факторів зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, визначення значущих внутрішніх і зовнішніх чинників, аналіз можливого впливу факторів на ефективність процесу стратегічного управління.

The article describes the characteristics of the enterprise strategic management system. The definitions of "strategic management" and "enterprise strategy" are analyzed. The factors that influence the formation of the system of competitive strategy of the enterprise are determined. It is proved the necessity of introducing leading-edge, strategically oriented, management in the enterprise. The stages of formation of the strategic management system of the enterprise are revealed. It is noted that a systematic approach to the formation of a competitive enterprise strategy involves the use of strategic tools in the management process. The basic elements of the enterprise strategic management system are investigated.

It is found that the enterprise strategic management system reflects a multifunctional system of interrelated elements that form a single whole. It is proved that the structure of the strategic management system is formed by the elements, the implementation of which ensures the competitiveness of the enterprise. The basic definitions of strategic management of enterprise activity and classification of competitive strategies are given. It is substantiated that the system of strategic management of an enterprise is the basis of its potential, which influences competitiveness and determines directions of

Передплатний індекс 21847

further development. The stages of implementation of strategic management of enterprise activity are suggested. The result of the application of the methodology is the formation of strategic recommendations for improving the strategic management system of the enterprise, which will increase its competitiveness. It is established that in a market economy, business executives need to use market-based instruments in activities that are associated with increased market competition. It is proved that in the process of formation of the enterprise strategy it is envisaged to analyze and account the factors of the external and internal environment of the enterprise, determine significant internal and external factors, analyze the possible influence of factors on the effectiveness of the strategic management process.

Ключові слова: стратегічне управління, конкурентні стратегії, конкурентоспроможність підприємства, ринкові інструменти, ефективність.

Key words: strategic management, competitive strategies, enterprise competitiveness, market instruments, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку стратегічне управління має стати основою і одночасно інструментом ефективного довгострокового розвитку підприємства для вирішення перспективних економічних завдань і досягнення соціально-економічної результативності. Термін "стратегічне управління" сформувався у кінці 60-х рр. XX ст. з метою показати відмінність управлінської діяльності на вищому рівні з постановки та реалізації довгострокової мети від управління поточною виробничою діяльністю підприємства. Такі неузгодженості у змісті стратегічного управління не дозволяють чітко визначити складові процесу його здійснення, тому необхідність дослідження змістовного наповнення та сучасного бачення стратегічного управління діяльності суб'єктів господарювання обумовили актуальність цього дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретико-методичні основи стратегічного управління розглядалися в працях відомих зарубіжних вчених: І. Ансоффа, К. Боумена, У. Глука, К. Друрі, М. Десмонда, Б. Карлофа, Р. Келлі, М. Мескона, М. Мінцберга, Д. Пірса, М. Портера, А. Стрікленда, А. Томпсона, Д. Хана, Р. Холла, Р. Форестера.

Питанням сутності та процесу стратегічного управління приділяють значну увагу такі вітчизняні науковці: В.О. Василенко, А.П. Міщенко, А.П. Наливайко, Т.І. Ткаченко, В. В. Пастухова, З.Є. Шершньова та ін. Проте у сучасних умовах завдання щодо висвітлення сутності стратегічного управління і розробки конкурентних стратегій реалізоване не повністю та потребує додаткових досліджень.

ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є дослідження наукових позицій щодо сутності стратегічного управління, класифікація конкурентних стратегій підприємства та ролі стратегічного аналізу в управлінні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Головною проблемою кожного підприємства, що працює у ринкових умовах, є проблема його виживання й забезпечення безупинного розвитку. Вирішити цю проблему можливо лише за рахунок формування конкурентної стратегії та реалізації напрямів підвищення її ефективності, що сприяє стабілізації господарської діяльності підприємства.

В економіку поняття "стратегія" прийшло з військового лексикону, де воно означало планування й запровадження у життя військової політики держави, з використанням усіх доступних засобів. Таке запозичення пояснюється тим, що підприємства у капіталістичних країнах опинилися в умовах, близьких до "воєнних дій", пов'язаних із перенасиченням ринку, зростанням конкуренції, і для того, щоб вижити необхідно було боротися [1].

Погляди сучасних дослідників стосовно "стратегії як процесу" та "стратегії як результату" різні. Розгляд "стратегії як процесу" передбачає визначення суб'єкта, місця, цілі та засобів їх досягнення. Визначення "стратегії як результату" зумовлено порівнянням мети зі стратегією й пов'язано з необхідністю встановлення конкретних орієнтирів для здійснення стратегічної діяльності. Найчастіше стратегію ототожнюють із заходами, що дають змогу зміцнити позицію на конкурентному ринку та захопити нові ринки.

Більш широке визначення стратегії полягає у конкретизації певних показників, що відображають позицію у середовищі, яку займає підприємство. Це спроба знайти шляхи ефективної адаптації до зовнішніх, неконтрольованих підприємством факторів за допомогою проведення змін внутрішнього середовища.

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Визначення поняття "стратегія" різними авторами

Визначення	Автор	Основний підхід
Стратегія як метод установлення довгострокових цілей організації, програми її дій і пріоритетних напрямів розміщення ресурсів	А.Чандлер, 1962 р.	Довгострокові цілі розробляються і не підлягають перегляду до зміни зовнішніх чи внутрішніх умов середовища функціонування організації
Стратегія як метод визначення конкурентних цілей організації	Гарвардська школа бізнесу, 1965 р.	Стратегія визначає основні сфери бізнесу, що компанія буде продовжувати і/або почне здійснювати
Стратегія як спосіб установлення цілей для корпоративного, ділового і функціонального рівнів	І. Ансофф, 1965 р., Д. Стейнер, 1977 р. та ін.	Під час розробки стратегії необхідно виділити корпоративні, ділові і функціональні цілі з погляду їхнього різного впливу на процеси управління в організації
Стратегія як спосіб реакції на зовнішні можливості і загрози, внутрішні сильні і слабкі сторони	М. Портер, 1980-1985 рр.	Основне завдання стратегії полягає в досягненні організацією довгострокових конкурентних переваг над суперниками в кожній сфері бізнесу
Стратегія як послідовна, погоджена та інтегрована структура управлінських рішень	М. Мінцберг, 1987 р.	Під час розробки стратегії основна увага приділяється формуванню планів з метою контролю ефективності досягнення стратегічних орієнтирів
Стратегія як спосіб розвитку ключових конкурентних переваг організації	М. Хамель, 1989 р.	Основу конкурентоспроможності становлять особливі здатності фірми і внутрішні ресурси
Стратегія є детальним всебічним комплексним планом, призначений для того, щоб забезпечити здійснення місії організації і досягнення її цілей	М. Мескон, М. Альберту Ф. Хедоурі, 1992 р.	Комплекс заходів, послідовне і паралельне виконання яких дозволяє досягти цілей за відсутності змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі
Стратегія визначає напрямок, у якому рухається компанія, виконуючи поставлені завдання	П. Дойль, 1993 р.	У центрі уваги стратегії - прийняття рішень у галузі маркетингу та інновацій. Найбільш важливе рішення - вибір ринків
Стратегія як набір дій і підходів щодо досягнення заданих показників діяльності	А. Томпсон, 1995 р.	Стратегія одночасно є преактивною (запобіжною) і реактивною (що адаптується)
Стратегія фірми - це розрахована на перспективу система заходів, що забезпечує досягнення конкретних накреслених компанією цілей	І. Герчикова, 1995 р.	Сутність вироблення і реалізації стратегії полягає у виборі потрібного напрямку розвитку з безлічі альтернатив

Джерело: розроблено на підставі [1—10].

Крім того, стратегію порівнюють із планом, що випливає з теорії ігор, де стратегія — це є план дій у певній ситуації, що залежить від дій конкурента. Зокрема всесвітньо відомий спеціаліст зі стратегічного управління А. Томпсон об'єднує планові характеристики стратегії з поведінковими аспектами організації [9].

Стратегія — це особливий управлінський план дій, спрямований на досягнення встановлених цілей, який визначає, як підприємство розвиватиметься й функціонуватиме нині та у майбутньому, а також яких заходів буде вжито для того, щоб фірма досягла бажаного стану у конкурентній боротьбі.

У фундаментальній праці "Стратегічне управління" І. Ансофф наводить таке визначення стратегії: "В основі стратегії лежить перелік правил для прийняття управлінських рішень, якими підприємство керується у своїй діяльності" [1].

Особливої уваги заслуговує комплексний підхід Г. Мінцберга щодо значення стратегії, який складається з п'яти визначень [4]. У першому випадку стратегія — це план, управління, орієнтир чи напрям розвитку із сьогодення в майбутнє. Друге визначення трактує стратегію — як принцип поведінки, що може бути унаслідуваний із досвіду інших підприємств. До того ж вчений стверджує, що ці визначення абсолютно рівноцінні, тому фірми розробляють плани на майбутнє і моделюють принципи поведінки, враховуючи власний досвід.

Виходячи з наведених визначень, стратегії розподіляють на два види (за критерієм здійсненності). Першу стратегію називають плановану (задуману), а другу здійснюваною (реалізованою). Проте, виходячи із досвіду багатьох фірм, не кожна планована стратегія здійснюється.

У третьому визначенні стратегія є ніщо інше, як позиція товару на конкурентному ринку. Аналогічної думки дотримується й інший видатний вчений-економіст М. Портер [7], зазначаючи, що стратегія є формування за допомогою різноманітних дій, унікальної і цінної позиції товару на ринку. Стратегія — як основний перспективний спосіб дії організації — четверта складова підходу Мінцберга [4].

За роки існування стратегії у економічній науці виникло безліч визначень цього поняття. До того ж зміни у трактуванні відбувалися водночас зі змінами зовнішнього середовища, у якому функціонує підприємство (див. табл. 1).

Сучасні вчені-економісти виділяють дві основні концепції формування стратегії підприємства — організаційно-управлінську та філософську.

Передплатний індекс 21847

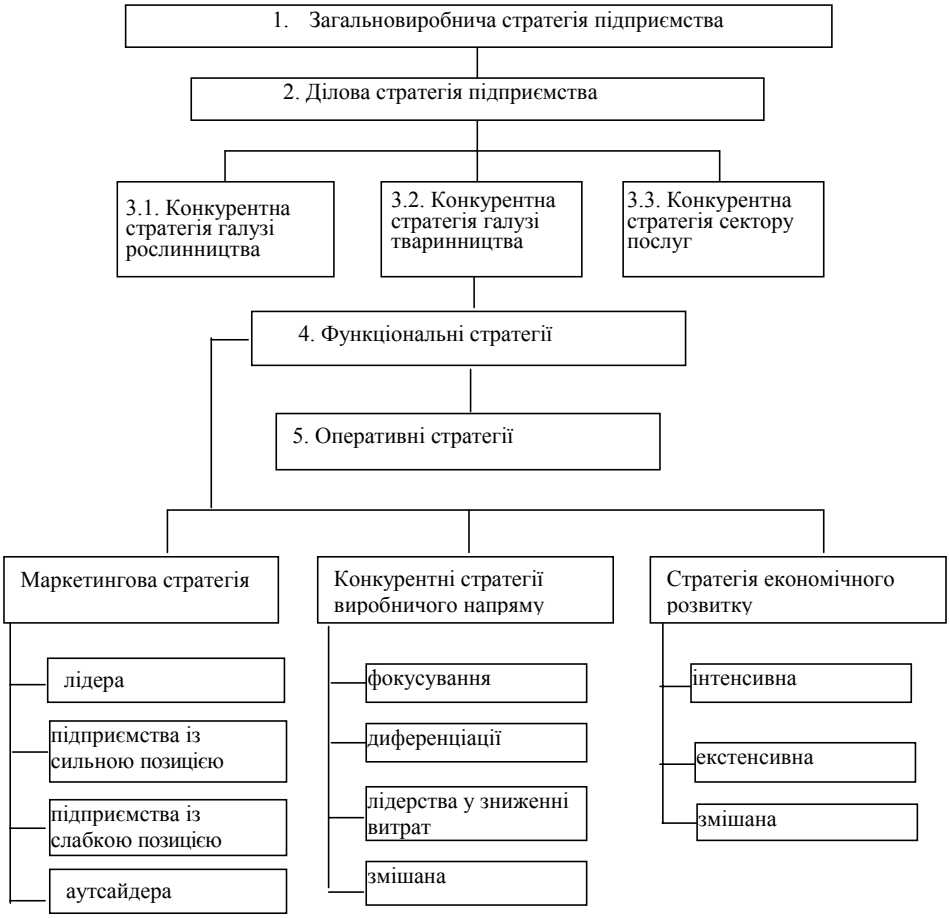

Рис. 1. Ієрархічна структура стратегій для аграрних підприємств

Джерело: розроблено на підставі [3; 10].

Організаційно-управлінська концепція стратегії пов'язана з конкурентними діями, заходами та методами здійснення стратегічної діяльності на підприємстві.

Філософська ж концепція наголошує на загальному значенні стратегії для підприємства. У рамках цієї концепції стратегію можна розглядати як політику, якою має керуватися організація. З цього погляду стратегія є позицію, способом життя, що не дає зупинитися на досягнутому, а стимулює на постійний, безупинний розвиток [10, с. 233—235].

Стратегія необхідна будь-якій фірмі, що претендує на успіх, аби визначити, в якому напрямку вона буде розвиватися. По суті, вибір стратегії означає, що з усіх можливих шляхів розвитку і способів дії, що відкриваються перед компанією, вона обирає конкретний напрямок. Добре розроблена стратегія — основа підвищення конкурентоспроможності фірми, сильної конкурентної позиції й формування такої організації, яка за допомогою удосконалення структури управління і підвищення організаційної культури могла б успішно працювати у жорстких ринкових умовах [9, с. 11].

Найповніший поділ стратегій, на нашу думку, наведений у книзі О.В. Березіна та М.Г. Безпарточного "Стратегія підприємств" [2, с. 18]. Автори виділяють шість основних класифікаційних ознак: за ієрархією — всі стратегії розділяють на корпоративну, портфельну, бізнесову та функціональну; залежно від часу, за який планується її реалізувати: короткотермінові, середньотермінові та довготермінові; за функціональною ознакою стратегії бувають виробничі, соціальні, економічні, фінансові, маркетингові і їх кількість залежить від чисельності функціональних підрозділів на підприємстві.

В основу четвертої класифікаційної ознаки покладені стадії економічного розвитку підприємства, відповідно до яких стратегії поділяють на три групи: зростання, стабілізації та спаду. П'ята класифікаційна ознака — за напрямами можливого розвитку виробництва, стратегії бувають інтенсивного, інтеграційного, диверсифікованого розвитку, реструктуризації, спеціалізації та концентрації. І остання класифікаційна ознака — це позиція у конкурентній боротьбі, виходячи з якої стра-

Передплатний індекс 21847

тегії бувають чотирьох видів (лідера, претендента на лідерство, послідовника і початківця).

Провідну роль у формуванні стратегії відіграє саме ієрархічний поділ, оскільки управлінцям необхідно чітко усвідомити, яка стратегія є головнішою, а яка підпорядковується її. На основі проведеного нами аналізу науково-теоретичних положень сучасного стратегічного управління можемо сформувати ієрархічну систему стратегій для вітчизняних аграрних підприємств (див. рис. 1).

Рівнем нижче знаходиться ділова стратегія підприємства, що розробляється на основі конкурентних стратегій виробничих підрозділів чи стратегічних одиниць бізнесу. Конкурентна стратегія застосовується в одній конкретно визначеній галузі діяльності господарства й відповідає за встановлення довгострокової переваги над конкурентами.

На четвертому рівні ієрархічної структури перебувають функціональні стратегії, що розробляються для конкретної стратегічної бізнес-одиниці всіма функціональними підрозділами підприємства на основі загальновиробничої та конкурентної стратегій. На останній сходинці знаходяться оперативні стратегії, — більш вузькі й еластичні, що дає можливість швидко реагувати на різкі зміни зовнішнього середовища, забезпечуючи виконання стратегічно важливих поточних операцій. Слід зазначити, що стратегію вищого рівня доповнює стратегія нижчого, роблячи свій внесок у досягнення цілей на загальновиробничому рівні.

Метою розробки конкурентної стратегії є забезпечення досягнення найкращих показників роботи підприємства в одній конкретній галузі діяльності. Проте якщо підприємство займається лише одним видом діяльності, то у даному разі, конкурентна стратегія співпадає із загальновиробничою. Розробкою та подальшим управлінням конкурентною стратегією займається керівник, який очолює конкретний вид діяльності. Крім того, менеджер зобов'язаний контролювати правильне трактування "своєї стратегії" управлінцем нижнього функціонального рівня, та виконання стратегічних вимог, що виходять із загальновиробничої стратегії з подальшим її коригуванням.

Зокрема М. Портер [7], вважає, що загальні конкурентні стратегії існують у вигляді: лідерства у зниженні витрат, диференціації та стратегії фокусування. Три основні стратегії характеризуються частковим проникненням одна в одну із одночасним об'єднанням, за рахунок чого утворюються чотири додаткові конкурентні стратегії. Сформовані стратегії, на сучасному етапі розвитку стратегічного управління є універсальними і найоптимальнішими, оскільки практика довела їх дієвість і високу ефективність.

Перша стратегія — це стратегія лідерства по витратах, що грунтується на нижчих повних витратах виробництва, ніж у конкурентів, найбільш доцільною є на ринку, де багато покупців, чутливих до ціни продукту, й діє до того часу, поки конкуренти не почнуть знижувати ціни. Однак орієнтація лише на низькі витрати може призвести до того, що покупець змінить свої переваги на користь товару поліпшеної якості або з новими характеристиками. Більше того, конкурентна стратегія лише тоді перспективна, коли підприємство досягло стабільної переваги і конкурентам складно його наслідувати [3].

Стратегія широкої диференціації — це другий вид конкурентної стратегії. Для її успішного впровадження управлінці підприємства повинні вивчити потреби споживачів, знати, якому товару вони надають перевагу, чому і скільки готові платити за продукцію з тими, чи іншими споживчими якостями. Перевага над конкурентами з'являється тоді, коли значна кількість покупців стає зацікавлена у диференційованому товарі, а прибуток фірма отримає в разі покриття витрат, що понесла по виробництву товару з додатковими якостями, за рахунок збільшення ціни. Однак якщо покупець не бачить ніякої переваги в унікальних якостях товару або конкуренти можуть легко скопіювати диференційний підхід, то в такому випадку стратегія зазнає краху.

Третій різновид конкурентної стратегії може спиратися на диференціацію і на лідерство за витратами. Це стратегія оптимальних витрат, її мета — виробництво товару з низькими витратами й відмінними характеристиками. Така стратегія є найбільш привабливою з точки зору менеджменту, оскільки створює сприятливі умови для конкурентного маневрування, бо дає змогу підприємству використовувати переваги як лідера по витратах, так і диференціації товару. Відбувається це тому, що фірма з оптимальними витратами може виробляти товар середньої якості, за ціною нижчою за середню, чи товар високої якості за середньою ціною, — і саме цьому надає перевагу більшість покупців [10].

Четвертою і п'ятою складовими є відповідно сфокусована стратегія низьких витрат та сфокусована стратегія диференціації. Сам М. Портер [7], розглядав їх як окремі стратегії, а В.Д. Нємцов та Л.Є. Довгань [6, с. 338] об'єд-

Передплатний індекс 21847

нали їх у групу стратегій ринкової ніші (або сфокусованих стратегій), заснованих на низьких витратах і на диференціації товару, — але як би там не було, їх суті це не змінює.

На відміну від попередніх трьох стратегій, сфокусовані стратегії орієнтовані на одну, окрему частину ринку — сегмент (нішу), які можуть бути визначені, виходячи з національної, історичної чи географічної унікальності, що ставлять свої вимоги до якісних характеристик товару. Мета сфокусованих стратегій полягає у найповнішому задоволенні потреб зазначеного сегменту споживачів, а конкурентні переваги досягаються за рахунок наступальних стратегічних дій.

Шостою стратегією є стратегія оптимальних витрат, її метою є формування широкодиференційованих товарів із порівняно низькими витратами товарах [10, с. 203—204].

Проведений автором аналіз науково-теоретичних положень сучасної теорії стратегічного планування й управління, а також вивчення досвіду і практики багатьох підприємств дає підстави для того, щоб стверджувати, що незалежно від виду конкурентної стратегії, всі вони, зазвичай, спрямовані або на посилення своїх позицій на ринку (у галузі), або на збереження досягнутих позицій, що в підсумку означає перевагу над конкурентами.

ВИСНОВКИ

Конкурентна стратегія — це векторний розвиток підприємства, що складається із стратегічних цілей та напрямів, які формуються управлінцями, виходячи з нинішньої позиції підприємства на конкурентному ринку, наявних у нього переваг (початкової точки) й темпу їх зміни (час руху) і закінчується у проектованому стані (досягнення поставлених цілей). В останні роки стратегічне управління дедалі більше доповнюється якісними особливостями, що дає підстави стверджувати про його трансформацію у систему стратегічного підприємництва.

Література:

1. Ансофф И. Стратегическое управление: учеб. для вузов / И. Ансофф. — М.: Экономика, 1989. — 454 с.

2. Березін О.В. Стратегія підприємства: навч. посіб. / О.В. Березін, М. Г. Безпарточний. — К.: Ліра-К, 2010. — 224 с.

3. Друкер П. Менеджмент: учебник / П. Друкер, Дж.А. Макьярелло. — М.: ООО "И.Д. Вильямс", 2010. — 704 с.

4. Минцберг Г. Школы стратегий : учеб. для вузов / Г. Минцберг, Б. Альстрэд, Дж. Лэмпел. — СПб.: Питер, 2000. — 336 с.

5. Міщенко А.П. Стратегічне управління: навч. посіб. / А.П. Міщенко. — К.: "Центр навчальної літератури", 2004.— 336 с.

6. Нємцов В.Д. Стратегічний менеджмент: навч. посіб. / В.Д. Нємцов, Л. Є. Довгань. — К.: ДП "Експрес-Поліграф", 2001. — 559 с.

7. Портер М. Стратегія конкуренції і методика аналізу галузей і діяльності конкурентів: навч. посіб. / М. Портер. — К.: Основи, 2007. — 451 с.

8. Сумець О.М. Стратегія підприємства. Теорія, ситуації, приклади: навч. посіб. / О.М. Сумець. — К.: ВД "Професіонал", 2005. — 320 с.

9. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / А.А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2007. — 928 с.

10. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: підручник / З.Є. Шершньова. — К.: КНЕУ, 2004. — 699 с.

References:

1. Ansoff, I. (1989), Strategicheskoye upravleniye [Strategic management], Economics, Moscow, Russia.

2. Berezin, O. V. (2010), Stratehiya pidpryyemstva [Enterprise strategy], Lira-K, Kyiv, Ukraine.

3. Drucker, P. (2010), Menedzhment [Management], LLC "I. D. Williams", Moscow, Russia.

4. Mintzberh, H. (2000), Shkoly strategiy [School of strategies], Peter, St.Petersburg, Russia.

5. Mishenko, A. P. (2004), Stratehichne upravlinnya [Strategic Management], CEL, Kyiv, Ukraine.

6. Nemtsov, V. D. (2001), Stratehichnyy menedzhment [Strategic Management], SE "Express-Polygraph", Kyiv, Ukraine.

7. Porter, M. (2007), Stratehiya konkurentsiyi i metodyka analizu haluzey i diyal'nosti konkurentiv [Competition strategy and methods of analysis of industries and activities of competitors], Fundamentals, Kyiv, Ukraine.

8. Sumets, O. M. (2005), Stratehiya pidpryyemstva. Teoriya, sytuatsiyi, pryklady [The strategy of the enterprise. Theory, situations, examples], VD "Professional", Kyiv, Ukraine.

9. Thompson, A. A. (2007), Strategicheskiy menedzhment: kontseptsii i situatsii dlya analiza [Strategic management: concepts and situations for analysis], Williams Publishing House, Moscow, Russia.

10. Shershnova, Z. (2004), Strategicheskoe ypravlinnya [Strategic management], KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 338.48:330.3

І. С. Гурська,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки підприємства,
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"
ORCID: 0000-0003-0547-6799
З. М. Герасимів,
к. г. н., доцент кафедри економіки підприємства,
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"
ORCID: 0000-0002-2505-2769

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.88

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ РИНКУ

I. Hurska,
PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of economics of the enterprise
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences
of Ukraine "Berezhany Agricultural Institute"
Z. Gerasymiv,
PhD in Geographic sciences, Associate Professor of the Department of economics of the enterprise
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences
of Ukraine "Berezhany Agricultural Institute"

FACTORS OF TOURIST BUSINESS DEVELOPMENT IN THE MARKET CONDITIONS

У статті доведено, що туризм є перспективною галуззю національної економіки, який забезпечить наповнення державного бюджету України. Розглянуто фактори, які впливають на процеси розвитку туристичного бізнесу в умовах ринкової економіки України. Визначено сутність поняття факторів туристичного бізнесу, а також проведено їх класифікацію. Обгрунтовано властивості та функції туристичного бізнесу в Україні. Проаналізовано внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на специфіку формування туристичного продукту, структуру та динаміку туризму, туристичний бізнес. Визначено основні умови та сформовано проблеми розвитку туристичного бізнесу в Україні.

Доведено важливу роль розвитку туристичного бізнесу для національної економіки країни та зазначено основні організаційні фактори, що впливають на розвиток туристичної галузі в умовах ринку.

The article presents a set of factors that influence the development of the tourism business and its effective functioning in the Ukrainian market. The essence of the concept of tourism business is summarized and the classification of its development factors is made. It is established that the prospects for the development of the tourism industry, namely the growth of economic attractiveness of tourist activity of Ukraine, is to create favorable conditions for the effective functioning of the subjects of tourism business in the market and to determine the factors that influence the development of the tourism industry, assessing their impact in conditions of market transformations.

The internal and external factors that influence the specificity of tourism product formation, structure and dynamics of tourism and tourism business are analyzed. The combination of these factors shapes the tourism market and creates an environment for business activity that influences supply and demand and supports the activities of the national tourism industry to create an appropriate tourism product.

It is proved that for the effective functioning of the tourism business as a promising branch of the national economic system it is necessary to provide certain conditions, which include: stability of state and economic policy; preferential tax treatment for social tourism; an advanced business support infrastructure, ranging from licensing to government regulation and control; flexible market mechanism for tourism participation in globalization processes and in the integration of Ukraine into European and world economic structures.

Передплатний індекс 21847

The main directions of development of tourist business in Ukraine are establishing mechanisms of cooperation of public authorities with public, scientific and business structures to increase the level of security at tourist sites and routes, infrastructure arrangement and information support of tourist sites and routes, improvement of tax legislation, which will help to invest in tourism infrastructure and sanatorium and resort complex.

Ключові слова: туризм, туристичний бізнес, туристична галузь, фактори розвитку, туристичний ринок, національна економіка, державне регулювання.

Key words: tourism, tourism business, tourism industry, development factors, tourism market, national economy, state regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Туристичний бізнес в Україні є однією з прибуткових форм торгівлі послугами, розвиток якого впливає на головні сегменти національної економіки, як-от: промисловість, будівництво, транспорт, сільське господарство, побутове обслуговування, малий та середній бізнес. Ефективний розвиток туристичної галузі забезпечить розвиток інфраструктури й сприятиме зайнятості місцевого населення.

Формування та розвиток туристичного бізнесу неможливий без досліджень сучасного стану та перспектив розвитку галузі туризму, а саме зростання економічної привабливості туристичної діяльності України, створення сприятливих умов для ефективного функціонування суб'єктів туристичного бізнесу на ринку. Тому визначення факторів, які впливають на розвиток туристичної галузі, та оцінка їх впливу в умовах ринкових трансформацій є досить актуальною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Слід зазначити, що дослідження факторів розвитку туристичного бізнесу та ринку туристичних послуг в Україні не втрачають своєї актуальності протягом тривалого періоду часу. Проблеми, умови та фактори, які формують ефективне функціонування ринку туристичних послуг і впливають на розвиток туристичного бізнесу в Україні, постійно знаходяться в центрі уваги вітчизняних учених, як-от: Василихи Н.В., Бурдейного В.А., Гриценюк Н.І., Готько Н.М., Дядечко Л.П., Жукова Н.Л., Кудли Н.Є., Кутузової О.Є. та інших.

Властивості і функції туристичної діяльності	– створює туристичні послуги, формує туристичний продукт і здійснює його реалізацію, активно використовуючи маркетингові комунікації; – має свою індустрію виробництва і надання послуг туристам; – формує ринок туристичних послуг за різними рівнями комплексності; – працює як мультиплікатор росту національного доходу, валового внутрішнього продукту, зайнятості населення; – сприяє розвитку місцевої інфраструктури та підвищенню рівня життя населення; – уявляє собою сферу, в якій дешево створюються робочі місця та забезпечується високий рівень ефективності й швидка окупність інвестицій; – є досить ефективним засобом охорони навколишнього середовища та історико-культурної спадщини країни, що є матеріальною основою ресурсного потенціалу туризму, який утворює специфічну сферу діяльності; – функціонує у взаємозв'язку практично з усіма галузями і видами діяльності людей; – має переваги в інтеграційних і глобалізаційних процесах, що відбуваються у світовому просторі

Рис. 1. Властивості та функції туристичного бізнесу в Україні

Джерело: [2].

Передплатний індекс 21847

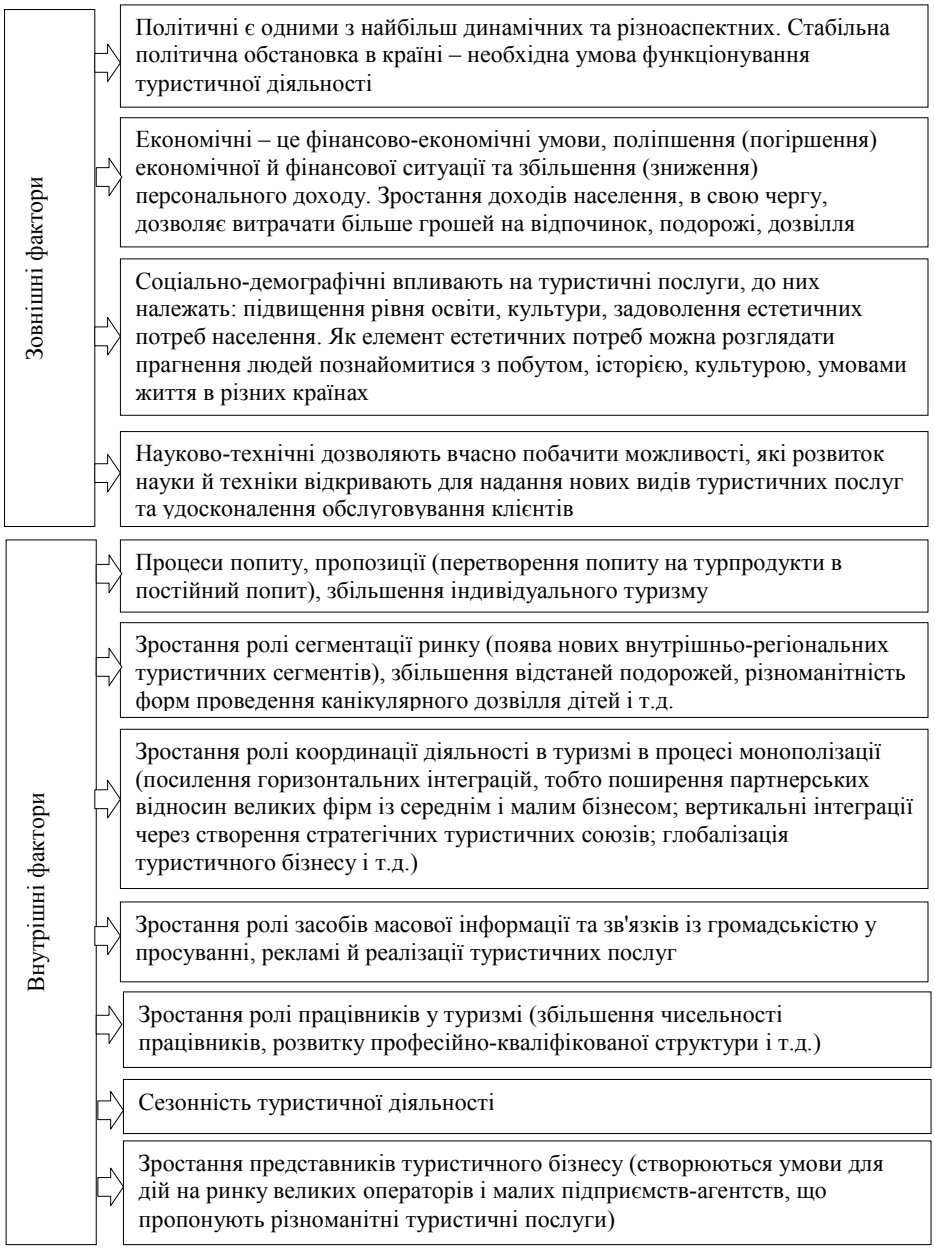

Рис. 2. Зовнішні та внутрішні фактори впливу на розвиток туристичного бізнесу

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завдання полягає у дослідженні основних факторів розвитку туристичного бізнесу, які впливають на збалансованість та ефективний розвиток туристичної галузі України в умовах ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Туристичний бізнес — це галузь національного господарства, яка є менш капіталомісткою, ніж інші галузі та має високий рівень рентабельності. Туристичний бізнес є, передусім, сферою праці, де виробляється та реалізується продукт і організовується його споживання — обслуговування туристів під час подорожі.

Туризм є перспективною галуззю національної економіки, а розвиток туристичного бізнесу здатний гарантувати істотний вклад у розвиток економіки країни, який забезпечить створення нових робочих місць, наповнення державного бюджету за допомогою сплати податків та відвідування України туристами інших країн.

Відповідно до Закону України "Про туризм", організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм. До міжнародного туризму належать: в'їзний туризм подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний туризм подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до

Передплатний індекс 21847

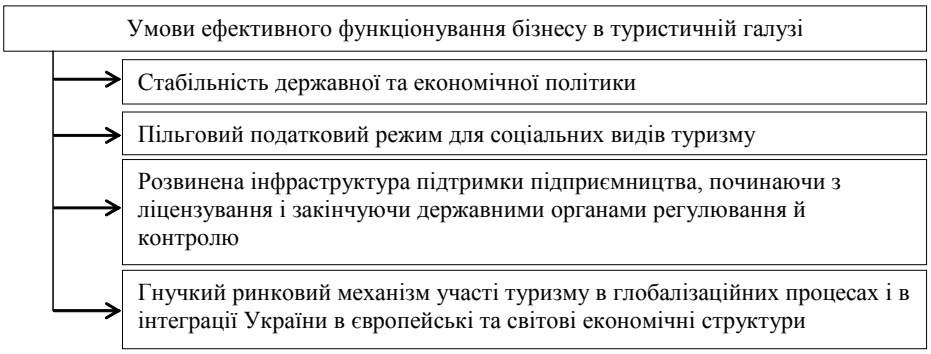

Рис. 3. Умови розвитку туристичного бізнесу в Україні

іншої країни. До внутрішнього туризму відносяться подорожі в межах території України громадян України [5].

Туристичний бізнес як складова економічного комплексу країни характеризується властивостями та функціями представлені на рисунку 1.

Фактори, що впливають на стан та розвиток туризму, дослідники класифікують відповідно до масштабу туристичного ринку. За такої класифікації виділяють три їх рівні:

— глобальні, тобто фактори, які діють у міжнародному чи світовому масштабі;

— національні, тобто фактори, які виявляють свій вплив на рівні держави;

— регіональні, тобто фактори, що впливають на стан та розвиток туристичних ресурсів в межах окремого регіону [6, с. 83].

Важливими питаннями розвитку туристичного бізнесу є дослідження факторів, які впливають на стан туристичної галузі в країні та її регіонах. У науковій літературі ці фактори поділяються на дві групи, а саме зовнішні (екзогенні) і внутрішні (ендогенні), які в мають специфічні прояви при веденні туристичного бізнесу (рис. 2).

Зовнішні фактори впливають на туризм, передусім, за допомогою демографічних і соціальних змін, а також через фінансово-економічні умови.

Внутрішні фактори — це фактори, що впливають безпосередньо в сфері туризму, тобто це матеріально-технічні фактори, що мають найважливіше значення для розвитку туризму. Головні з них пов'язані з розвитком засобів розміщення, транспорту, підприємств харчування, рекреаційної сфери, торгівлі.

Поєднання внутрішніх та зовнішніх факторів формує кон'юнктуру туристичного ринку та створює середовище для бізнес-діяльності, впливає на формування попиту та пропозиції, які забезпечують діяльність національної індустрії туризму зі створення відповідного туристичного продукту. Формування національного туристичного бізнесу є наслідком складної взаємодії організаційно-економічних процесів, які формують попит та пропозицію на ринку туристичних послуг.

Організаційно-економічні процеси ринку туристичних послуг сприяють покращенню інформаційно-комунікаційного забезпечення між сегментами ринку, подоланню галузевих бар'єрів та інформаційної закритості. Розвиток ринку туристичних послуг формується під впливом соціально-економічних факторів, до яких відносяться: наявність вільного часу, структура населення, вік, рівень доходів громадян, освіта, рід занять, приналежність до певної раси, стать тощо. На думку Н. Кудли, успішне функціонування туристичного ринку в цілому неможливе без наявності вільного часу та дозвілля громадян, у разі збільшення якого можна очікувати, що грошові кошти можуть бути направлені на придбання послуг туризму, відпочинок: "Наявність вільного часу є одним з найважливіших факторів. Вільний час, яким володіє суспільство, залежить від внутрішнього законодавства конкретної країни (кількість днів відпустки, кількість робочих годин на тиждень). Інформація про час проведення шкільних канікул, державних і релігійних свят та їх кореляції в даному році з суботами і неділями є важливою для організаторів туризму з урахуванням активізації туристичного попиту" [3].

Успішний розвиток туристичного бізнесу в України потребує створення належних умов для роботи туристичних підприємств, установ та організацій на туристичному ринку. Серед основних чинників, які впливають на розвиток туристичного бізнесу, є Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Запровадження Стратегії передбачається за напрямками, серед яких: забезпечення безпеки туристів та захист їх законних прав та інтересів, імплементація законодавства ЄС у сфері туризму, забезпечення комплексного розвитку територій, зок-

Передплатний індекс 21847

рема створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури, удосконалення системи професійної підготовки фахівців сфери туризму, формування та просування позитивного іміджу України, як країни привабливої для туризму [4].

Туристичний бізнес є відкритою системою, на розвиток якої впливає безліч факторів, якот: природні, соціально-економічні, політичні. Для його розвитку, необхідно забезпечити певні умови (рис. 3).

Визначаючи туристичний бізнес як один з пріоритетних у галузях національної економіки для його ефективного функціонування необхідно вирішити проблеми, які потребують державного регулювання й підтримки виконавчих органів влади. Серед них є такі:

— налагодження механізмів співпраці органів державної влади з громадськими, науковими та бізнес-структурами;

— підвищення рівня безпеки на туристичних об'єктах і маршрутах, своєчасне надання невідкладної допомоги туристам, які постраждали під час подорожі;

— облаштування інфраструктури та інформаційного забезпечення туристичних об'єктів і маршрутів;

— вдосконалення податкового законодавства, що сприятиме вкладенню інвестицій в інфраструктуру туризму та санаторно-курортний комплекси.

ВИСНОВОК

Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що розвиток туристичного бізнесу України залежить від системи факторів. Систематизація та класифікація цих факторів дозволить вивести галузь туризму на новий вектор розвитку, а необхідними організаційними заходами, які сприятимуть стійкому розвитку бізнесу є: поглиблений розвиток інфраструктури галузі для комплексного обслуговування всіх категорій туристів; організація періодичних тренінгів та семінарів туристичного спрямування для туристичного бізнесу та зацікавлених осіб; застосування інновацій у вигляді централізованої комп'ютерної мережі резервування місць розміщення та створення реальної бази про послуги у сфері туризму; сформування державної політики в галузі туризму, яка сприятиме його стійкому розвитку.

Література:

1. Василиха Н.В., Індус К.П., Готько Н.М. Концептуальні засади ефективності функціонування ринку туристичних послуг. Науковий вісник Ужгородського університету. 2017. Вип. 1 (49). Т. 2. С. 177—181.

2. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 224 с.

3. Кудла Н.Є. Менеджмент туристичного підприємства: підручник. К.: Знання, 2012. URL: http://pidruchniki.com/1584072043685/ turizm/ menedzhment_turistichnogo_pidpriyemstva

4. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. URL: https:// www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501

5. Про туризм: Закон України від 26.04.2014. URL: http://zakon4.rada.gov.ua.

6. Сервіс в туризмі / під ред. Гриценюк Н.І., Бурдейного В.А., Кутузової О.Є. та ін. Одеса: Талісман, 2006. 160 с.

7. Школа І.М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: монографія / за ред. І.М. Школи. Чернівці: Вид-во "Книги-ХХІ", 2007. 292 с.

References:

1. Vasylykha, N. V. Indus, K. P. & Hot'ko, N. M. (2017), "Conceptual bases of efficiency of functioning of the market of tourist services", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu, vol. 1 (49). T. 2, pp. 177—181 [in Ukrainian].

2. Diadechko, L. P. (2007), Ekonomika turystychnoho biznesu [Economy of tourism business], navchal'nyj posibnyk, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraina.

3. Kudla, N.Ye. (2012), Menedzhment turystychnoho pidpryiemstva [Management of tourism enterprise], Znannia, Kyiv, Ukraina, [Online], available at: http://pidruchniki.com/15840720-43685/ turizm/menedzhment_turistichnogo_ pidpriyemstva (Accessed 19 September 2019).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "On approval of the Tourism and Resort Development Strategy for the period up to 2026", [Online], available at: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/ 249826501 (Accessed 22 September 2019).

a. The Verhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "About tourism", [Online], available at: http://zakon4.rada.gov.ua (Accessed 22 September 2019).

5. Hrytseniuk, N. I. Burdejnoho, V. A. Kutuzovoi, O.Ye. et al. (2006), Servis v turyzmi [Service in tourism], Talisman, Odesa, Ukraina.

6. Shkoly, I.N. (2007), Rozvytok turystychnoho biznesu rehionu [Development of tourism business in the region], monograph / Shkoly I.N. (Ed.). Knyhy-XXI, Chernivtsi, Ukraina.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 331.101.262

В. В. Соколовська,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування,
Вінницький торговельно-економічний інститут Київського
національного торговельно-економічного університету, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0002-6198-5072
О. І. Бабчинська,
к. геогр. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування,
Вінницький торговельно-економічний інститут Київського
національного торговельно-економічного університету
ORCID ID: 0000-0001-6377-6242
Г. В. Іванченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування,
Вінницький торговельно-економічний інститут Київського
національного торговельно-економічного університету
ORCID ID: 0000-0002-5654-1514

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.10.93

МЕТОДИ ОЦІНКИ ПЕРСОНАЛУ: РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ В УПРАВЛІННІ

V. Sokolovska,
PhD in Economics, Associate Professor, the Chief of Department of Management and Administration
of Vinnytsia Institute of Trade And Economics of Kyiv National University of Trade And Economics
O. Babchinska,
PhD in Geography, Associate Professor, Associate Professor of Management and Administration Deparment
of Vinnytsia Institute of Trade And Economic of Kyiv National University of Trade and Economisc University
H. Ivanchenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Management and Administration Department
of Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

METHODS OF EVALUATION OF PERSONNEL: THE ROLE AND SIGNIFICANCE IN MANAGEMENT

У статті проаналізовано підходи до визначення поняття "оцінювання персоналу", визначено завдання, що можуть бути розв'язані в процесі оцінки співробітників, а також виокремлено наслідки ключових помилок у результаті непрофесійного проведення оцінки. Розглянуто основні завдання оцінки персоналу, проведено критичний аналіз методів оцінки персоналу визначені переваги та недоліки використання того чи іншого методу. В статті підкреслено, що застосування системи оцінювання персоналу має на меті збереження найкращих співробітників, створення умови для професійного зростання, а також виявлення безперспективних, інертних співробітників. Запропоновано обирати метод оцінки персоналу підприємства відповідно до рівня управління (ієрархії). У статті підкреслюється, що регулярна і систематична оцінка персоналу позитивно позначається на мотивації співробітників, їх професійному розвитку і зростання.

Evaluation of the results of the ACTIVITIES of personnel serves mainly three purposes: administrative, which consists in making personnel decisions on an objective and regular basis; informative; motivation. The assessment of personnel is a procedure carried out in order to identify the degree of compliance of the professional, business and personal qualities of the employee, quantitative and qualitative results of his work with certain requirements.

Personnel assessment is a continuous process in the enterprise management system and is associated with all areas of its work. Directly through the personnel assessment, the head of the enterprise can receive information about the performance of employees, their potential and growth prospects; identify the reasons for the ineffective work of individual specialists; analyze the needs and priorities for training and continuing education; find ways to improve the organization of labor and the like. In addition, a number of managerial decisions on the problems of selection and placement of personnel, the identification of the contribution of each employee to the activities of the enterprise are based on the results of the assessment; promotion of workers both vertically and horizontally; improving the structure, style, methods of personnel management; Strengthening the relationship between the administration and the trade union, managers and subordinates.

All categories of employees are subject to evaluation, but its significance for individual categories is different, as far as personal and business qualities of the staff are concerned. The main issue of any assessment is the establishment of

Передплатний індекс 21847

indicators to determine whether an employee belongs to a specific organizational and social system and whether they meet professional requirements. Assessment indicators can be divided into the following groups: personal qualities; assessment of professional behavior; assessment of labor productivity, that is, the results of production and other activities.

The article proposes to choose the method of evaluating the personnel of the enterprise in accordance with the level of management (hierarchy). Regular and systematic assessment of staff positively affects the motivation of employees, their professional development and growth.

Ключові слова: персонал, оцінка персоналу, методи оцінки персоналу, управління персоналом, самооцінка.

Key words: personnel, personnel evaluation, methods of personnel evaluation, personnel management, self-esteem.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Оцінка персоналу є найважливішим елементом в управлінні людськими ресурсами будь-якої сучасної компанії і являє собою цілеспрямований процес встановлення відповідності між якісними характеристиками персоналу і вимог до займаної посади. Розглядаючи цей процес у рамках HR-менеджменту, слід зазначити, що основним завданням управління людськими ресурсами є кваліфікований підбір персоналу, який буде впливати на кінцеві показники роботи організації. Всі організації існують для досягнення поставлених перед ними цілей. Ступінь реалізації цих цілей показує, наскільки ефективно діє організація та використовує наявні ресурси. Оскільки всі люди індивідуальні і відрізняються один від одного своїми вміннями, здібностями і якостями, то природним чином, співробітники організації по-різному виконують свої обов'язки. Серед них є і лідери, і аутсайдери, управління якими передбачає застосування різних методів оцінки, формування відповідної системи мотивації. Однак, щоб провести таку диференціацію та відповідним чином вибудувати систему мотивації праці, необхідно використовувати певну систему оцінки ефективності виконання кожним співробітником компанії своїх посадових обов'язків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У літературі оцінка персоналу розглядається в різних ракурсах. Теоретико-методологічні основи оцінки персоналу активно досліджуються зарубіжними та вітчизняними науковцями, як А. Єременком, А. Монстовичем, В. Нижником, В. Нідзельською, В. Ушкальовим, Д. Ядранським. Результатом їх досліджень є розробка окремих підходів, процедур, методів щодо організації та проведення оцінки персоналу.

Однак на сучасному етапі розвитку конкурентне середовище висуває жорсткі вимоги до управління персоналом підприємства, а отже, постає проблема формування всебічної, комплексної, зрозумілої та об'єктивної системи оцінювання персоналу, використання новітніх підходів з метою досягнення таких критеріїв, як економічність та оптимальність.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є визначення та аналіз основних підходів до оцінки персоналу, критеріїв та перспектив їх застосування на підприємствах, а також систематизація методів менеджменту, виявлення їх переваг, недоліків та визначення особливостей впливу на персонал підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оцінювання персоналу розглядається як елемент управління і як система атестації кадрів, що застосовується в організації в тій чи іншій модифікації. Водночас це необхідний засіб вивчення якісного складу кадрового потенціалу організації, його сильних і слабких сторін, а також основа для удосконалення індивідуальних трудових здібностей працівника і підвищення його кваліфікації [8, с. 28]. Отже, оцінювання персоналу — це процес визначення ефективності виконання працівниками організації своїх посадових обов'язків і реалізації організаційних цілей або процес визначення відповідності якісних характеристик персоналу (здібностей, умінь, мотивів) вимогам посади або робочого місця.

Оцінка результатів діяльності персоналу слугує переважно трьом цілям: адміністративній, яка полягає в прийнятті кадрових рішень на об'єктивній і регулярній основі (розміщення кадрів, їх переміщення, підвищення, переведення, оплата праці тощо); інформативній — забезпечення керівників необхідними даними про кількісний та якісний склад персоналу; мотиваційній — орієнтація працівників на покращення трудової діяльності в потрібному для організації напрямку [2, с. 54].

Із всієї сукупності цілей і напрямків проведення оцінювання персоналу виділяють основну — покращити управління діяльністю організації. Підприємство не може розраховувати на довготривалий розвиток без ефективного управління персоналом та організації його діяльності. Основою забезпечення цього є оцінка кадрів як відправний момент для удосконалення персоналу, його мотивації і відповідної оплати праці.

Оцінюванню підлягають усі категорії працівників, але значимість його для окремих категорій різна. До того ж оцінка особистих і ділових якостей керівників, головних спеціалістів значно складніша, ніж виробничого персоналу. Оцінка виробничого персоналу — це визначення певних професійних і особистих якостей працівників, виходячи з їх функціональних обов'язків і цілей підприємства. За таким підходом оцінювання персоналу повинно обов'язково включати

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Аналіз підходів до визначення поняття "оцінювання персоналу"

Автор	Визначення
Єременко А. [1]	Оцінка персоналу – це процедура, що здійснюється для виявлення ступеня відповідності професійних, ділових та особистих якостей працівника, кількісних та якісних результатів його трудової діяльності
Монстович А. [2]	Оцінка персоналу може повноцінно виконувати притаманні їй функції за умов побудови на принципах: а) невідворотності (обов'язковості); б) загальності (оцінюють кожного); в) систематичності (оцінка здійснюється постійно); г) всебічності (оцінці підлягають усі сторони діяльності та особистості людини); д) об'єктивності (використання достатньо повної системи показників для характеристики працівника); е) гласності (широкого ознайомлення персоналу з порядком і методикою проведення оцінки, доведення її результатів до всіх зацікавлених осіб); є) демократизму (участі громадськості, залучення до оцінки колег і підлеглих); ж) результативності (обов'язкового й оперативного вжиття дійових заходів за результатами оцінки)
Нижник В., Змерзла Т. [3]	Оцінка персоналу надає інформацію про: ефективність роботи працівників; потенційні можливості спеціалістів і перспективи їх росту; причини неефективної роботи окремих працівників; потреби і пріоритети в навчанні та підвищенні кваліфікації; шляхи удосконалення організації праці
Нідзельська В. [4]	Комплексна система оцінювання персоналу організації за допомогою методів експертних оцінок та ранжування, надає змогу об'єктивно здійснити оцінювання та одержати конкретний результат для забезпечення розвитку кадрового потенціалу та ефективності функціонування системи управління персоналом й організації в цілому
Ушкальов В. [7]	Особливості оцінки ефективності процесу розвитку персоналу слід віднести: комплексність оцінки; значну залежність показників ефективності від цілей розвитку; необхідність урахування індивідуальних особливостей та суб'єктивних чинників; низьку інформативність та відносність грошових показників; зумовленість зовнішніми умовами та чинниками; складність здійснення до завершення етапу процесу розвитку або процесу розвитку взагалі
Ядранський Д. [9]	Оцінка суб'єкта праці (персоналу) здійснюється об'єктом праці (представником роботодавця) переважно за єдиним критерієм (виконання – не виконання роботи, для якої певний суб'єкт залучався)

Джерело: сформовано на основі [1—4; 7; 9].

психологічний компонент і бути спрямованим на розроблення рекомендації управління персоналом [8, с. 62].

Безпосередньо через оцінку персоналу керівник підприємства чи то інша вповноважена особа, може отримати інформацію про ефективність роботи працівників, їх потенційні можливості і перспективи росту; виявити причини неефективної роботи окремих спеціалістів; проаналізувати потреби і пріоритети в навчанні та підвищення кваліфікації; знайти шляхи удосконалення організації праці тощо. До того ж, на результатах оцінки грунтується ряд управлінських рішень з проблем підбору і розстановки кадрів, виявлення вкладу кожного працівника в діяльність підприємства; просування працівників як по вертикалі, так і по горизонталі; покращення структури, стилю, методів управління персоналом; зміцнення взаємозв'язків адміністрації і профспілки, керівників і підлеглих. Однак у разі проведення процесу оцінки персоналу можуть виникати такі проблеми, як упередженість оцінки, нерозуміння працівниками необхідності проведення оцінки, у разі вибору методу оцінки орієнтація на "моду", а не на основні завдання її проведення та специфіку діяльності підприємства, невірна інтерпретація отриманих результатів та інше [8, с. 65].

Проте перед тим чк розбиратись у процесі оцінки персоналу та методах оцінки, визначимо сутність терміну "оцінювання персоналу", яка досить різниться серед вітчизняних вчених (табл. 1).

Таким чином, можна зробити висновок, що оцінюванням персоналу є процедура, що здійснюється з метою виявлення ступеня відповідності професійних, ділових та особистих якостей працівника, кількісних і якісних результатів його трудової діяльності визначеним вимогам.

Менеджмент персоналу передбачає широке використання результатів оцінки персоналу, адже кожна організація прагне зберегти найліпші кадри, створи-

Рис. 1. Основні завдання оцінки персоналу

Джерело: сформовано на основі [5; 6; 8].

Передплатний індекс 21847

Таблиця 2. Методи оцінювання персоналу

Метод оцінювання	Переваги	Недоліки
Інтерв'ю. Найчастіше використовується при прийомі на роботу. Має на увазі діалог з потенційним співробітником, щоб визначити його придатність для компанії і конкретної діяльності	Можливість задавати питання і уточнювати всі тонкощі; при діалозі також можна оцінювати кандидата вербально і невербально, тобто враховується манера спілкування і поведінки	Кандидат може прикрашати свої здібності; кандидат може недоговорювати, бути не до кінця чесним; під час діалогу може статися конфлікт; необхідно ретельно підготуватися до інтерв'ю і не відходити від плану
Оцінка виконання завдань дозволяє оцінити трудову діяльність співробітника за певний проміжок часу	Розглядається вся діяльність співробітників, більш точна оцінка; об'єктивна оцінка за рахунок різних думок (кілька оцінюють); можливість визначити тенденція розвитку співробітника	Можливі суперечливі ситуації в разі протилежних думок серед оцінюють; необхідність фіксувати всю діяльність співробітників; можливо упустити будь-які досягнення або упущення співробітників
Метод «360 градусів». Працівник оцінюється усіма співробітниками, з якими взаємопов'язаний у трудовій діяльності, і клієнтами	Об'єктивна, всебічна оцінка; більш активна зворотна зв'язок	Оцінюються компетенції і в меншій мірі результати діяльності; потрібна висока ступінь конфіденційності; важко домогтися відвертого думки підлеглих про керівника
Групова дискусія допомагає визначити активних, амбітних працівників на основі бесіди	Простота в реалізації; наявність зворотного зв'язку	Співробітник може бути не чесний; рівень взаємини співробітника і керівників можуть впливати на підсумки
Рангові метод. Керівники складають рейтинг співробітників за певним заздалегідь обраному критерію	Оцінюють кілька керівників; всі співробітники порівнюються між собою і є наочний список ефективності співробітника усередині компанії; хороший спосіб заохотити кращого співробітника	Співробітники порівнюються за одним критерієм, і працівники, які добре проявляють себе в інших категоріях, можуть бути демотивовані, якщо виявляться в кінці списку; керівники можуть недобросовісно ранжувати, грунтуючись на особистих симпатіях
Метод бальної оцінки. За кожне досягнення працівника йому присвоюється заздалегідь обумовлену кількість балів, які в наслідку підсумовуються і визначають його загальний діловий рівень	Оцінюється сукупність всіх якостей і досягнень співробітника; показує сильні і слабкі сторони працівника; всі співробітники оцінюються однаково і об'єктивно, так оцінки за кожне досягнення заздалегідь обумовлені ним	Великі витрати часу; трудомісткість методу; працівники можуть частково підходити під опис характеристики, але все ж необхідно присвоїти якесь кількість балів, вибираючи найбільш підходящі варіант, що не повністю відповідає кандидату
Тестування. Передбачає письмовий короткий або розгорнуту відповідь на питання тесту	Швидкий спосіб перевірки кандидата на посаду	Відповіді можуть бути нечесні або перебільшені, якщо питання стосуються особистості кандидата; якщо питання професійного характеру, то оскільки в тестах є варіанти відповідей, то є ймовірність, що кандидат випадково буде відповідати вірно, не знаючи відповіді
Атестація. Проводиться для оцінки відповідності рівню праці, потенціалу і якостей співробітника вимогам займаної посади. атестація має юридичну силу, тому за її результатами можна знизити або підвищити співробітника, перевести на іншу посаду, навчити або звільнити	Добре знайома персоналу і методологічно опрацьована; на підставі атестації можна приймати юридичні рішення; рішення приймається колегіально	Сприймається багатьма співробітниками негативно; вимагає значних тимчасових і трудових витрат; працівники отримують мінімально
Метод еталонів передбачає порівняння якості працівника порівнюються з найуспішнішими співробітниками даного напряму	Ранжування співробітників і з не завищеною планкою (якщо один співробітник зміг досягти певних висот у даній компанії, то і інші зможуть); у співробітників є з кого взяти приклад	Можливе негативне і зневажливе ставлення до співробітника-еталону; складно знайти співробітника, який був би самим успішним у всіх категоріях
Метод суми оцінок. В даному випадку оцінюють частоту прояви у співробітника тієї чи іншої якості за шкалою «постійно», «часто», «рідко», «ніколи»	Простота методу; показує, які якості проявляються у співробітника частіше і найрідше	Складно знайти різницю між «постійно», «часто» і «рідко», «ніколи»; не описує наскільки добре проявляється та чи інша якість
Система групування, за якою всіх співробітників ділять на 4 групи: «поганий працівник», «задовільний працівник», «хороший працівник», «відмінний працівник»	Можливість визначити кращих і гірших співробітників	Співробітники, які можуть потрапити за характеристиками між двома сусідніми групами; можливі конфліктні ситуації
Ассессмент-центр. Оцінка персоналу проводиться в основному за рахунок спостереження за працівниками в спеціально змодельованої ситуації, яка схожа з їх діяльністю	Об'єктивна оцінка, що дозволяє визначити потенціал співробітника; дозволяє виявити відповідність працівника корпоративної культурі; наочно показує всі переваги і недоліки співробітника	Значні фінансові витрати; значні витрати часу на підготовку і проведення; високий рівень стресу при отриманні зворотного зв'язку
Управління по цілям. Керівник і співробітник разом ставлять цілі і завдання, необхідні рішення, і очікувані результати діяльності. Надалі оцінюються реальні досягнення і результати із запланованими	Співробітник розуміє критерії успішності своєї роботи до початку виконання завдань; надання зворотного зв'язку; витрати мінімальні або відсутні	Суб'єктивність оцінки, оскільки оцінює тільки одна людина (керівник); орієнтація на минулі заслуги і досягнення, а не на розвиток
Управління результативністю дозволяє оцінити компетенції співробітника, які потрібні для досягнення цілей	Співробітник розуміє критерії успішності своєї роботи до початку виконання завдань; надання зворотного зв'язку протягом усього запланованого періоду; передбачає розвиток і навчання співробітника	Великі витрати часу; цей метод можна застосовувати в компаніях з розвиненою корпоративною культурою
Метод щоденників. Працівникам видається список завдань на весь робочий день і фіксується за скільки часу було виконано кожне доручення	Допомагає відстежити витрати часу; щодо отриманої інформації можна розподіляти завдання таким чином, щоб співробітник вклався в один робочий день	Співробітники, які знаходяться під контролем, можуть виконувати роботу швидко, але не якісно

Передплатний індекс 21847

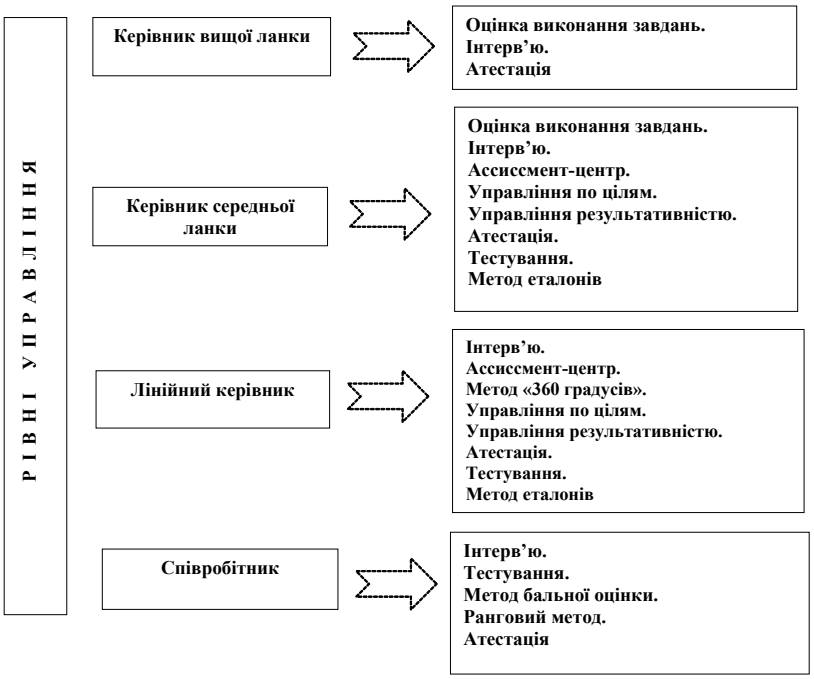

Рис. 2. Розподіл методів менеджменту відповідно до рівня управління

ти їм умови для професійно-кваліфікаційного зростання і одночасно позбутися працівників інертних, малокваліфікованих, безперспективних.

Оцінювання персоналу є складовою процесу відбору й розвитку персоналу. Оцінка персоналу нерозривно пов'язана майже з усіма функціями системи управління персоналом. Без оцінки не можна обійтися при відборі кандидатів на вакантні посади, без оцінки результатів діяльності складно справедливо розподілити премії і бонуси, без оцінки не обійтися у визначенні потреби в навчанні та розвитку персоналу. Нині існує два підходи до оцінювання персоналу:

— оцінка кандидатів на вакантну посаду;

— періодична оцінка працівників організації [8, с. 87].

Регулярна та систематична оцінка персоналу позитивно позначається на мотивації співробітників, їх професійному розвитку, зростанні. Одночасно результати оцінки є важливим елементом управління людськими ресурсами, оскільки надають можливість приймати обгрунтовані рішення щодо винагороди, просування, звільнення співробітників, їх навчання та розвитку. Процедури оцінки персоналу є базовими для багатьох конкретних аспектів кадрової роботи. Зокрема під час прийому на роботу, при просуванні, при навчанні, при реорганізації, заохоченні, скороченні і звільнення. Оцінка і атестація персоналу тісно пов'язана практично з усіма основними напрямами роботи в сфері управління персоналом. Отже, оцінка персоналу є безперервним процесом у системі управління підприємства та пов'язана з усіма напрямами його роботи (рис. 1).

Під час формування періодичної оцінки узагальнюються: думка колег і працівників взаємозв'язаних підрозділів; підлеглих; спеціалістів у галузі ділової оцінки, а також результати самооцінки працівників.

Основним питанням будь-якої оцінки є встановлення показників, які дозволяють визначити належність співробітника до конкретної організаційно-соціальної системи та відповідність професійним вимогам. Показників оцінки можна умовно розділити на такі групи: особистісні якості (темперамент, характер, дисциплінованість, почуття відповідальності, комунікабельність, ініціатива, аналітичні здібності, лідерські якості тощо); оцінка професійної поведінки (рівень кваліфікації, знання суміжних питань, вміння переконувати, вести переговори, працювати в команді, досвід роботи, знання виробництва тощо); оцінка результативності праці, тобто підсумки виробничої та іншої діяльності (продуктивність праці, прибуток, кількість залучених клієнтів).

Отже, відповідно до мети оцінювання персоналу підприємства може здійснюватися на основі різних методів (табл. 2).

Організаційна процедура підготовки проведення оцінювання передбачає виконання ряду обов'язкових заходів, а саме:

розробка методики оцінювання (якщо це доцільно, методику можна купити) з урахуванням конкретних умов організації;

формування оціночної комісії із залученням безпосередніх керівників тих працівників, що оцінюються, та спеціалістів вищого рівня ієрархії, а також спеціалістів служби управління персоналом;

визначення часу та місця проведення оцінки;

встановлення процедури підбиття підсумків оцінки;

вивчення питань інформаційного забезпечення процесу оцінювання;

консультації авторами методичних розробок членів комісії з питань оцінювання [8, с. 45].

На першому етапі (розробка методики) доцільного розподілити персонал підприємства за певними рівнями та обрати метод оцінки рисунок 2.

Основною особою в процесі оцінювання персоналу є лінійний керівник. Він відповідає за об'єктивність і повноту інформаційної бази та проводить бесіду з працівником. Думка безпосереднього керівника є визначальною в оцінюванні кандидата на вакантну посаду [5, с. 70].

Однак використання одразу всіх методів оцінки персоналу підприємства потребує значного обсягу фінансових ресурсів та часу, а отже, виникає потреба формування універсальної системи оцінювання на кожному підприємстві, яка б враховувала особливості сфери діяльності, відповідала встановленим стандартам та нормам оцінювання, поєднувала оптимальні методи, що точно, об'єктивно, просто, зручно та зрозуміло відображали результат діяльності кожного працюючого зокрема та персоналу підприємства загалом.

Передплатний індекс 21847

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Оцінка виступає інструментом, що забезпечує конкурентоспроможність підприємства, бо дозволяє своєчасно виявити та діагностувати моделі поведінки співробітників, отримати конкурентні переваги. Водночас оцінка виступає регулятором продуктивності праці.

Існує велика різноманітність методів, кожен з яких по-своєму унікальний, і перед організацією стоїть значне завдання в визначенні гідного із них як загалом для компанії, так і для окремих її частин. Організації часто комбінують або видозмінюють класичні методи і підлаштовують їх під себе, водночас з огляду на фінансові витрати і специфіку організації. Тільки беручи до уваги всі перераховані тонкощі, можна вибудувати свою систему для оцінки персоналу і при цьому домогтися ефективного використання людських ресурсів.

Література:

1. Єременко А. Мотивуюча роль оцінки персоналу. Вісник студентського наукового товариства "Ватра" Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету: за матеріалами ІІ Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції "Актуальні проблеми ефективного соціально-економічного розвитку України: пошук молодих", 25 квітня 2013 року. Вінниця, 2013. Вип. 13. С. 287—288.

2. Монстович А. Ефективні методи оцінки персоналу на різних підприємствах України. Вісник. Київський інститут бізнесу та технологій. 2016. № 2. С. 53—54.

3. Нижник В.М., Змерзла Т.І. Аналіз теоретичних основ оцінки персоналу підприємства. Менеджмент XXI століття: сучасні моделі, стратегії, технології: Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція: збірник наукових праць, 14 лютого 2014 року. Вінниця, 2014. С. 237—242.

4. Нідзельська В. А. Розробка комплексного підходу до оцінювання персоналу організації. Проблеми науки. 2013. № 1. С. 43—45.

5. Норов Г. Професійне зростання працівників: навчання та атестація. Бухгалтерія. 2012. № 38. С. 69—72.

6. Носик О.А. Впровадження асесмент-центрів як чинник ефективного розвитку служб управління персоналом державних органів. Аспекти публічного управління. 2017. № 8—9. С. 47—55.

7. Ушкальов В.В. Особливості оцінки ефективності процесу розвитку персоналу. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № Випуск 23. С. 326—329. URL: http://global-national.in.ua/archive/23-2018/64.pdf

8. Шапиро С.А., Потапова Е.А. Совершенствование профессиональных компетенций как фактор повышения эффективности труда работников коммерческих банков: монография. Директ-Медиа, 2015, 153 с.

9. Ядранський Д.М. Аналіз трудових ресурсів: соціально-психологічний аспект. Економіка & держава. 2012. № 4. С. 54—57.

10. Якимова З.В., Николаева В.И. Оценка компетенций: профессиональная среда и вуз. Экономика образования. 2015. № 1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-kompetentsiy-professionalnaya-sreda-i-vuz-1

References:

1. Yeremenko, A. (2013), "The motivating role of staff evaluation", Visnyk students'koho naukovoho tovarystva "Vatra" Vinnyts'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu Kyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu [Second Ukrainian student scientific conference "Actual problems of effective socio-economic development of Ukraine Search for youth"], Vinnytsia, Ukraine, 25.04.2013, pp. 287—288.

2. Monstovych, A. (2016), "Effective methods of personnel evaluation at different enterprises of Ukraine", Bulletin. Kiev Institute of Business and Technology, vol. 2, pp. 53—54.

3. Nyzhnyk, V.M. and Zmerzla, T.I. (2014), "Analysis of theoretical bases of the estimation of the personnel of the enterprise", Menedzhment XXI stolittia: suchasni modeli, stratehii, tekhnolohii [Management of XXI century: modern models, strategies, technologies], Vinnytsia, Ukraine, 14.02.2014, pp. 237—242.

4. Nidzel's'ka, V. A. (2013), "Development of an integrated approach to the assessment of the organization's personnel", Problems of science, vol. 1, pp. 43—45.

5. Norov, H. (2012), "Professional growth of employees: training and certification", Accounting, vol. 37, pp. 69—72.

6. Nosyk, O. A. (2017), "Implementation of assessment centers as a factor in the effective development of public administration personnel management services", Aspects of Public Management, vol. 8—9, pp. 47—55.

7. Ushkal'ov, V. V. (2018), "Features of the evaluation of the effectiveness of the personnel development process", Global and national problems of economy, vol. 23, available at: http://global-national.in.ua/archive/23-2018/64.pdf (Accessed 30.09.2019).

8. Shapyro, S.A. and Potapova, E.A. (2015), Sovershenstvovanye professyonal'nykh kompetentsyj kak faktor povyshenyia effektyvnosty truda rabotnykov kommercheskykh bankov [Improving professional competencies as a factor in increasing the labor efficiency of employees of commercial banks], Direkt-Medya, Moskva, Rossija.

9. Yadrans'kyj, D. M. (2012), "Analysis of labor resources: social and psychological aspect", Economy and the state. vol. 4, pp. 54—57.

10. Yakymova, Z.V. and Nykolaeva, V.I. (2015), "Assessment of competencies: professional environment and university", Economics of education, vol. 1 available at: https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-kompetentsiy-professionalnaya-sreda-i-vuz-1 (Accessed 20.09.2019).

Стаття надійшла до редакції 18.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847

УДК 338.48:[336.14:352/354]

О. І. Замора,
к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства,
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"
ORCID ID: 0000-0002-6531-2270

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.99

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

O. Zamora,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economics of Enterprise,
Separated subdivision of NULES of Ukraine "Bereshany Agrotechnical Institute"

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF GREEN TOURISM IN THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES

Подані у статті дослідження стосуються актуального на сьогодні питання розвитку зеленого туризму в об'єднаних територіальних громадах, який має стратегічне значення для встановлення національної економіки. Розкрито проблеми та перспективи розвитку зеленого туризму в об'єднаних територіальних громадах. Визначено природний, культурний, людський потенціал і можливості його залучення для розвитку зеленого туризму. Встановлено, що зелений туризм може бути додатковим чинником наповнення дохідної частини бюджету об'єднаних територіальних громад. Охарактеризовано пріоритетні основні напрями регіонів для розвитку зеленого туризму. Визначено, що зелений туризм може відіграти роль каталізатора структурної перебудови економіки, забезпечити демографічну стабільність і розв'язати соціально-економічні проблеми, які виникають під час формування об'єднаних територіальних громад.

The research presented in this article addresses the pressing issue of green tourism development in integrated territorial communities. The operation of rural green tourism is of strategic importance for the development of the national economy, given the high level of unemployment that has arisen in rural areas, and this needs to be addressed urgently. One of the ways to reduce rural unemployment is to develop entrepreneurship in rural areas, in particular in the field of green tourism, that is, to create opportunities for rural residents to engage in entrepreneurial activity and earn income.

The problems and prospects of green tourism development in the united territorial communities are revealed. The basic directions of development of tourism are: creation of the perfect system of management of the branch; development and strengthening of the material base of tourism; effective use of recreational resources, objects of historical and cultural heritage; organization of advertising and information support of the industry development; the reproduction of folk traditions and crafts; ensuring the implementation of organizational and legal control measures. Also, the prospects for the development of green tourism are formed through the implementation of measures to improve the improvement of rural estates, streets, villages, development of social infrastructure.

The natural, cultural, human potential and opportunities for its involvement in the development of green tourism have been identified. It is established that green tourism can be an additional factor in filling the revenue part of the budget of the united territorial communities. Priority main directions of regions for development of green tourism are characterized. It has been determined that green tourism can serve as a catalyst for structural restructuring of the economy, provide demographic stability and solve the socio-economic problems that arise in forming united territorial communities.

The favorable external territorial environment, inexhaustible recreational opportunities testify to the further development of rural green tourism in the form of small business, and will become a significant source of replenishment of local budgets, development of social infrastructure of the united territorial communities.

Ключові слова: зелений туризм, сільська місцевість, об'єднана територіальна громада, бюджет, послуги, соціально-економічний розвиток, рекреаційні ресурси, сільські території.

Key words: green tourism, rural areas, integrated territorial community, budget, services, socio-economic development, recreational resources, rural territories.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дедалі більшу конкуренцію великим туркомплексам в Україні створює сільський зелений туризм, в якому високий рівень комфорту поєднано з домашньою гостинністю сільських родин та незабутнім етнографічним колоритом відпочинку в українському селі. В Україні цей вид туризму набув поширення в останньому десятилітті

Передплатний індекс 21847

та переживає період становлення як окремої сфери підприємницької діяльності. Враховуючи особливості географічного положення, сприятливість кліматичних умов, культури і традицій, у нашій країні є достатні передумови для розвитку сільського зеленого туризму. У країнах Європейського Союзу сільський зелений туризм успішно функціонує та розвивається за рахунок постійно зростаючого попиту серед жителів міських територій. Швидкий ритм життя, урбанізація, розвиток високих технологій та комунікацій створили умови для формування та розвитку сільського зеленого туризму. Багатьом туристам набридло відпочивати за стандартною схемою та в місцях скупчення великої кількості людей. Відвідування туристами колоритних етнографічних сільських громад, з одного боку, задовольняє їхнє бажання відпочинку, а з іншого — створює можливість сільським жителям отримати економічні вигоди від використання власного житла і землі. Зелений туризм — це можливість створити не лише комфортні місця для відпочинку у своїй громаді, але й нові робочі місця завдяки розвитку підприємницької діяльності. Такий туризм дозволяє швидко залучити інвесторів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемами та перспективами розвитку зеленого туризму, особливостям його становлення в об'єднаних територіальних громадах є в полі зору багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, як: В. Азара, В. Биркович, І. Гришова, П. Гудзя, О. Дудзяк, Л. Вашина, В. Кифяк, М. Пітюлич, М. Плотніков, В. Россоха, Д. Стесенко та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення проблем розвитку і дослідження перспективних напрямів зеленого туризму в умовах формування об'єднаних територіальних громад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний стан економічного розвитку країни потребує пошуку нових форм господарювання в сільській місцевості. Однією з таких форм може виступати саме зелений туризм, який можна розвивати, зокрема, за допомогою підприємницької діяльності. Для сільського населення це гарна можливість створити потужну інфраструктуру на території, де вони проживають. Саме тому зелений туризм і належить до одного з напрямів підприємницької ініціативи в ОТГ.

Зелений туризм — це не лише збереження природи, але й відродження, збереження та розвиток місцевих народних звичаїв, промислів, пам'яток історико-культурної спадщини [1]. Тому розвиток туризму — один із пріоритетних напрямів розвитку громади, куди дійсно перспективно вкладати кошти. Українська природа щедро нагородила нас горами, озерами, річками та іншою красою, на яку люди ніколи не перестануть дивитись. Тобто привабливість наших природних багатств не згасає, а з ними відпочинок на природі стає актуальним. Однак наразі дуже багато по-справжньому гарних місць занедбано, й ніхто не поспішає створити з готового ресурсу додаткове джерело постійних надходжень до місцевого бюджету. Дехто вважає, що розвиток туризму в сучасних українських реаліях — справа, приречена на провал. Проте деякі ОТГ на власному досвіді переконались у тому, що за туризмом майбутнє і не тільки в питанні надходження додаткових коштів для громади.

Туристична галузь має велике значення для розвитку економіки та соціальної сфери територіальних громад. Пріоритетний напрям розвитку в'їзного та внутрішнього туризму є важливим чинником утворення додаткових робочих місць та підвищення авторитету громади в регіоні.

Розвиток туристичної галузі в громадах істотно вплине на такі сектори економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство і є одним з перспективних напрямків структурної перебудови економіки. У свою чергу важливими факторами розвитку туристичної галузі є природно-рекреаційний та історико-культурний потенціал.

ОТГ розробляють програми розвитку туризму, які покликані стимулювати ефективне використання наявних ресурсів регіону, підвищити рівень міжгалузевого співробітництва, стимулювати розвиток ринкових відносин у туристичній сфері, визначити перспективи розвитку туризму в громадах на основі аналізу його сучасного стану. Ці програми передбачають здійснення комплексу заходів щодо удосконалення системи управління туристичною галуззю, створення умов для нарощування обсягів надання туристичних послуг за рахунок розширеного в'їзного та внутрішнього туризму, здійснення заходів щодо підтримки рекламно-інформаційної діяльності, розроблення інноваційних проектів з питань розвитку перспективних видів туризму.

Основною метою ОТГ є створення конкурентоспроможного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити турис-

Передплатний індекс 21847

тичні потреби населення, забезпечення на цій основі комплексного розвитку громади за умови збереження екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини. Оптимізація використання туристичних ресурсів, подальше формування туристичного продукту, забезпечення зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів, сприяння соціально-економічному розвитку регіону.

Основними напрямами розвитку туризму, відповідно до програми, мають бути [2]:

— забезпечення сталого розвитку туристичної галузі;

— підвищення рівня життя громадян і створення додаткових робочих місць;

— популяризація історії та культури краю;

— створення досконалої системи управління галуззю;

— розвиток та зміцнення матеріальної бази туризму;

— ефективне використання рекреаційних ресурсів, об'єктів історико-культурної спадщини та необхідність їх збереження;

— організація рекламно-інформаційної підтримки розвитку галузі;

— відтворення народних традицій та ремесел;

— забезпечення здійснення організаційно-правових заходів контролю.

Реалізація зазначених завдань та напрямів дозволить покращити роботу з туризму та структури управління галуззю. Завдяки туристичній галузі, як виду економічної діяльності, здійснюватиметься ефективне та раціональне використання природно-заповідних територій місцевого значення та об'єктів історико-культурної спадщини з одночасним їх збереженням і відновленням.

Заходи програми повинні реалізовуватись за рахунок коштів ОТГ та місцевих бюджетів, коштів зацікавлених суб'єктів підприємницької діяльності усіх форм власності, цільових кредитів банків, коштів іноземних та вітчизняних інвесторів, коштів позабюджетних фондів, громадських організацій, інших джерел, не заборонених чинним законодавством України.

Особливо важливим є питання просування в ОТГ самої ідеї зеленого туризму в цілому. Метою розробки цієї широкомасштабної програми повинно стати підвищення поінформованості населення і створення позитивного ставлення до цього виду відпочинку. Насамперед повинні бути задіяні такі види маркетингових комунікацій, як PR-статті, інтерв'ю, прес-конференції, семінари, брифінги, телепередачі, що викликають довіру та позитивну реакцію [3].

Варто також активізувати значення місцевої влади у підтримці цілей сільського зеленого туризму. Адже кожний місцевий чиновник має зрозуміти, що сільський зелений туризм — це додаткові гроші й поліпшення інфраструктури району, створення нових робочих місць, збільшення потоку іноземних туристів. Саме місцеві влади можуть клопотати про забезпечення податкових пільг у разі одержання державних дотацій особам, які беруть участь у наданні агротуристичних послуг.

У цих умовах зелений туризм є сектором економіки, який демонструє стале зростання, що розширює можливості реалізації продукції особистих підсобних господарств сільського населення. Продукція реалізується на місці не як сільськогосподарська сировина, а з певною доданою вартістю як готові продукти харчування. Домогосподарства, власники яких долучаються до надання туристичних послуг, вдосконалюють структуру посівів на присадибних ділянках з урахуванням потреб гостей, розширюють асортимент овочевих культур, фруктових дерев, ягідників; розвивають і урізноманітнюють присадибне тваринництво, заводять тепличне господарство. Така диверсифікація виробничої діяльності адаптує можливості особистих селянських господарств до потреб ринку і створює передумови для їх розвитку в цьому напрямі на перспективу.

Перспективи розвитку зеленого туризму формуються і завдяки реалізації заходів з поліпшення благоустрою сільських садиб, вулиць, в цілому сіл, розвитку соціальної інфраструктури. Зараз сфера обслуговування відпочиваючих відбувається на базі існуючого житлового фонду з використанням місцевих рекреаційних та інфраструктурних ресурсів. Але з певним надходженням коштів від цієї діяльності ті, хто нею займається, починають робити вкладення у поліпшення облаштування житла, вулиць, об'єднаними зусиллями добиваються зміни на краще сфери обслуговування.

Усе це не тільки сприяє розвитку села, а й, матеріалізуючи організаційні зусилля і фінансові ресурси сільських жителів та сільської громади, надає процесам незворотного характеру, що є додатковим стимулом для прийняття перспективних рішень щодо стратегії розвитку особистих селянських господарств і перетворення їх на агрооселі [4].

Суттєву роль відіграє розвиток сільського зеленого туризму у підвищенні культурно-освітнього рівня сільського населення. Готуючись приймати і обслуговувати відпочивальників, члени селянських родин мимоволі змушені по-

Передплатний індекс 21847

повнювати свої знання з ведення домашнього господарства, гігієни і санітарії, приготування їжі тощо, а спілкування з гостями розширює їхній кругозір, дає змогу зав'язати нові знайомства і підтримувати зв'язки з метою формування сталого контингенту потенційних споживачів туристичних послуг. Таким чином, комунікативність стає атрибутом нової якості людського капіталу, що формується в домогосподарстві, залученому у сферу надання послуг, та одночасно є сталим чинником для перспективи розвитку [5].

Важливою умовою розвитку туристичних регіонів розширення їхніх можливостей і масштабів, поліпшення якості послуг, що надаються, — є інвестування галузі зеленого туризму. Оскільки в країні спостерігається значний дефіцит внутрішніх фінансових ресурсів, тому проблема залучення прямих іноземних інвестицій стає ще більш актуальною. На рівні туристичної території інвестиції формують основу майбутнього ефективного розвитку економіки, на рівні підприємств сфери зеленого туризму — інвестиції сприяють розширенню спектра додаткових туристичних послуг, недопущенню надмірного морального і фізичного зносу основних засобів підприємств, підвищенню технічного рівня обслуговування туристів, та основне, якості й забезпечення конкурентоспроможності послуг у сфери зеленого туризму.

Головними кроками ОТГ, які є необхідні для забезпечення розвитку туризму, є: інвентаризація історичних принад, пам'яток, інфраструктури; партнерство з бізнесом; план покращення розвитку галузі; створення разом із сусідніми ОТГ туристичних продуктів; презентація ринку через туроператорів, агенцій та інших партнерів [6].

ВИСНОВКИ

Таким чином, слід зазначити, що лише зелений туризм у сучасних економіко-демографічних умовах здатний реально допомогти об'єднаним територіальним громадам вижити, і залучити іноземних туристів, адже саме територіальні громади своєю специфічністю притягують відвідувачів. Зелений туризм виступає одним із чільних пріоритетів подолання депресивності й активізації соціально-економічного розвитку сільських територій.

Сприятлива зовнішня територіальна кон'юнктура, невичерпні рекреаційні можливості дають підстави говорити про подальший розвиток сільського зеленого туризму у формі малого підприємництва, що стане вагомим джерелом поповнення місцевих бюджетів, розвитку соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад. Зелений туризм сприяє розвитку малого і середнього бізнесу мешканців сільської місцевості, а з іншого боку — дозволяє міським жителям відпочивати у природних умовах, а також розвивати та зберігати українську спадщину, культуру і традиції.

Література:

1. Радник старости. URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/rs/2019/march/issue-1/article-42891.html

2. Тернопільська районна рада. Програма розвитку туризму в Тернопільському районі на 2016—2020 роки. URL: https://trrada.te.ua/1250

3. Все о туризме — туристическая библиотека. Інвестиційний розвиток зеленого туризму. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/rajlyan.htm

4. Корчинська О.О. Проблеми розвитку підприємництва у сфері сільського зеленого туризму. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 12. Ч 2. С. 60—63.

5. Костирко І.Г., Корчинська О.О. Кластерний підхід в розвитку сільського зеленого туризму. Інноваційна економіка. 2015. № 4 (59). С. 159—163.

6. Фельдман О. Туризм — як драйвер розвитку ОТГ. URL: https://www.slideshare.net/olFeldman/ss-125787948

References:

1. Counselor of the village elder (2019), "Village elder & green tourism: does it make sense to organize?", [Online], available at: https://i.factor.ua/ukr/journals/rs/2019/march/issue-1/article-42891.html (Accessed 18.10.2019).

2. Ternopil District Council (2016), "Tourism development program in Ternopil region for 2016-2020", [Online], available at: https://trrada.te.ua/1250 (Accessed 17.10.2019).

3. All about tourism — tourist library (2015), "Green tourism investment development", [Online], available at: http://tourlib.net/statti_ukr/rajlyan.htm (Accessed 18.10.2019).

4. Korchyns'ka, O. O. (2015), " Problems of developing public relations in the sphere of green tourism", Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, vol. 12. (2), pp. 60—63.

5. Kostyrko, I.H. Korchyns'ka, O.O. (2015), "Cluster approach in the development of rural green tourism", Innovatsiina ekonomika, vol. 4 (59), pp. 159—163.

6. Feldman, O. (2018), "Tourism is a driver of development the United Territorial Communities", [Online], available at: https://www.slideshare.net/olFeldman/ss-125787948 (Accessed 16.10.2019).

Стаття надійшла до редакції 22.10.2019 р.

Передплатний індекс 21847